

EESTI KIRJANDUS

SISU:

L. ANVELT: Maailmavaatelisi küsimusi August Jakobsoni toodangus.

H. KRUUS: Ajakirjanduslikud kohtuprotsessid C. R. Jakobsoni vastu.

S. LÄTT: Aletule põletamine — vana pulmakomme.

J. MÄGISTE: Eesti tujust ja tuisust keeleliselt seisukohalt.

M. SILLAOTS: R. Roht — Kodutalu.

A. SAARNA: Th. Mann — Völumägi.

ED. HUBEL: Kaks elutarkuse raamatut.

M. SILLAOTS: Ed. Looga — Maanoor.

A. VAIGLA: P. Ariste — Eesti keele hääldamine.

J. SILVET: Paar märkust P. Ariste „Eesti keele hääldamise“ puhul.

E. LASSEN: Ed. Laugaste — Eesti kirjandus karikatuuris.

Eesti raamatute üldnimestik 1937. a. alates. 34. poogen.

N° 6/7

1. JUULI

1940

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

JUUNI 1940

NR. 6/7

MAAILMAVAATELISI KÜSIMUSI AUGUST JAKOBSONI TOODANGUS.

1.

Ilukirjanduslikust teosest autori üldisi tõekspidamisi avastada pole muidugi nii lihtne kui teha seda mingist teaduslikust monograafiast. Esimene jälgib ju mitmesuguseid kunstinõudeid, mis ei lase ei autoril ega lugejal jagamatut tähelepanu pöörata ideoloogilisele momendile. Selle analüütilise ning sünteetilise töö juures, mis tuleb teha ilukirjandusliku teose maailmavaadet selgitades, varitsevad mõnedki vääratumisvõimalused. Võib juhtuda, et autorile omistatakse tõekspidamisi, mis on ainult mõne tegelase omad, võib juhtuda, et analüüsi lünklikke tulemusi oletatavate vahelülidega täiendades saadakse süntees, mis ei vasta autori vaimsele palgele, võidakse näha üldiste põhimõtete illustratsiooni seal, kus autor on tahtnud kujutada ainult juhuslikku konkreetset seika, jm. Nendest hädaohtudest möödahiilimisel satutakse aga kergesti impressionistlikku vihjamise, ebakindlasse mõistaandmisse või koguni tõendite otsimisele ning leidmisele autori suure skepsise väitmiseks tõekspidamiste suhtes üldse.

August Jakobsoni puhul tunduvad mitmed asjaolud siiski julgustavat nii mõnegi kindlama maailmavaatelise peajoone fikseerimisele. Jakobsoni on korduvalt nimetatud probleemikirjanikuks ja tema elulähedane hoiak on oma pidevuselt üldtuntud. Jakobson on probleeme nägev ja jälgida armastav realist, kelle toodang vist varsti ületab 8000 lehekülge ja kelle teoseis esineb suur hulk tegelasi vahelduvas miljões, tema puhul tohiks loota, et õnnestub juhuslikust esile tõsta olulist ning eriomast. Vääratumisvõimalused on muidugi olemas siingi, samuti ei saa käsitus olla käesoleval juhul kaugeltki ammendav.

Kui liikuda üldisemalt vähemüldisele, kui alata nii laiahaardelise oleva probleemiga, siis võib kõigepealt sedastada, et Jakobsoni maailmavaateline üldhoiak on naturalistlik. Metafüüsiline naturalism (millega kaugeltki alati kaasas käi esteetiline ning stiililine naturalism) vaatlleb teatavasti loodust kui ainukest kõike hõlmavat olemist, kõik vaimne on vaid loodusesaadus. Selle maailmakäsitusega sobib see äge kriitika, mida mõned Jakobsoni tegelased, enamasti autorile ilmselt sümpaatsed arstid (nagu dr. Kubelik „Vaikses õhtus“ ja dr. Kalbus jutustuses „Hirm“, „Looming“ 1940), harrastavad kristliku jumalamõiste ning hingesurematuse suhtes. Teatud kaudsel viisil asetab hingesurematuse usu kahtluse alla ka see forsseeritud ning närviline hoiak, millega pastor Kalbus suhtub kõigisse väiteisse, mis on suunatud hingesurematuse vastu. Nende joonte põhjal üksi ei saa aga muidugi veel konstateerida naturalismi, ent selleks leidub muidki aluseid. A. Jakobsoni lugedes ei tundu kuskil mingit natukegi kaalukat viitamist mingile muule realiteedile loodusliku realiteedi kõrval. Kõik sinne ning maine ei juhi kuskil täiuslikumale, olulisemale ideedemaailmale ega mingile „maailma vaimule“ või selle poolt mõeldud arengukavale. Maise viletsuse vaatlemisel ei püüta äratada lugejas aimust, nagu tuleks siin (vähemalt ühe momendina muude kõrval) arvesse erinevus looduslike nähtuste ja transtsendentse ideedemaailma vahel. Häda ja vaeva näeme võrsumas ainult loomulikkude tungide, jõudude ning vajaduste mitmesuguseist konfliktidest omavahel või ühiskonnas kehtima pääsenud normidega. Viimaste sanktsiooniks ei ole aga hirm või austus üleloomuliku ees, või kui on, siis autor kaldub seda valgustama ebausuna. Miika Valtsbergi, kes aidamehe mõrvamise pärast tonte nähes põhja läheb, nimetab surnu lesk, meeldejäädvalt asjalik ning teokindel naine, nende hirmutunnete pärast „nartsuks“. „Viirastustes“ räägivad arstid ironiliselt pastorist, kes ühe naise soovil käis „kodukäijat kütimas“. Proua Lepiku üle, kes „Viirastustes“ arutab, kas Jumal ei nuhelnud teda esimese lapse surma kaudu mineviku pattude eest, ei naera küll keegi, aga oma teistes teostes on Jakobson meid nii väga püüdnud veenda oletatava Jumala oskamatuses kohut mõista, nii et võib arvata, et sellele mõttele suure elamusliku kaalu juures autor ei anna objektiivse tõe väärtust. Vana praosti õnnis surm jutustuses „Mälestus laulvast kuld-nokast“ tuleb ilmselt kirjutada rõõmu arvele taasleitud loodusest. Praosti tundmused looduse suhtes on väga rõõmsad ning

erksad, aga autor ei näita, et vana vaimuliku meeles sel puhul hõljuksid arutlused Jumala mõtete, igaveste ideede või transtsendentsete vormide peegeldumisest asjus. Praosti tarvet kõige antu eest Jumalat tänada mainitakse üsna möödaminnes, sellest jääb tunne kui ebaolulisest ning kõrvalisest, võib-olla hingeelu inertsil põhinevast seigast. Nii paljutähenduslikul viisil jääb kirjutamata vana praosti kaua kavatsetud teos „Tõsikristlane“. Kõnealuses jutustuses, selles vahest kõige rõõmsameelsemas asjas, mille Jakobson üldse on kirjutanud, omandab autori naturalism panteistlikku värvingut. Üldisemaid oletusi selle ainumulje põhjal siiski ei saa teha, ei saa öelda, et mujal Jakobson näitaks meile looduskõiksust kuidagi jumalikuna, hardustundeid äratavana. Jakobsoni käsitus jätab pigemini seal, kus ta vaatleb ning registreerib, positivistliku, seal aga, kus ta nähtusi seletada kat-sub, biologistliku ning materialistliku mulje.

Selline maailmavaateline üldhoiak näib üsna tugevasti mõjuvat Jakobsoni toodangu kunstilist ilmet. Need tegurid, mida autor vaatleb oma teoste maailmas kui olulisi ning oma toimelt jälgimisväärsed, on vaidlematult antud kogemuses, üsna tihti koguni, osa viimaste aastate toodangust välja arvatud, väga tavaliseski kogemuses. Selle tulemuseks on tunne, et see, millest Jakobson jutustab, on üldiselt usutav, võimalik, tõepoolest „meie maailmast“. Sealgi, kus teatud nähtuste intensiivsus või kuhjumise sagedus mõnele lugejale tundub natuke ebaharilik, ei saa ta öelda, et seda oleksid jälgitavad nähtused oma omaduslikust küljest. Selle u s a l d a t a v u s e g a, mida põhjustab Jakobsoni piirdumine markantsete, selgesti kogemuspäraste teguritega oma maailma loomisel, käib teisalt kaasas m o t i i v i d e a r v u p i i r a t u s, tihti otse vähesus, korduvus ning kujutatud elu mõnesugune skemaatilisus. Osalt on siingi vist põhjuseks autori naturalistlik maailmavaateline üldhoiak, mille tõttu vähemalt rida küsimusi jääb kõrvale tühjade, käsitlemist mitteväärivate fantaasiatena. Seepärast nähtavasti ka kogemuslikult antud inimeste aimlemised transtsendentse ümber ei leia mahlakamat kujutamist, kuigi neid üksikuil kordadel puudutatakse, kusjuures enamasti paljastatakse nende tühisust või lausa maist tingitust.

Jakobsoni naturalistlik maailmavaade pole mitte ainult toodangu vaikseks tagapõhjaks, sellele ühtsust ning omailmet andvaks salalätteks, vaid sellega seoses olevad maailmavaatelised küsimused tulevad teoseis lausa arutamisele tegelaste vahel. Neid dialooge ei saa filosoofiliselt argumentatsioonilt nimetada just huvitavaiks ega sädelevaiks. Mõnigi kord näib teadlikumale

lugejale, et kumbki pool vajaks appiminekut, mingit eruditsiooni-rikkamat ning vaimukamat suflööri. Vaidlejate teoreetiline tase ei tundu kõrge. Mõelgem näit. pastor Kalbusele jutustuses „Hirm“. Näeme meest, kellel teoloogilistes küsimustes ning vaidlemisoskuses tundub olevat mingi kõstritase ja kes oma kasvatamatuse ning toore sõimunigi laskumise poolest meenutab enam mõnes metsanurgas võimutsevat palvevenda kui meieaegset linnapastorit. Viimane on meie ajal, kui ta on vähegi seltskonnaanimene, harjunud usuvastase argumentatsiooniga ega kaota sel puhul nii labaselt tasakaalu. Palju parem pole ka anda religiooni positsioonide kaitsemist materialistliku dogmatismi vastu muusikaõpetaja Kerichi sarnase mehe kätte, nagu see sünnib „Vaikses õhtus“. Nii nõrkade argumenteerijate allajäämine ei otsusta veel probleemi lahendust. Ka vastandseisukoha esindajad ei täida oma ülesannet mõnigi kord kaalukalt. Nii näiteks „Vaikse õhtu“ II jao 1. peatükk „Doktor Kubelik mõnitab Jumalat“ toob rohkem räuskavat sädistust kui tõhusaid argumente arvamuse vastu, et universumi juhib mingi teadlikult korraldav jõud. Palju tõsisemalt võetav on sama jao 5. peatükis doktor Kubeliku poolt tõstetud teodiike-probleem oma raskustega, kuigi siinseiski mõttekäikudes on vähe uudset. Ent ka paljud vanad tõed ning küsimused väärivad kordamist ja ühes realistlikus romaanis on raske nõudagi mõnelt provintsilinna arstilt tuletõrje-pidustuste taustal mitmesuguste filosoofiliste võimaluste rahulik-objektiivsemat ning subtiilsemat kaalumist. Ometi jääb igal juhul küsitavaks, kas need arutlused pruugivad olla nii pikad, — probleemi tuum ja tegelaste suhtumisviis sellesse peaksid olema iseloomustatavad palju vähemagi jutuga ning üldmulje jääks kaugelt värskem.

3.

Kui siirduda nüüd looduskõiksuse juurest inimese ning inimühiskonna juurde, siis võiks selle ülemineku puhul tähendada, et inimese suhtumises muusse loodusesse Jakobsoni toodangus pole seni nähtud erilist eetilist probleemi. Tema tegelased kord naudivad loodust, kord võitlevad temaga, vangistavad teda ja sunnivad enda kasuks vilja kandma. Seal, kus kujutatakse inimest loodust ründamas, näeme seda toimuvat kõhklematus ning piiride üle mittemuretsevas võiduinnus. Üks vana laaneätt romaanis „Töö algus“ pomiseb küll vahetevahel mõned laidusõnad Toomas Andruksoni asunikuekspansiooni vastu laane arvel, aga see vanataadi arendamata eriseisukoht haihtub tühi-kergena Tooma uudismaaloomise innu ees, millele ilmselt kuulub autori

sümpaatia. Mainitud laanevanamees paistab Toomast mõõdukusele manitsevat mingi kättemaksuhirmu pärast laane ees. Väljaspool seda ebausklikku hirmu ei tõuse küsimust, kas tuleks arvestada mingit üle inimeste ning muu looduse ulatuvat õiglust ja kui kaugele see lubab inimestel minna muu looduse arvel. Ei meenu ka, et Jakobson oleks kuskil süvenenud inimese sõprusesse mõne koduloomaga, näit. koeraga, jutustuses „Hõbesüdamete ordu“ (kogus „Üksiklased“) riivatakse ainult väga möödumisi ning karikeerivalt lasteta naise koerakultust. Seda laadi küsimused on seisnud seni kõrval A. Jakobsoni huvialast.

Inimene inimestega — see on Jakobsoni lemmikteemaks kujutamisel ja lemmikprobleemiks analüüsimisel. Siin paisub materjali hulk ning tõlgendamisvõimalusedki rohkenevad, eriti kui arvestada Jakobsoni viimaste aastate toodangut, kus inimlikkude ning sotsiaalsete nähtuste koestik on sageli komplitseeritum kui esimestes romaanides ja jutustuste kogudes.

Jakobsoni loodud inimkujudele tagasi mõteldes tundub üldiselt, et autor on näidanud neid rohkem olukordadest tingituna kui eesmärgiteadlikult olukordi tingivatena. Me näeme inimesi rohkem produkt-olemises kui teadliku kujundava jõu lähtepunktina. Nende aktiivsusi on tihti võrdlemisi lihtsastruktuuriline reaktsioon tingimustele. See passiivsuse ning aegluse vaim, mis nii sageli Jakobsoni lugedes lugejasse levib, tuleb suurelt osalt küll panna jutustamistempo arvele. Jakobsoni romaanides, jutustustes enamasti mitte, voolab jutt nagu aeglane, madalate kallastega „lai lausmaajõgi“, kandes kaasa suurt, sageli kõrvalise tähtsusega detailide koormat. Autor näitab meile tihti sündmusi otsekui läbi ajalubi. Filmi aeglane jooks teeb küll suure täpsusega jälgitavaks üksikasjad, aga kiiruse ning hoo elamus läheb paratamatult kaotsi. Osalt sisu, osalt stiili tõttu kipub meile jääma mälestus Jakobsoni inimesest kui mingist hallist orjast. Selline on praegu läbilõikemulje, kuigi Jakobsoni paari viimase aasta toodangus sagenevad enesekindlamad, teokamad kujud ja sinne hinnang mõne aasta pärast võib-olla ei pea enam paika.

Inimese sõltuvus algab juba tema sündimisel — tal on kanda pärivuse koorem. Pärivust rõhutas Jakobson eriti oma esimestes raamatutes. „Vaeste-patuste alevis“ kannavad kõik Lüünedelapsed autori arvates ilmselt samu degeneratsioonitunnuseid, samu kurje kalduvusi, mille arenemist soodustab agulimiljöö (I köide, lk. 66, tsiteeritud 1. trüki järgi). Aleksander Riddle rikkalikud degeneratsioonitunnused on päritud „nähta-

vasti“ nii isalt kui ka emalt. Aleksander Ridle võitleb mingi alalise janu vastu ja arvab, et „inimene, kelle perekonnast on 98% uppunud alkoholis, ei kõlba karsklaseks. Säärane on juba pärivuse raudne seadus“ (sealsamas, lk. 122, 123). „Ühe sulgi eluloos“ näidatakse kõigis Lenkides voolavat sama kartmatut kisklejaverd („Joonatan Hingemaa eksirännakud“, lk. 13, 16) jne. Pärivuse positiivsemad tulemused kajastuvad Andruksonide tsükliks. Kuigi näeme pärivuse mõjude vastu esinevat teisi tegureid korrektiivina (mõeldagu näit. Aleksander Ridle kasvuaja perioodidele mitmesuguses ümbruses), ometi tundub pärivustegurite mõju olevat vägagi kaalukas. Jakobsoni hilisemas toodangus ei etenda pärivusega opereerimine enam nii ilmset ning rõhutatud osa, kuigi vahel siingi võib siin-seal oletada pärivusega opereerivaid mõttekäike.

Ent i n i m e s e k e h a, selle konstitutsioon ning tervis, olgu see siis kujundatud mis faktorite poolt tahes, jääb kuni viimase ajani Jakobsoni suure huvi osaliseks. Kehalistel seikadel paistab olevat suur mõju inimese vaimsele küljele ja kogu tema saatusele. Mõne kehatüübiga käib tihti kaasas teatud emotsionaalsuse tüüp. Mõtelgem näit. sellele, kuidas iharat, tugeva seksuaalse tarbega naist Jakobsoni toodangus korduvalt iseloomustatakse priskena, riidet pingutavaid kehavorme omavana, laiapuusalisena jne. (mee-nutagem näit. Anna Vitjaginit „Vaeste-patuste alevis“, Mišeli armukest „Ühe sulgi eluloos“, Hildat „Joonatan Hingemaa eksirännakuis“, Eevat „Lonkuri armastuses“ või hilisemast toodangust Kubelikkude köögitudrukut „Vaikeses õhtus“). Mõnes Jakobsoni varasemas teoses on see parallelism nii korduv, et tekib küsimus, kas sellise keha omamine pole naisele lausa saatustlik. Mõni hilisem romaan julgustab siiski mõtlema, et asi pole nii hull. Proua Asmus „Metsalise rajas“ on „atsakas“ naine, kelle vormes täidlust ning kumerust (lk. 75, 76) ja kes siiski ei alistu provintsilinna kasanova rünnakuile. Silmapaistvad kehavigastused ning nendega kaasuv enda või teiste poolt oletatav isiku alaväärsus põhjustavad karjuvalt joonistatud traagilisi saatusi Jakobsoni varasemais jutustustes (loetagu kogu „Joonatan Hingemaa eksirännakud“). Jakobsoni hilisemas toodangus on reaktsioon mingile kehaveale või haigusele tema omajas või ühiskonnas palju artikuleeritum, varjunditerikkam, muudest teguritest modifitseeritum. Ka kehaliste nähtuste eneste kirjeldus omandab nüüd tihti otse arstiteadusliku detailikuse ning pret-siissuse. Kui võrrelda näiteks seda, kuidas Jakobson „Lonkuri armastuses“ kasutab peategelase lombakat jalga, et selgeid otse-

teid pidi sellest tuletada peategelase traagikat, või kuidas ta opereerib advokaat Soodla punapeaga või Maks Ruufuse ajutiiskusega („Uues inimeses“), siis on palju põhjust rõõmustada autori arengust selles punktis.

Mitte ainult haige, vaid ka terve keha võib oma vajadustega muutuda inimesele saatuslikuks. Mõeldagu neile ikka ja ikka jälle korduvaile kohtadele, kus Jakobson on kujutanud saatuslikult vastupandamatut sugutungit. Kui palju tähendab see mõnigi kord Jakobsoni naistegelaste elukäigus! Armastajate lähenemise individuaalsed tingimused, see seksuaalsuhte vaimsem komponent, jääb üsna tagaplaanile; seal, kus peale sugukihu enda tulevad lähenemise põhjusena arvesse ka partneri omadused, on needki kokkuvõetavad peamiselt kehaliselt iseloomustatud „mehelikkuse“ või „naiselikkuse“ mõistete alla. Alles üsna viimaste aastate toodangus näeme siin erandeid — ka Maks Ruufuse sarnane vaimukas haige või Aada Koorese laadi vigane tüdruk äratavad tõsist kiindumust („Uues inimeses“) ja pimedale keemiamaagistrilegi jäädakse truuks („Pime mees ja maailm“, jutustuste kogus „Mälestusi laulvast kuldnokast“). Vaimsed väärtused hakkavad vahetult-bioloogiliste kõrval enam mõju omandama sündmuste käigus. Sellele viitab ka draama „Viirastused“. „Metsalise rajas“ esinevast proua Asmusest on sel puhul raske midagi lähemat öelda, tema truudus on antud kuidagi staatilisena ja me ei näe lähemalt selle põhjusti.

Jakobsoni bioloogilises inimesevaatluses etendab väga kesket osa k o h a n e m i s e küsimus. Inimene, nagu ta on maailma tulnud oma pärilikkude dispositsioonidega, peab kohanema teatud tingimustele, ennast nendega sobitades ja vähemal määral neid endale sobivaks muutes. Nois asjus ta pole mingi erand. Pigemini, nagu dr. Goldmann „Uues inimeses“ ütleb (lk. 525): „Kogu maailm areneb ju pidevat joont mööda, samm-sammult. Sest kõik, mu sõber, kulgeb tasapisi... vä-ga tasapisi. Kohanemine, eks ole? Ko-ha-ne-mi-ne! Niisugused tingimused ja teisugused tingimused, ja elava organismi paindumine nende tingimuste järgi. Kohanemine, kohanemine, kohanemine. Läbi aastasadade, läbi aastatuhandete, läbi aastamiljonite. Kohanemine läbi olude. Ja kohanemine läbi füüsikaliste tingimuste. Ja kohanemine läbi eluviiside.“ See protsess on tihti üsna valuline. Mõnigi kord kohanetakse ainult näiliselt eksisteerivaile, paistelistele tingimustele, teinekord vahetuvad tingimused liiga ruttu, nii et inimene ei suuda nendega sammu pidada. Kivistumine maneeeri või dressaati, millel muidugi oma relatiivne väärtus ei

puudu, võib ohtlikult kahjustada uute olukordade taipamise ärksust. Võtkem näiteks Heleene Link romaanis „Kolme vaeva tee“, kes kohaneb ühelt poolt kadaklikkude vanatädide soovidele ja teiselt poolt romantiliste juttude maailmale. Kui realiteet Aleksander Lingi näol tema ette astub, ei suuda ta õigesti reageerida ning hukkub. Või mäletagem direktor Siimonit, seda „uut inimest“, kelle organism on kohanenud raskeks kehaliseks tööks, kuid kes on sattunud istuva intelligendi ossa ja peab nautima tsivilisatsioonimõnuseid, millest ta palju ei taipa. Tõusiklushaigus ning degeneratsioonihaigus paljastuvad mõlemad kohanemishäiretena ja muutuvad (vähemalt osalt) kattuvaiks. See võib võõrastav tunduda, kõlavad ju tõusiklus ning degeneratsioon hoopis erisuunaliste liikumiste järgi, aga Jakobsonil on nii mõnigi põhjendus selliste väidete jaoks.

Kohanemise voolus ei vaatle autor mitte ainult üksikuid, vaid ka ühiskondlikke grappe. Meenutagem näit., kuidas „Igaveste eestlaste“ romaanisarjas provintsilinna kadakad muutuvad Maa-ilmastõja päevil vene- ning eestimeelseiks. Ka ühiskondlikel kihitudel on omad kohanemistakerdused ning vääratused. Selliseiks osutub näit. töölisklassi killustatus omavahel vaenulikkudeks huvigruppideks, mida valgustatakse nii „Vaeste-patuste alevis“ kui ka jutustuses „See, kes käib tõusuteed“ („Looming“ 1939). Üksikasjalisem Jakobsoni toodangu analüüs kohanemise-kohanematus vaatepunktist peaks osutama üldse väga viljakaks. Jakobsoni kohanemismõiste puhul näib tegemist olevat avaralt võetud bioloogilise adaptatsioonimõistega. Kohanemine oleks siis, „Eesti entsüklopeediat“ tsiteerides, „välismõjutusile vastava, elu säilitamiseks kasuliku kehaehituse ja elutegevuse kujunemise protsess või selle tulemus“, toimuigu see siis indiviidi eluea või põlvkondade jooksul pärilikult edasikantuna. Elutegevuse juurde tohiksime Jakobsoni puhul lugeda ka hingeelu.

Kohanemine elusäilitamiseks — selles mõistes näib peituvat isegi alus Jakobsoni eetikale. Hea on see, mis aitab säilitada elu, halb on vastupidine. Siin paistab olevat see mõõdupuu, millega autor hindab nii üksikute kui ka gruppide tegevust ja mis võimaldab soovitava toimimisviisi reegleid. Sealjuures kujuneb liigi säilitamine indiviidi elu säilitamisest kõrgemaks normiks. Sõda on taunitav, ta on atavistlik eksimine, ohvriterikas väärvõte kohanemiskatseil, impulsside kaootiline ära-reageerimine. Mitmesuguste sõjaillusioonide paljastamiseks on Jakobson teinud üsna palju nii oma romaanides kui ka jutustustes (viimaseist paigutuvad sõjaprobleeme käsitlevad eriti kogusse

„Reamees Mattias“). Korduvalt näitab Jakobson, kuidas kangelaslikkus on kelkimine või ka hirmust saadetud paratamatu tegutsemisviis elu säilitamiseks antud olukorras, eriti laialt aga käsitleb ta seda ainelist ning moraalset kaost ning laastamist, mida sõda toob rindetagusesse ellu („Tuhkur hobune“, romaanisari „Igavesed eestlased“). Sõja hingelised järelmõjud ulatuvad saatuslikult kaugemale rahuaegsesse ellugi (nii „Metsalise rajas“).

Sugudevahelistes suhetes omandab keskse tähenduse laps, tulev põlv, milles liigi elu tungib kaugemale aega kui vanema põlve oma. Lastetute kuigi legaalsete abielude purunemist autor ei tauni, vaid pigemini näib pooldavat, kui see toimub uute viljakamate sidemete sõlmimiseks, toimugu need siis pealegi väljaspool seaduslikke raame (mõeldagu sellisuunalisi jutustusi kogus „Üksiklased“ või Eeva Andruksoni rahulik-kindlat kuju „Miika Valtsbergi roimas“). Teiselt poolt väljendub Jakobsoni viimase aja toodangus selgesti veene, et lastega abielus lapsed ei tohiks kannatada vanemate lahkuminekku all. Vanemad peaksid üle saama omavahelistest raskustest või neid vapralt kandma, peaksid leppima omavaheliste ebakõlade ning võib-olla valedegagi, et aga säästa laste hingi neist „viirastustest“, mida toob vanemate lahkumine. „Inimesed, kes ei ole enam viimasteks lülideks generatsioonide ahelas, ei tohi mõtelda enestele... Nad peavad mõtlema uutele põlvkondadele, kellele nad kord aluseks muutuvad. Jah, nad peavad ohverdama oma lastele kas või... elugi, kui see peaks vajalik olema,“ arvab dr. Lepik „Viirastustes“ (lk. 134).

Eriti ema peaks elama võimalikult laste otsesele kasvatamisele, mingi huvikõitva elukutse omamine väljaspool seda võib muutuda kasvavale põlvele üsna saatuslikuks, nagu püüab näidata draama „Purunenud vaas“. Siin ei jätku arstist proual aega kuulata oma tütre pihtimust, kes seepärast läheb vabaturma. Välja arvatud vahest see kord (ja mõned märkused Imbi kohta jutustuses „Pime mees ja maailm“), ei paistagi küll naised omavat indu mingi elukutse jaoks, nende õnn öeldakse pigemini seisnevat mehe ning laste eest hoolitsemises ja kodusisustamises. Viimast võrreldakse korduvalt lindude ning loomade pesaehitamise, seega instinktitoiminguga. Väljaspool neid ülesandeid, või nälja paratamatusest pealesunnitud lihtsat tööd, tegelevad naised kujunevad sädistavaiks tühjatoimetajaiks (näit. „Hõbesüdamete ordu“ daamid, Ingeborg Lingi seltskond „Kolme vaeva tees“, sõdurite ümber mehkeldavad heategijannad „Oktoobrituules“ jne.), või kus nendel harvadel juhtudel ongi tõsisemat kutsetööd, sealgi äratav autor meis kerge kahtluse, kas nad seisa-

vad oma ülesande kõrgusel (nii satub naisarst Tamm „Uues inimeses“ ühe mõrva puhul mitteametlikult kauemaks ajaks segadusse). Ka ühiskondlike küsimuste lahendamisel ei etenda naised mingit teadlikku ega mõjuvat osa. Klaara Lüünest öeldakse küll, et ta on kommunismi pärast vangis, aga autor tutvustab teda meile ainult kui kuraasikat buržuideähvardajat ning punaste pidutoimkonna tegelast, teadlikumat aktiivsust kuskil aimata laskmata. Naise lähedus on pigemini see paopaik, kuhu ühiskondlikult võitlusväljalt tagasi tõmbub „viimne mohikaanlane“ (samanimelises jutustuses, „Looming“ 1939). Eemalolek subtiilsemaist ning vaimsemaist kultuuriküsimustest on naistegeelaste puhul eriti ilmne. Autor ei pea jälgimisvääreks emantsipeeruva naise pingutusi julgust leida teadlikuks loominguks ka väljaspool laste sünnitamise ning kasvatamise ülesandeid, ehk olgu siis, et vaadeldakse mingit äärmuslikku erandjuhtu nagu „Purunenud vaasis“.

Eksistentsi kindlustamiseks vajalike hüviste hankimisel ei tule inimesel võidelda mitte ainult loodusega, vaid samuti kaasinimesega, kes tahaks endale võtta liiga palju ja teisele jätta liiga vähe. Erinev edukus hüviste (või neid võimaldava raha) kogumisel loob mitmesuguseid antagonistlike ühiskondlike grupe, kelle vastuolusid Jakobson ei väsi illustreerimast. Selle tähe all algas Jakobson kord „Vaeste-patuste alevis“ ja samade huvidega kirjutab ta praegu „Igaveste eestlaste“ sarja. Jakobson ei väsi kaebamast, kuidas jõukad petavad ning naljutavad vaeseid, rüvetavad nende naisi, lasevad neid kõngeda sõjas ja alandavad neid kord upsaka hoolimatusega, kord armuande andva heategevusega. Pikalt ning laialt ja teatud ajavahemikkude järel end tugevasti korrates asub autor ikka jälle maalima kõiki neid pahesid. Kohati tundub Jakobson seda tegevat olukorra enda kirjeldamise pärast, suhtudes paranemisväljavaadestesse pessimistlikult, teisel siiski ka konkreetsemate vihjetega sellele, kuidas parandada töötava rahva viletsat olukorda. Siin tuleksid arvesse nimelt Jakobsoni kaks 1939. a. „Loomingus“ ilmunud jutustust. Kõigepealt näib negatiivselt selge olevat, mis siin ei aita. „Viimse mohikaanlase“ peategelane, kellele autor ilmselt sümpatiseerib võrreldes vastupidiste väidete esindajatega, leiab, et ei tule kuulata häält, mis kõnelevad tööliste usina töö ning püüdlikkuse kaudu majanduslikult heale järjele jõudmisest. Eeskujuks ärgu seatagu erandinimesi. Jutustuses „See, kes käib tõusuteed“ paistab autor koguni tahtvat näidata, kuidas üksikult majanduslikult heale järjele jõudmise iha viib töölise streigi

puhul tööliskonna üldhuvisid reetma. Ühele seesugusele tõusutee käijale öeldakse: „Unistate... mingisugusest tõusuteest... majakesest ja... väikesest hoiusummakesest... ja ei hooli siis enam... millestki. Ja olete edasi loomad... veoloomad... keda kurnatakse.“ Või jällegi: „Selle asemel et ühiselt välja astuda ja... endi eest võidelda... mis teie teete? Püüate üksteisest kõrgemale... Ik-ka kõrgemale! Kui mitte muuga, siis... vinguva seapõrsaga“ („Looming“ 1939, lk. 937). Pigemini tuleks taibata, et ollakse tööline, ja mõista kõigile töölistele kasulikku üldaktsiooni. Vähemalt antud juhul lõpeb streik positiivsete tulemustega, individuaalse tõusutee tõusja saab aga oma pettumuse ning karistuse juba siin maailmas.

Selge on, et autor hindab legaalset palgavõitlust streigi kui ühisaktsiooni kaudu. On üksikuid kohti, mille põhjal võiks isegi oletada, et tema sümpaatia kuulub koguni revolutsioonilisemaile mõttele. Nii leiavad naeruvääristamist sotsialistid, kuigi nad paistavad olevat igati streigimeelsed. Sotsialistideks nimetatakse viimaseil aegadel ju tavaliselt ainult sotsialistide seda tiiba, mis pooldab sotsialistlikule korrale jõudmiseks evolutsiooniga arvestavat taktikat või on koguni valmis piirduma tõhusate sotsiaalsete reformidega kodanliku korra raamides, kuna revolutsioonilist taktikat pooldavaid sotsialiste on hakatud nimetama kommunistideks. Sotsialistid on hooplevad kraadelikud noorhärnad; mõne teadlikuma töölise sümpaatia langeb aga mingisugustele salapärasele teistele tegelastele. Lugejale ei saa täiesti selgeks, kas siin on tegemist revolutsioonilisema marksismiga, kuigi üksikuid vihjeid selles suunas on. Sellest äärjoonte ebamääraseks jäämisest, võib-olla autorist olenematuil asjaoludel, on kahju, sest lugejal võib tekkida mõningaid raskusi tundmuslikul seisukohavõtul Siim-Aaroni mõrvamise suhtes, milline seik etendab jutustuses üsna tähtsat osa. Kuigi tegu on igal juhul jälestamisväärne, on ometi teatud erinevus selles, kas hukutatav vaenlane valmistus võitlusesse verisemate või vähemveriste vahenditega. Samuti võiks jutustusest „Viimne mohikaanlane“ mõningate skeptiliste märkuste põhjal töölissaadikute töö kohta parlamendis järeldada, et autor leiab demokraatlik-parlamentarse tee üldiselt olevat viljatu, samuti kui ametlikult lubatud tööliikumise. Ometi jääb siin valla palju muidki tõlgitsemisvõimalusi. Parlamentlik tööliste huvide kaitse võib longata teatud ajal ning tingimustes, legaalse tööliikumise viletsus võib tulla rohkem juhtide nigelusest kui taktika põhimõttest jne. Ka selle suunaliseks interpretatsiooniks võib jutustuses leida materjali,

kui selleks on head tahtmist. Üsna silmapaistvaks kipuvad muutuma revolutsiooni ning ülekohut tasuva klassivõitluse aated, kaunis kaootilisel kujul küll, ka Jakobsoni hiljuti ilmunud romaanis „Lumi sulab“. Ent siit tundub veel vara teha siduvamaid järeldusi; teos pole romaanisarja viimne raamat ja on raske öelda, kas lõplik õigustus langeb osaks dr. Kubelikule ja tema klassivaheid ignoreerida püüdvale inimlikkusele ning andestamisõpetusele või neile teravas klassivaenus õhkujale, kelle meelest sõbralikemgi abistus jõukama kihi liikmelt on häbistav.

4.

Nagu Jumala ning hingesurematuse probleeme, nii armastab Jakobson ka inimese maise olemuga seotud küsimusi üsna tihti käsitleda dialoogides. Mõnikord esineb siin üsna tihedaid ning mittevenivaid sõnavõtte, nagu näit. vana sõduri kapten Lepa arutlused sangarluse psühholoogilistest telgitagustest (jutustus „Kapten Lepp“, kogus „Reamees Mattias“) või dr. Goldmanni tõusikuhädade analüüs „Uues inimeses“, aga on neidki kohti, kus autor võrdlemisi kergesti selguvaid, juba sündmustikustki ilmseid asjaolusid ikka ning ikka jälle üle korrutab, mõtelgem näit. sõnavõttudele mitmesuguste sõjapahede ümber tagalas ja nende põhjuste konstateerimisi romaanisarjas „Igavesed eestlased“ ning mujalgi. Need konstateerimised, olgugi enamasti õiged, jäävad kuidagi erutavalt piisamatuks, ei anna vabastavat ülevaadet probleemi tervikust selle olulistest seostes. Nad valguvad laiail paljude peatükkide vahel ega koonu nii teravalt valgustavaks kiirteheitjaks, nagu seda võime nautida näiteks „Kapten Lepas“. Kas ei pinguta autor siiski vahest üle lugeja kannatust „eepilise laiuse“ nimel? Kas ei oleks pikk arutlusteromaan nauditavam, kui seal oleks näiteks midagi Manni „Võlumäe“ tegelaste eruditsiooniavarusest, Raudsepa väljendumissärtsust või Tammsaare oskusest mõlemaid arutluseosalisi ootamatute trumpidega varustada? Kuidagi tühja tunduvad jooksvat ka mainitud romaanisarjas mitmesugused arutlused sõdurinaise ümber, kes mehe eemal olles võõrastele andub. Paljudest sellistest langusejuhtudest teostes „Tuukur hobune“, „Reamees Mattias“, „Oktoobrituul“ ja „Lumi sulab“, mis individuaalsema psühholoogilise iseloomustuse puudusel jäävad väga sarnaseiks, tekib lugedes tunne, et see on sugutungi käskivuse pärast (millele kõrvalmomendina seltsib mõnikord nälg) midagi kaunis paratamatut. Me tunneme traditsiooni vastu eksinuile kaasa, kaldume neile andestama ja tahaksime, et kohtumõistjad teoses poleks

liiga valjud. Aga selline pärast tegu andestamine pole mingi lahendus probleemile, kuidas käituda. Isegi nii vabameelne ning sõnakas ideoloog nagu dr. Kubelik laotab sel puhul lõpuks ainult käsi sõjaaegse maailma hulluse kohta, mis ei lase üksikultki nõuda mõistlikkust („Oktoobrituul“ I, lk. 268). Meile ei anta tähiseid uueks seksuaaleetikaks, aga ei valgustata vastukaaluks vastandjuhtudele lähedalt ka ühtki naist, kes suudaks kiusatuses truuks jääda traditsioonilisele seksuaaleetikale, mitte rikkudes monogaamilise abielu suletust. Proua Asmuse truudus „Metsalise rajas“ on antud kuidagi probleemituna ning arenguta, talle ei lange mainimisväärset valgust, ta tuleb vaatlemisele ainult niipalju, kui ta tekitab reaktsioone meespeategelases, mille vastu romaani ülesehituse vaatepunktist muidugi midagi öelda ei saa. (Muide, kas ei sobiks selliste probleemide lahendamisel üldse natuke psühholoogistlikum vaatlusviis paremini kui see, mida harastab Jakobson? Monotoonne opereerimine tungide ning nende pidurdamisega, samuti kui nende talitsemise või kas või ka nende vabaduse jutlustamine ilma individuaalse inimestevahelise situatsiooni teguriterikkuse intiimsema analüüsita pakub nagu lugejale liiga vähe, et ühele või teisele lahendusele täiesti kahtluseta kaasa elada. See tunne tekib ka „Viirastusi“ lugejades, mitte teatris nähes, kus head näitlejad võivad omalt poolt mänguga kaasa luues anda mõndagi, mida tekstis ei seisa, ja kellele selline vabadus peaks koguni olema teretulnud.)

Eelnenud märkustega maailmavaatelistel arutlustel kohta pole muidugi tahetud vaielda nende kasutamise vastu ilukirjandusliku teose raames üldse, küsimus on ainult, kuidas seda teha. Mõnelgi juhul on arutlustel etendada üsna tõhus osa, mille puudumine tooks kaasa teose tunduva vaesumise ning lamestumise. Kahtlemata aitavad dr. Goldmanni poolt lugejale sisendatud mõtted „Uues inimeses“ leida seda vaatepunkti, mille kaudu alles tõepoolest ilmestub raamatus toodud aine mõttekus ning vajalikkus kompositsiooni seisukohalt. Vaevalt lugeja ilma juhtiva sõnata üksi selleni jõuaks. Kahtlemata annavad arutlused sõja mõjudest inimese hingeallu „Metsalise rajas“ peategelase kujule ning saatusele geneetilist reljeefsust, mida raske on anda teisel teel, kui ei taheta romaani sündmustikku ajalisel pikaks venitada ja seega lasta kaotsi minna romaani praegust stiili ning kompositsiooni, mis on küllaltki terviklik ja omaloomeline, — autor vaatleb sündmusi piiratud ajavahemikul ja suurest lähedusest. Selleks, et konkreetsete näidetega elust sisendada neid tõdesid, mida kapten Lepp ütleb mitut liiki kangelaslikkusest, oleks vaevalt piisa-

nud jutustuse vormist, oleks pidanud vahest kirjutama sõjamaani hulga tegelastega, mille eepilises laiuses aga kergesti upuks mõnigi neist mõtteist, mida nüüd esitatakse nii ilmekalt, ilma et jutustus sealjuures siiski moonduks filosoofiliseks traktaadiks. Jätkugu neist näiteist, kuigi edaspidine vaatlus kindlasti avastaks veel mõndagi sellest positiivsest osast, mida maailmavaatelised arutlused etendavad Jakobsoni teoste ülesehitamisel.

Jakobsoni veendumuste (või oletatavate veendumuste) filosoofiline hindamine ei kuulu käesoleva sõnavõtu raamidesse. Lõpuks olgu siin ainult veel kord rõhutatud, et need veendumused on, sealgi, kus nad pole lausa arutlemise teemaks, aidanud Jakobsoni teostele anda puht-jakobsonlikku omailmet. Jakobsoni toodangu oma palet võib armastada või mitte, aga ei saa salata, et selles on kindlust ning mõjukust, vahel isegi mingit ürgset massiivsust, ja juba seepärast tundub ta hinnatav tasalülitamistendentsidest rikkal XX sajandi teisel veerandil.

Leo Anvelt.

AJAKIRJANDUSLIKUD KOHTUPROTSESSID C. R. JAKOBSONI VASTU.

„Sakala“ oli vaevalt pool aastat ilmuda saanud, kui selles avaldatud kirjutiste puhul oli toimetaja C. R. Jakobsoni vastu alustatud kaks kohtuprotsessi. On mõistetav, et need häirisid tugevasti ajalehe toimetamistöodega ja selle väljaandmisega seotud muredega ning muude ülesannetega niikuinii ülekoormatud toimetajat. Jakobsoni meeoleolu sel puhul kajastub küllalt ilmekalt kirjast J. Kölerile, kellele autor teatas enda vastu algatatud esimestest protsessidest: „Terve vaen minu vastu tuleb sellest, et ma kindlal eesti rahvuslikul alusel seisan. Ei ole uskuda, kuidas mind taga kiusatakse ja mis mul kõik tuleb kannatada. Nüüd hiljuti on kaks mõisnikku, kui koolivalitsused, mind kohtusse kaevanud, et ma koolioludest teateid tõin. Et meie kohtute alatus tuntud on, siis mõistab mind maakohus siin vististe süüdlaseks. Oma rohke töö juures pean ma ennast veel kohtutega vaevama. Kaebajad on B. von Bock ja v. Stryk. Maakohtunik on v. Stryki õemees“¹⁾. Lähikaudu samal ajal teatas Jakobson neist protsessidest ka „Sakalas“²⁾.

1) C. R. Jakobson — J. Kölerile 18. X 1878, EK1A; tõlge „Eesti Kirjanduses“ 1912, lk. 405.

2) Sakala 1878, nr. 38.

Pool aastat hiljem oli C. R. Jakobsoni ajakirjandusliikude protsesside arv tõusnud juba kuuele. Toimetaja lisamured nendega seoses olid nüüd veelgi suurenenud. Ja seda enam, et protsesside käigus tal tuli läbi elada alandavaid olukordi, kusjuures kaebalusel ei saanud endiselt olla usku, et tema vastu tõstetud süüdistused lahendatakse kohalikkude kohtuasutiste poolt erapooletult ja õiglaselt. Nendegi protsesside puhul kirjutab Jakobson oma sõbrale J. Kölerile: „Ma olen tahtnud küllalt külma-vereline olla, kuid siiski on minu kallis pea viimasel aastal halli läike saanud. Siin nõnda üksi võidelda ei ole väike asi. Mulle on 6 laimamiseprotsessi kaela aetud ja maakohus laseb mind nüüd üsna sagedasti tantsida, mille juures mind ikka alatute kurjategijatega, kes ahelates on, üheskoos üle kuulatakse. Niisuguste alatuuste vastu olen ma võimetu, ja kuidas võib seda külma verega ära kannatada“³⁾. „Pool tosinat täis“ — selle pealkirja all teatas Jakobson nüüdki oma kohtuprotsessidest ka „Sakalas“, lisades ühtlasi juurde, et kui need kord lõpule jõudnud, siis ta neist „palju magusat juttu“ ka oma ajalehes saavat vestma. Seejuures kirjutab ta veel paljutähendavalt: „Nii palju võime ette ütelda, et neis kohtu kaebdustes ja juhtumistes elavalt meie maa vaimuharimise järg välja paistab ja nemad sellepärast mitte üksi Eestivaid ka muu rahvastele suurest tähtsusest saavad olema“⁴⁾.

Need kuus kohtuprotsessi „Sakala“ vastu algatati selle ajalehe esimesel ilmumisaastal, millele peagi, maikuu algul 1879 järgnes selle sulgemine administratiivses korras kaheksaks kuuks. Need ajakirjanduslikud kohtuprotsessid, arenedes rööbiti võitlusega, mida pidasid kohaliku rüütelkonna liikmed ning esindajad ja kirikutegelased C. R. Jakobsoni vastu administratiivvõimude ees⁵⁾, heidavad olulist lisavalgustust neile tingimustele, milles tuli tegutseda „Sakala“ esimesel toimetajal. Ühtlasi aitavad nad selgemini mõista ka pinget, mis tekkis kohtuprotsessidest tingitud isiklikest kogemustest Jakobsonil mõningate poliitiliste nõudmiste suhtes. See kajastus mõnevõrra nähtavasti ka eesti seltside saadikute poolt keiser Aleksander III-le juunis 1881 esitatud märgukirjas, mis oli C. R. Jakobsoni koostatud. Seepärast on nende protsesside vaatlus, mis on võimalik Eesti Riigi Keskarhiivis säilitatavate toimikute põhjal, ajalooliselt olulise tähtsusega.

3) C. R. Jakobson — J. Kölerile 14. IV 1879, EK1A; tõlge „E. Kirj.“ 1912, lk. 406.

4) Sakala 1879, nr. 9.

5) Lähemalt H. K r u u s, Liivimaa rüütelkonna võitlus eesti rahvusliku trükisõna vastu 1879.—1883. a., „Looming“ 1929, lk. 391 jj.

Esimene kohtuprotsess tekkis „Sakalas“ 26. aug. 1878, nr. 28 avaldatud juhtkirja puhul „Eks ep ole suured teud?“. See oli kombineeritud kahest toimetusele saadetud kirjast, milledest esimene käis Põltsamaa kihelkonnakooli ja teine Halliste kihelkonna ühe koolikonvendi kohta. Esimese puhul nuriseti, et see kool kuulub selliste liiki, kus „õpetuse viis mitte loomulik, mitte vaimu-ärataja, vaid vaimu vangistaja“ on. „Võeriti õpetuse viisina“ käsitletakse kirjutises lähemalt selles koolis liialdusteni küündivat saksakeelset õpetamist, mida nimetatakse vandeks, „mis Eesti lastele... edenemise ära hirmutab ning tõsise vaimu-elu ära närtsitab“.

Protsessi põhjustas selle juhtkirja teine osa, mis puudutas s. a. 29. mail ärapeetud Halliste kihelkonna koolikonvendi ja selle otsuseid. Selles osas, mille autoriks öeldi olevat „Halliste koolivanem H. N.“, tähendati kõigepealt kõnesoleva koolikonvendi kohta, et see olnud „palju veidram“ kui eelmistel aastatel. Sellist iseloomustust põhjendati kõigepealt konvendi otsusega astuda kohaliku maakoolivalitsuse ees samme, et vallavalitsusi kohustataks hoolsama järelevalve teostamisele oma koolimajade ehitamise suhtes. Selle otsuse puhul tähendab kirjasaatja, et just Halliste kihelkonnakoolimaja kohaliku kihelkonna-koolivalitsuse valve all ehitatud puudulikult, kuna aga kolm vallakoolimaja (Abja-Pärakülas ja kaks Vana-Karistes) vallavalitsuste valve all ehitatud resp. ümber ehitatud otstarbekalt. „Halliste konvendi kaebdus,“ refereeritakse „Sakalas“ saadud kirja, „tahtvat sellepärast ilmaasjata vallavalitsuste ülevaatamist ehituste juures kardetavaks teha ja neid vist oma valitsuse alla saada. Valed teed ei võida aga meie ajal mitte eesmärgile viia.“

Järgnevalt laidetakse juhtkirja teises osas Halliste koolikonvendi saksa keele õpetamise õhutamist külakoolides, mida põhjendatud sellega, „et ära on tuntud, et Saksakeelt õppides ka „maakeele“ lugemine selgemaks on saanud“. Avaldanud oma võõrastust säärase väite kohta ja nimetanud seda „veidraks“, kiidab kirjasaatja heaks saksa keele õpetamise ärajätmise Vana-Kariste koolis, mille eest aga koolmeistrit ähvardatud vallandamisega. Saadetud kiri lõppes sooviga: „Jumal andku, et meie koolid ja koolivalitsused pea seesuguse järje sisse jõuaksivad, kus praegu näidatud ja sarnatsed olekud võimatumaks saaksivad!“ Sellele lisab toimeetus omalt poolt juurde: „Sellesama soovimisega lõpetame ka meie täna oma kirja „suurtest tegudest“.“

Need olid olulisemad osad „Sakala“ juhtkirjast, mis põhjustasid Halliste kirikueestseisjat W. v. Bocki kohaliku kihelkonna-

koolivalitsuse nimel tõstma C. R. Jakobsoni kui „Sakala“ toimetaja vastu kaebust Viljandi magistraadi (raekohtu) ees ⁶⁾. Kaebaja väitis, et esitatud kirjutis sisaldavat Halliste koolivalitsuse suhtes valesid, põhjendamata kahtlustusi ja laimu, ning pidas taunitavaks ja karistusväärseks ka artikli tooni, mis olevat mainitud asutise puhul pilkav, ebasüüdsalt halvustav ja teotav. Kaebus oli sihitud eeskätt C. R. Jakobsoni vastu, kes toimetajana pidi nuhtlusseadustiku järgi ⁷⁾ olema vastutav avaldatud kirjutise eest, mille puhul ta pealegi väljendanud ka omapoolset nõusolekut ja heakskiitu kirja sisu kohta. Teises järjekorras palus Bock võtta vastutusele ka kirjutise autori, „Sakala“ kohapealse kirjasaatja. Artiklis toodud faktide sisulisele küljele pööras kaebus õige vähe tähelepanu, nimetades neid vaid laimuks, teotuseks jne. Kirjutises esinevate väljendite tõlkimisel oli kaebus mitmel puhul sihilik ja opereeris liialdavate nüanssidega.

Oma vastuseletuses ⁸⁾ W. v. Bocki kaebusele püüdis C. R. Jakobson kõigepealt õiendada mitmeid selles esinevaid väärtõlgendusi kõnesoleva artikli puhul. Kirjutise autorit, kes pidi olema keegi Halliste kihelkonna koolivanem, mitte aga Halliste kihelkonna-koolivanem, nagu Bocki kaebuses väariti tõlgitud, keeldus Jakobson kindlasti välja andmast, võttes vastutuse artikli eest üksnes endale. Ühtlasi palus Jakobson magistraati nõuda kaebajalt ta kaebuse sisulist põhjendamist ja endale kui kaebealusele võimaldada kõnesolevas kirjutises leiduvate väidete tõestamist.

Jakobsoni soovil kuulatigi siis magistraadis üle tema poolt ülesantud tunnistajatena Abja koolivanemad Henn Mõrd ja Hans Simm, Abja peakohtumees Peeter Laas, Vana-Kariste vallavanem Johann Noop ja konvendisaadik Hendrik Raud ⁹⁾. Küsimusele, kas Halliste kihelkonna koolikonvendilt 29. mail 1878 jäi mulje, nagu tahaks kihelkonna-koolivalitsus saada ka külakoolimajade ehitamist oma juhtimisele, vastas ainult üks tunnistaja (Mõrd) jaatavalt, teised aga kas kahtlevalt (Laas) või eitavalt (Simm, Noop). Inkrimineeritavas kirjutises puudutatud Vana-Kariste

6) W. v. Bock — Viljandi magistraadile 15. IX 1878, PrnMkA, tmk. nr. 157 (1878).

7) Tol ajal Balti kohtutes tarvitusel olnud Vene nuhtlusseaduse saksakeelne tõlge: „Gesetzbuch der Criminal- und Correctionsstrafen“. St. Petersburg 1866.

8) C. R. Jakobson — Viljandi magistraadile 13. XI 1878, PrnMkA, tmk. nr. 157 (1878).

9) Nende ülekuulamisprotokollid 16. II ja 26. IV 1879, PrnMkA, tmk. nr. 157 (1878).

vallakoolimajade ehitamise puhul seletati, et nende valmimine küll hilenud, mis johtunud materjalide puudusest. Et mõned koolimajad (näit. Abja Pussi) olevat vallavalitsuse juhatusel ehitatud puudulikult, selle lükkas tunnistaja Laas omalt poolt ümber. — Keelteõpetuse kohta Vana-Kariste koolis seletasid kolm tunnistajat (Mörd, Simm, Noop) üksmeelselt, et konvendil olnud tõepoolest kõnet sellest, et sealne koolmeister loobunud saksa keele õpetamisest ja et samas koolis olnud õpilased ka eesti keeles maha jäänud. Seetõttu tehtudki koolmeistrile märkus, kusjuures väidetud, et saksa keele tundmine võimaldavat ka eesti keelt kergemini õppida. Kirikueestseisja W. v. Bock ähvardanud koolmeistrit vallandamisega, kui järgmine aasta koolitöös ei peaks tooma edusamme. Koolmeister vastanud, et tema 50—60 õpilasest rõhuv enamus olevat niivõrd andetud ja nii mahajäänud eesti keeleski, et neile oleks mõttetu õpetada saksa keelt. Ka takistavat viimase õpetamist asjaolu, et vanemad ei ostvat selleks vajalikke raamatuid.

„Sakala“ kirjutises esitatud väited leidsid seega tunnistajate, kuigi mitte kõikide poolt küllaldast kinnitust. Seda konstateeris ka Jakobson omapoolses seletuses, rõhutades eriti, et käsitledavas artiklis polnud juttu mitte Halliste vallakoolimajade, vaid ainult nende ehitamise taotlemisest kihelkonna-koolivalitsuse alla. Ühtlasi toonitas „Sakala“ toimetaja veelkordselt, et ta jäävat oma endiste seisukohtade juurde ja artikli autorit välja andmata olevat ta valmis selle eest täies ulatuses vastutust kandma¹⁰⁾.

Magistraadi poolt toimetatud juurdluses kogutud avalduste puhul esitas v. Bock omapoolse kirjaliku seletuse¹¹⁾, milles ta jäi oma kaebuse juurde ja püüdis seda nüüd üksikasjalisemalt põhjendada, polemiseerides nii Jakobsoni vastuväidetega kui ka tunnistajate seletustega. Jakobsoni suhtes püüdis ta eriti diskrediteerida tema võitlusviisi üldse, kasutades selleks üht fragmenti tema avalikust vastusest J. Hurda teisele kirjale. Selles oli Jakobson avaldanud kahetsust, et ta Hurda käitumise tõttu pole saanud „oma võitlemise osavustki meie avalikus vaidluses näidata“¹²⁾. Nüüd, ütleb v. Bock, näitavatki Jakobson oma võitlusosavust, aga kahjuks tõsiasjade arvel. Oma kaebuse sisulise külje puhul püüdis Bock näidata, et kõnesolevate külakoolimajade ehitamine kohalikkude vallavalitsuste poolt toimunud ik-

10) C. R. Jakobsoni ülekuulamisprotokoll 26. IV 1879, PrnMkA, tmk. nr. 157 (1878).

11) W. v. Bock — Viljandi magistraadile 28. V 1879, sama tmk.

12) Sakala 1878, nr. 34/35.

kagi korratult. „Sakala“ kirjutis Halliste kihelkonna-koolivalitsuse kohta olnud sihilikult halvustav ja taotelnud selle diskrediteerimist.

Selle W. v. Bocki kui kaebaja seletuse saamisega lõppeski Viljandi magistraadi osa kõnesolevas protsessis. Kogutud juurdlusmaterjal saadeti edasi Pärnu maakohtule, kus see liideti teiste samalaadilistest kaebustest C. R. Jakobsoni vastu tekkinud protsesside materjalidega ja tehti nende puhul ühine otsus.

Teine ajakirjanduslik kohtuprotsess C. R. Jakobsoni vastu tekkis järgmistel asjaoludel. „Sakalas“ 13. maist 1878 (nr. 12) oli ilmunud Helme kihelkonnast saadetud kiri, milles käsitleti Kärstna valla noore koolmeistri M. V. vallandamist kohaliku kihelkonna-koolivalitsuse poolt. Hoolimata sellest, et M. V. oli kuus aastat oma senisel kohal korralikult oma kohustusi täitnud, oli koolikonvent talle ette pannud oma seniselt kohalt lahkuda. Ettekäändeks oli toodud asjaolu, et koolmeister ei saavat kohaliku rahvaga küllalt sobivalt läbi. Et koolmeister keeldus vabatahtlikult tagasi astumast, oli kohalik kirikueestseisja talle s. a. jüripäevast arvates koha üles öelnud. Nii vabanevad koha täitmisel oli M. V. valla poolt ametisse tagasi valitud. Kihelkonna-koolivalitsus aga tühistas selle valimise ja sundis valda valima uue koolmeistri. Sellele sõnumile lisas toimetus omalt poolt juurde, et teisalt saadud andmeil olnud M. V. vallandamise tõeliseks põhjuseks tema osavõtt Eesti Aleksandri-koolile raha korjamisest, mil puhul koolmeister pöördunud ka ühe kohaliku mõisniku poole, kes oli oma vallas mainitud koolile rahakorjamise ära keelanud.

Samasisuline sõnum ilmus „Sakala“ järgi ka Tartu saksakeelses ajalehes „Neue Dörptsche Zeitung“. Sel puhul avaldas toimetus ka omalt poolt soovi, et asjas kompetentsed isikud avalikult selgitaksid, „kas ja kui palju süüdistus tõsiasjadel põhineb“¹³⁾. Sellele „Neue Dörptsche Zeitung“i kirjutisele reageeris samas ajalehes Helme kirikueestseisja F. von Stryk oma poolse õiendusega, et „Sakala“ olevat olukorda täiesti väärilt (*durchaus unwahr*) kirjeldanud. Sel puhul aga ei sobivat koolivalitsusel kui ametlikul asutisel oma asju ajalehe vaidluste abil selgitama hakata¹⁴⁾. Selle Stryki kirja avaldas Tartu saksakeelse ajalehe järgi ka „Sakala“¹⁵⁾ toimetuse lisamärkusega: „Nii kaua, kui mitte selgeste ei ole näidatud, missuguses tükis

13) Neue Dörptsche Zeitung 1878, nr. 117.

14) Neue Dörptsche Zeitung 1878, nr. 131.

15) Sakala 1878, nr. 21 (8. juulist).

meie kirjasaatja valet on rääkinud, nii kaua peame tema ütelsi õigeks pidama ja valet tuleb muialt otsida.“

See lisamärkus põhjustaski F. v. Stryki esitama C. R. Jakobsoni kui „Sakala“ toimetaja vastu kaebuse¹⁶⁾ vastutusele võtmiseks nuhtlusseaduse §§ 1040 ja 1044 põhjal nõudega sama seaduse § 1047 põhjal, et kohtuotsus trükitaks ära „Sakalas“. Kaebuses, milles sõna „valet“ oli allakriipsutatult tõlgitud sõnaga „Lüge“, püüti interpreteerida lauseosa „ja valet tuleb muialt otsida“ Helme kihelkonna-koolivalitsuse ja isiklikult F. v. Stryki kohta käivana ja seega neile solvavana.

Oma vastulauses¹⁷⁾ polnud Jakobsonil suuremaid raskusi, et näidata esitatud kaebuse täielikku alusetust. Eriti rõhutas ta, et „valet“ tuleb kõnesoleval juhtumil tõlkida: „falsches, d. h. unrichtiges“, mitte aga „Lüge“. Selle sõna tõlkimisega oli Jakobsonil sekeldusi teistegi protsesside puhul ja ka avalikus poleemikas, nii et ta kord pidi sel puhul koguni tähendama: „Näikse, nagu oleks terve partei mehi meie maal, kes ennast sõna „vale“ ümbertõlkimisega vaevavad“¹⁸⁾. Teiseks vaidles Jakobson kaebuses toodud väite vastu, nagu tähendaks „valet tuleb muialt otsida“ F. v. Stryki kohta isiklikult.

Jakobsoni vastulauses avaldatud soov, et tema vastu sihilikult ja kuritahtlikult tõstetud kaebus lõpetataks, ei teostunud. Magistraat saatis juurdlusmaterjali Pärnu maakohtule. Siin kuulati Jakobson üle, ilma et oleks asja kohta uusi andmeid juurde tulnud¹⁹⁾. Otsuse tegemine toimus koos eelmise ja teiste vahepeal juurdetulnud protsessidega.

Kolmas protsess C. R. Jakobsoni kui „Sakala“ toimetaja vastu algatati Paistu kihelkonna-koolivalitsuse nimel sealse kirikueestseisja B. von Bocki poolt. See protsess on märksa ulatuslikum ja tähtsam kahest eelmisest protsessist. See on seotud a. 1878 Hurda ja Jakobsoni vahel vallandunud konfliktiga ja selles on asjaosalised ärkamisajal erilist osa etendanud Paistu kihelkonna tegelased, kooliõpetajad, vallavanemad jt. Selle protsessi eellugu kujunes järgmiselt.

Oma teises avalikus kirjas J. Hurdale²⁰⁾ võis Jakobson tea-

16) F. v. Stryk — Viljandi magistraadile 29. IX 1878, PrnMkA, tmk. nr. 148 (1878).

17) C. R. Jakobson — Viljandi magistraadile 9. XI 1878, PrnMkA, tmk. nr. 148 (1878).

18) Sakala 1879, nr. 1, poleemikas „Zeitung für Stadt und Land“iga“.

19) Vrd. C. R. Jakobsoni ülekuulamisprotokoll 1. II 1879, PrnMkA, tmk. nr. 148 (1878).

20) Sakala 1878, nr. 34/35.

tada, et ta saanud tekkinud tüli puhul oma lugejailt paljude allkirjadega 29 pooldavat kirja, milledest autor tõi rea väljavõtteid. Paistust, Tarvastust ja Helmešt ütles autor saanud olevat seitse kirja üle kahešaja allkirjaga. Ühest neist kirjadest esitati välja võte: „Sakala on mõnest veast rääkinud, mis seal avalikuks sai, kus kiriku ja poliitika piirid kokku puutusivad. Seda on ta ikka selge tõe põhja peal teinud. Kes võib siis temale süüks panna ja terve kristliku kiriku ja usu hävitamiseks arvata? Ons siis Jumal, usk, kirik ja ühe ehk kahe kirikõpetaja inimlik nõdrus üks ja seesama? Ei ilmaski!“ Esitatud tsitaadile lisas Jakobson märkuse: „Selle kirja all Paistu kihelkonnast seisavad ka kolme koolmeistri ja kolme kiriku vöõrmundrite nimed, kes oma seisuse ja ameti ühtlasi üles pannud.“

Paistu kihelkonna-koolivalitsus leidis sellest Jakobsoni kirja osast kõigiti teretulnud juhuse, et oma sektoris siin sekka lüüa J. Hurda kasuks. Iseäranis aktiivne oli sel puhul kohalik kirikuõpetaja Vold. Hansen, mõjukas Viljandimaa kooliderevident ja eesti rahvuslikkude emantsipeerimispuüete vastane. Paistu kihelkonna koolikonvendil 14. nov. 1878 võttiski pastor Hansen, kui selgus, et keegi kohalikest koolmeistritest polnud Hurt-Jakobsoni tüli asjus „Sakalale“ kirja saatnud, neilt allkirjad vastavale kirjalikule tunnistusele, mille lõppu oli lisatud veel lause: „Selle vastu anname rõõmuga avalikult teada, et meie austatud Otepää õpetaja Hurti herra üleval nimetud kahe kirjaga isamaa armastuse ja luteruse usu kirikust lugupidamise pärast täieste ühes nõuus oleme“²¹⁾. Kirjale kirjutasid alla 15 koolmeistrit.

Enne kui see kiri pääses avalikkuse ette, avaldas „Sakala“ eelmainitud Paistu koolikonvendist sõnumi²²⁾, milles ms. väideti, et seal „koolmeistrid sunniti“ kõnesolevale tunnistusele alla kirjutama. Et asja puhul ei tehtaks jälle „ uut hingekirjutamist“, siis ruttas toimetus seletama, et Paistu kihelkonnast tulnud Hurda vastu kolm kirja 72 allkirjaga, millede hulgas olnud 4 külakoolmeistri ja 2 kihelkonnakoolmeistri, neist luteri usu koolidest 2 küla- ja 1 kihelkonnakoolmeistri omad. Seejuures tähendati seletuses, „et kõik nimede alla kirjutajad mitte Paistu ki-

21) Eesti Postimees 1878, nr. 44. Allakirjutajad olid koolmeistrid: A. Tilzen, E. Schneider, M. Millistfer, Mats Varres (Aidu), J. Adamson (Holstre), A. Paulson (Holstre), J. Rosi (Vardi), F. Akel (Õisu), F. Pullerits (Holstre), P. Paulson (Holstre), H. Semper (Pahuvere), M. Tõnnon (Morna), A. Meo (Loodi), H. Kikkas (Õisu), A. Mõttus (Tuhalane). A. Aavik (Heimtali) keeldus ühisele kirjale alla kirjutamast, kuna ta oli „Sakalale“ saatnud ühe kirja, kuigi mitte küsimusesoleva.

22) Sakala 1878, nr. 38 (28. okt.).

helkonnas ei ela, vaid mõned ka tõiste kihelkondade valdades Paistu piiri ääres“. See ennetav vastulöök Jakobsoni poolt oli taktiliselt osav käik, mis pidi vähendama oodatava kirja mõju avalikkuses ja tugevdama Paistu koolmeistrite kaitsevõimet võimude ees.

Paistu koolmeistrite poolt koolikonvendil 14. oktoobril alla kirjutatud tunnistus ilmuski „Eesti Postimehes“ 1. novembril kohaliku kirikueestseisja B. v. Bocki ja pastor V. Hanseni kaas kirjaga, milles oli tähendatud, et selle avaliku tunnistuse läbi „Paistu kihelkonna auusad koolmeistrid omad nimed vale mõtlemisest ära puhastada tahtvad“²³). Sealsamas ilmus eraldi ka Heimtali koolmeistri A. Aaviku kiri, milles autor lühidalt teatas, et tema „oma nime mitte nende kirjade alla kirjutanud ei ole, mis seni aeni „Sakalas“ õpetaja herra Hurtile vastusseks on ilmunud“.

Vastulöögiks koolmeistrite avalikule tunnistusele kujunes Paistu vallavanemate kiri „Sakala“ toimetusele²⁴). Selles soovitati kõigest südamest Hurdal ja Jakobsonil üldrahvuslikes huvides omavahel ära leppida ja koos jätkata oma viljakat avalikku tegevust. Eriti rõhutati sel puhul: „Seda enam on meil asja, leppimist Teie vahel nõuda ja paluda, et nüüd ka meie koolmeistrid sunnitud on olnud, oma parema teadmise vasta selles tülis avalikult tunnistust andma. Kuis peab aga veel meie noort sugu tõele ja kindlusele kasvatatama, kui see noor sugu näeb ja kuuleb, kuidas elav sõna teisiti ja kiri jälle teisiti tunnistas? See on üks kurb lugu.“ Avaldades selle kirja, mille sünniloos võib-olla ka Jakobson ise kaastegev oli, väljendas toimetus omalt poolt suurt rahuldustunnet, tähendades, et siit „meile nagu kevadine kaunis tuuleõhk vasta tuleb. Kus vallavanemad sell kombel meie kodumaa asjadest ja oma valdade laste kasvatamisest tunnistust annavad, seal võib kerge südamega tuleviku poole vaadata“. Vallavanemate osavasti sõnastatud avaliku kirja autoriteetsust suurendas veel rohkesti teade, et kaks neist allakirjutajaist olid viibinud ka kõnesoleval Paistu koolikonvendil.

Sellega esialgu piirduski vastulöök Paistu koolmeistrite avalikule tunnistusele. Alles ligemale kuu aega hiljem tuli „Sakala“ asja juurde uuesti tagasi juhtkirjas „Koolmeistrite tunnistu-

23) Eesti Postimees 1878, nr. 44.

24) Sakala 1878, nr. 40/41. Kirjale olid 27. okt. 1878 Tuhalaanes alla kirjutanud vallavanemad J. Tõllason (Tuhalaane), M. Torrim (Morna), H. Sirkel (Õisu), J. Vaga (Pahuvere), O. Ritson (Holstre) ja M. Neumann (Aidu).

sed²⁵⁾). Selle kirjutamiseks andis nähtavasti hoogu ka saksa-keelse ajakirjanduse, eriti „Zeitung für Stadt und Land“i sõnavõtt, milles „Sakalale“ Hurt-Jakobsoni konflikti puhul saadetud kirju püüti seoses Paistu koolmeistrite avaliku tunnistusega kujutada ebausaldatavana ja peeti võimalikuks nendel võltsitud allkirjadegi esinemist. Selle jämeda kahtlustuse tagasitõrjumiseks avaldas Jakobson nüüd temale Hurdaga tekkinud avaliku poleemika puhul Paistust saadetud kirjadele allakirjutanud koolmeistrite nimed²⁶⁾). Suurem osa juhtkirjast on pühendatud Paistu koolmeistritele eelmainitud tunnistusele allkirjade hankimisele ja selle tagapõhja hindamisele. Seejuures ei ründa kirjutis vähimalgi määral Paistu koolmeistreid, vaid üksnes sealset kihelkonna-koolivalitsust ja viimast üsna tugevasti.

Kogu see allkirjade nõudmine, kirjutatakse „Sakalas“, tulnud „koolmeistritele nii ootamata kaela, sissejuhtivad kõned olnud nii kärejad, et koolmeistrid nagu uimased olnud ja isegi ei teadnud, mis nad tegivad“. Mitmed olevat pärast oma tegu kahetsenud ja mõned palunud, et allakirjutanuid ka „Sakalas“ „kangeste noomitaks“. — Koolivalitsuse poolt koolmeistritele pealesunnitud tunnistus koos kaaskirjaga toodud ka „Sakala“ toimetajale, „aga et nad õigusega ühte ei läinud, ei ole neid võimalik trükkida olnud“.

Edasi vaieldakse juhtkirjas Paistu kirikueestseisja ja pastori poolt koos koolmeistrite tunnistusega avaldatud kaaskirja väite vastu, nagu oleks allakirjutanud tahtnud sellega end „vale mõtlemisest ära puhastada“. „See on täitsa võeriti,“ rõhutatakse juhtkirjas, „ja meie paneme imeks, kuidas üks koolivalitsus seesugust võeriti tunnistust avalikult maailma sisse julgeb saata. Kuidas peavad koolmeistrid seesugusest valitsusest edespidi veel lugu pidama? — Meil on liig head mõtted Paistu koolmeistritest, kui et meie seesugust tegu nende juures võimaliku arvaksime olevat.“

Koolmeistritelt „tunnistusele“ allkirjade nõudmist kvalifitseerib juhtkirjanik sundimiseks. Ja kui neil asjaoludel koolmeistrid pidanud oma allkirjadega tõendama, et nad õp. J. Hurda kahe Jakobsoni vastu sihitud avaliku kirjaga „täieste ühes nõuus“ olevat, siis ei omavat see tunnistus mingit väärtust, „sest sunnitud tunnistus ei ole kellegi tunnistus“.

Juhtkirjas võetakse lähemalt kõne alla ka Heimtali kool-

25) Sakala 1878, nr. 44 (2. dets.).

26) Need olid A. Aavik, J. Pausk ja kihelkonnakoolmeister J. Laane.

meistri A. Aaviku avalik seletus, mis ilmus samas „Sakala“ numbris. Sellest selgus, et Aavik oli saatnud Hurt-Jakobsoni poleemika puhul „Sakalale“ kirja, mis aga seni polnud ilmunud. Seetõttu keeldunudki tema oma allkirja andmast „tunnistusele“. Kuid järgmisel päeval pärast koolikonventi võetud temalt kirikueestseisja poolt allkiri, et ta oma allkirja pole andnud seni „Sakalas“ ilmunud kirjadele ²⁷⁾. „Seda tunnistust trükki panna,“ kirjutab Aavik, „ei ole ma aga mitte palunud, ja ei ole selle kirjaga ka mitte oma nime vale mõtlemisest ära puhastada tahtnud, sest et seesugused mõtlemised minu arvates nii minu kui kellegi muu koolmeistri nime mitte roojastada ei või.“

„Sakala“ ülalesitatud juhtkiri, mida oleme tema tähtsuse tõttu järgnevas kohtuprotsessis refereerinud pisut pikemalt, saigi põhjuseks, mille puhul Paistu kirikueestseisja B. v. Bock esitas sama kihelkonna-koolivalitsuse nimel C. R. Jakobsoni vastu Viljandi magistraadile kaebuse ²⁸⁾. Selles olid välja nopitud „Sakala“ juhtkirjast meie tsiteeringus esitatud mõtted ja laused, ja leiti, et kirjutis nii üldtoonilt kui üksikosis on Paistu kihelkonna-koolivalitsust solvav ja teotav, tema kohta valeandmeid levitav ja tema autoriteeti õõnestav. Seetõttu paluti C. R. Jakobson vastutusele võtta nuhtluseeaduse §§ 1035, 1039, 1040, 1041, 1044 ja 1047 põhjal, mille järgi oli karistusena ette nähtud vangistust kuni 1 aasta 4 kuud ja rahatrahvi 500 rublani. Ühtlasi toetati nõudmist, et süüdimõistev otsus C. R. Jakobsoni kohta avaldataks ka „Sakalas“.

C. R. Jakobsoni vastulause B. v. Bocki kaebusele saabus Viljandi magistraati alles juuli lõpupoolel 1879 ²⁹⁾. Vastulauses, mis oma toonilt oli üldiselt õige sõjakas, õiendas Jakobson kõigepealt mõningaid kaebuses esinevaid väärtõlkeid „Sakala“ kõnesolevast juhtkirjast ja jäi täies ulatuses selles kirjutises toodud väidete juurde. Iseloomustades kaebust kõigis punktides täiesti põhjendamatuks ja frivoolseks, palus Jakobson selle B. v. Bockile tagasi anda ja endale kui kaebealusele kohtukulude katteks välja mõista 30 rubla 75 kop.

²⁷⁾ „Sakalas“ 1878, nr. 50—52 ilmus A. Aavikult õiendus, et tema kõnesolev avalik seletus „E. Postimehes“ oli koostatud „õpetaja käsu peale“.

²⁸⁾ Paistu kirikueestseisja B. v. Bock — Viljandi magistraadile 10. I 1879, PrnMkA, tmk. 162 (1879).

²⁹⁾ C. R. Jakobson — Viljandi magistraadile 21. VII 1879, PrnMkA, tmk. 162 (1879). Nagu samast toimikust nähtub, tehti Bocki kaebus Jakobsonile teatavaks magistraadi istungil 25. I 1879, kus kaebealune palus oma rohke töökoorma tõttu anda talle kaugem tähtaeg vastulause esitamiseks.

Magistraat aga andis asjale käigu, saates selle Pärnu maa-kohtule. Viimase korraldusel tuli magistraadil siiski toimetada täiendavat juurdlust eriti Paistu koolmeistrite ülekuulamisega, et selgitada küsimust, kas sunniti neid kõnesolevale tunnistusele alla kirjutama. Tunnistajate ülekuulamisel 18. okt. ja 1. nov. s. a. piirduski magistraat ainult ülalesitatud küsimusega. Ülekuulamisel selgus protokollis peaaegu stereotüüpiliselt märgitult, et koolmeistrid andnud oma allkirjad avalikule tunnistusele „vabatahtlikult ja ilma sunduseta“.

Magistraadi täiendava juurdluse järel kutsuti Jakobson 7. detsembriks s. a. Pärnu maakohtusse, kuid ei ilmunud. Uuesti ette kutsutud 19. jaan. 1880, põhjendas ta oma ilmumata jäämist asjaoluga, et viibis vahepeal Peterburis ja sai kohtukutse kätte alles pärast sealt tagasitulekut³⁰⁾. Tutvunud magistraadi juurdlusmaterjalidega, avaldas Jakobson maakohtus, et mitmed ülekuulatud koolmeistrid seletanud talle, et neid polevat raekohtus tunnistuse andmisel lastud muud kõnelda kui ainult küsimuse kohta, kas neid on Halliste koolikonvendil füüsiliselt sunnitud avaliku seletuse tekstile alla kirjutama. Seda, mida tegelikult muidugi ei olnud, pidanud nad loomulikult eitama. Küll aga olevat koolikonvendil avaldatud koolmeistritele moraalset survet, andes mõista, et neid võib ähvardada ametist vallandamine, kui nad ei anna nõutud allkirja. Selle seletamiseks aga ei olevat raekohtus sõna antud. Seepärast pidas Jakobson tarvilikuks, et Paistu koolmeistrid veel kord üle kuulataks, kas nad andsid allkirja vabatahtlikult või avaldati neile mingil viisil survet. Ühtlasi palus Jakobson üle kuulata ka Paistu vallavanemad, kes olid alla kirjutanud „Sakalas“ ilmunud avalikule kirjale ja kelledest mõned konvendil viibinud saanud mulje, et koolmeistritele avaldatud survet.

Jakobsoni soovi kohaselt toimuski maakohtus 13. veebr. 1880 Paistu koolmeistrite ja vallavanemate ülekuulamine B. v. Bocki ja C. R. Jakobsoni kohal olles³¹⁾. Esijärjekorras ettevõetud koolmeistrite ülekuulamisprotokoll kujunes sedapuhku hoopis üksikasjalisemaks ja märksa teiseilmelisemaks kui Viljandi raekohtus.

Esimesena ülekuulatud kihelkonnakoolmeister E. Schneider seletas, et temale olnud kogu see allkirjade hankimine koolmeistritelt väga vastumeelne, sest ta olevat sõber nii Hurda kui

30) C. R. Jakobsoni ülekuulamisprotokoll 19. I 1880, PrnMkA, tmk. nr. 162 (1879).

31) Ülekuulamisprotokoll PrnMkA, tmk. nr. 162 (1879).

Jakobsoniga. Pastor Hansen aga öelnud, et kavatsetava avaliku seletuse otstarve olevat ainult puhastada Paistu koolmeistrid kahtlusest „Sakalas“ avaldatud kirja suhtes. Ja kirikueestseisja Bock lisanud omalt poolt juurde: „Schneider, kirjutage alla, siis teevad seda ka teised!“ Samuti kõhelnud alguses ka Holstre koolmeister J. Adamson ³²⁾, kes kirjutanud alla alles tunnistaja seletuse peale, et see ei tähenda parteilist seisukohavõttu Hurda ja Jakobsoni vahelise tüli küsimuses. Küsimuses oleva surve suhtes seletas Schneider, et seda siiski ei olevat avaldatud. Üldiselt samas vaimus, omalt poolt oluliselt uut esitamata tunnistasid ka kihelkonnakoolmeistrid A. Tilzen ja M. Millistfer ning enamik külakoolmeistreid. Erinevalt nendest seletas Vardi koolmeister J. Rosi, et talle tundunud teatava sundusena pastor Hanseni ütlus: „Kui teie ei ole saadetu autorid, siis peate end puhastama teil lasuvast kahtlusest.“ See „peate“ mõjunud sundusena. Tunnistaja ise aga olnud seletuse sisuga täiesti nõus ja kirjutanud selle alla vabatahtlikult. Õisu koolmeister H. Kikkas tunnistas omalt poolt, et ta kirjutanud seletusele alla eeskätt arvamusel, et peaasi on autori küsimus. Seletuse teisele poolele vaadanud ta kui kõrvalasjale, millega ta sisuliselt siiski ei olevat nõustunud. Küsimusele, miks ta siis kogu seletusele alla kirjutas, ei osanud tunnistaja anda sobivat vastust. Koolmeistrite avaliku kirja lõpposa suhtes ühtib eelmise tunnistaja seletusega ka Tuhalaane koolmeisteri A. Mõttuse tunnistus.

Oluliselt uut tõi Heimtali koolmeisteri A. Aaviku pikk ja ka tema enda erikirja saamislugu üksikasjaliselt valgustav tunnistus. Koolikonvendil öelnud pastor Hansen: „Teie, koolmeistrid, peate olema puhtad kui kuld, ja kui teie ei ole saatnud seda kirjutist, siis peate oma au sellest puhastama.“ Ühtlasi sidunud Hansen sellega ühe juhtumi, kus Õisu koolmeister Kadak, kes saanud vallaslapse isaks, tagandatud seepärast ametist. Selles tundunud varjatud ähvardust, mida samuti mõistnud ka mõni teine koolmeister.

Vallavanemate tunnistusest selgub, et nad enamikus olid kuulnud koolmeistritelt sunni abil allkirjade võtmisest ainult kaudselt. Eelmainitud koolikonvendil oli viibinud üksnes kaks vallavanemat: M. Torrim („Sakalas“ avaldatud kirjas: Sarrim) ja H. Sirkel. Neist tunnistas esimene sedasama mida koolmeister Aavikki ja nägi sellises pastor Hanseni käitumises sündi. H. Sirkel seletas, et pastor Hansen öelnud koolikonvendil lausa

³²⁾ J. Adamsoni ei saadud kohtus enam üle kuulata, sest ta oli vahepeal surnud.

välja: „Kes seletusele alla ei kirjuta, sellel läheb nagu Kadakal.“

Tunnistajate, nii koolmeistrite kui vallavanemate täiendaval ülekuulamisel kinnitus rea seletuste najal tähtsa asjaoluna, et pastor Hanseni käitumine Halliste koolikonvendil koolmeistritelt allkirjade nõudmisel võis tunduda asjaosalistele ähvardusena ja survena. „Puhastamise“ manitsus ja koolmeister Kadaka vallandamisloo asjassepõimimine oli küllalt selgesuunaline mõjutamisavaldus. Sellele juhtis tähelepanu ka Jakobson omapoolses protokollitud tunnistuste analüüsis.

Ühtlasi tõstis Jakobson üles küsimuse, kas B. v. Bock üldse oli volitatud Paistu kihelkonna-koolivalitsuse nimel tõstma tema vastu kaebust. Vastuvaidleja seletuse järgi kihelkonna-koolivalitsus kui kollegiaalne asutis, millesse peale kirikueestseisja ja kohaliku pastori kuulusid veel kihelkonnakooliõpetaja ja üks koolivanem, ei olevat selles asjas teinud mingit otsust. Selle vastuväite puhul maakohus otsustaski nõuda seletust Paistu kihelkonna-koolivalitsuselt ja samuti järele pärida pastor Hansenilt, kuidas ta oli omaaegsel koolikonvendil mõelnud Õisu koolmeistri Kadaka vallandamisloo esitamist.

Pastor V. Hansen oma kirjalikus seletuses³³⁾ ei cita, et ta Paistu koolikonvendil 14. okt. 1878 on maininud ka koolmeister Kadaka vallandamislugu. Ta pole aga seda teinud mitte koolmeistrite ähvardamiseks, vaid selleks, et neile meelde tuletada „nende ametliku seisukoha õrna iseloomu“, et neist keegi võimaliku valetamisega ei satuks vallandatud Kadakaga ühte kategooriasse. Koolmeistrite rahvusliku või vaimuliku meelsuse mõjutamist ei olevat pastor seejuures kuidagi silmas pidanud, teades, et sel alal pole võimalik midagi saavutada ähvarduse või survega. Kirjas ei jäta Hansen kurtmata ka kohalikkude vallavanemate üle, kes, neile Jakobsoni poolt osakssaanud viirukisuitsetamisest meelitatud, olevat „kõige ebasüüdsamal viisil“ esinenud Paistu kihelkonna-koolivalitsuse vastu ja mõjutavat samas suunas ka koolmeistreid.

Paistu kirikueestseisja B. v. Bock seletas temale esitatud küsimuse puhul, et tema kaebus 10. jaan. 1879 on legitimeeritud kohaliku kihelkonna-koolivalitsuse otsusega 17. jaan. s. a.³⁴⁾. Seega siis tegelikult 7 päeva pärast kaebuse esitamist otsustati

³³⁾ V. Hanseni kirjalik seletus 20. II 1880, PrnMkA, tmk. 162 (1879).

³⁴⁾ B. v. Bocki kirjalik seletus 28. II 1880, PrnMkA, tmk. nr. 162 (1879).

see esitada ja Jakobsoni „väited näivad niisiis olevat täiesti põhjendamatud“, arvati v. Bocki seletuses.

Pärast paari koolivanema ülekuulamist, kelle tunnistused ei toonud asjasse oluliselt uut, lõpetati maakohtus juurdlus. Otsus tehti koos kahe eelmise ja siin järgnevalt käsiteldava protsessiga.

N e l j a s ajakirjanduslik kohtuprotsess C. R. Jakobsoni vastu oli oma sisult ja ulatuselt koguni tühine. Selle põhjustasid kaks „Sakalas“ ilmunud sõnumit 1878. a. juulis ja augustis. Esimeses sõnumis teatati, et 5. juulil oli Viljandi tänaval sillakohtu maja ees „üks linna herra moodu riides mees“ Feldt'i trükikoja jooksupoisilt „Sakala“ korrektuuride ja käsikirjade paki „ära riisunud, mis ta vist rahapaberid arvas olevat“³⁵⁾. Hiljem avaldas „Sakala“ sel puhul täienduse ja õienduse³⁶⁾ trükkal Feldtilt saadud andmeil, millest selgus, et „Sakala“ korrektuurid ja käsikirjad võetud jooksupoisilt ära sillakohtu majas, kuhu jooksupoiss sisse kutsutud. Vägivalla tarvitajaks osutunud „üks Sillakohtu ametnik“, kes Feldti poolt raekohtusse kutsutud. Võtja vabandanud end sellega, „et seda tegu purjus pääga teinud“. Vahejuhtum likvideerunud leppimisega.

Nende sõnumite puhul tõstis Viljandi sillakohtu ametnik Carl Jul. Hansen, kes osutus Feldti trükikoja jooksupoisi vastu vägivalla tarvitajaks, C. R. Jakobsoni vastu kaebuse³⁷⁾. Kuigi kogu lugu oli „Sakalas“ esitatud anonüümselt, nägi Hansen avaldatud sõnumites oma au ja hea nime teotamist. Ta ei eitanud asetleidnud vahejuhtumit, mille oli põhjustanud tema „süütu nali“, kuid toon, kuidas tema tegu kirjeldatud ja iseloomustatud, pannud tema kohalikes piisiloludes väga piinlikku seisukorda. Seda enam, et esimeses sõnumis talle omistatud teadlikku röövimisplaani. Teises sõnumis aga toodud täiesti õigustamatult tema leppimine trükkal Feldtiga avalikkuse ette. Kaebuse tõstis Hansen nuhtlusseaduse § 1039 põhjal.

Sellele nõrgalt põhjendatud kaebusele pühendas Jakobson siiski õige pika ja üksikasjalise vastulause³⁸⁾. Ta seletas, et esimene sõnum „Sakalas“ ilmunud esialgsete andmete põhjal. Ja kui hiljem selgunud tõeline olukord, siis avaldanud toimetaja teise sõnumi, millega esimene tühistunud. Hanseni ja trükkal

35) Sakala 1878, nr. 24.

36) Sakala 1878, nr. 27.

37) C. J. Hansen — Viljandi magistraadile 30. X 1878, PrnMkA, tmk. nr. 155 (1879).

38) C. R. Jakobson — Viljandi magistraadile 12. I 1879, PrnMkA, tmk. nr. 155 (1879).

Feldti vahel eraviisil toimunud leppimist olnud „Sakala“ täielik õigus teha avalikkusele teatavaks. Hanseni isiku suhtes teravalt sarkastiline, kvalifitseeris Jakobson oma vastulauses esitatud kaebuse täiesti alusetuks, reserveerides endale õiguse nõuda sellise põhjendamatu ja teotava tülitamise puhul hüvitust ja paludes kaebust tagasi lükata.

Viljandi raekohus andis kaebusele siiski käigu ja asi tuli arutusele maakohtus, kus ta liideti kolme esimese protsessiga.

V i e s ajakirjanduslik kohtuprotsess C. R. Jakobsoni vastu sai alguse Kuusalu kirikuõpetaja praost Voldemar Kentmanni kui „Ristirahva Pühhapäeva Lehe“ toimetaja erakaebusest. Ka see protsess pälvib lähemat tähelepanu, kuna ta kajastab üht eriti tundlikku ja tähtsat sektorit Jakobsoni võitlustes, ja nimelt tema sõjakäiku tagurliku kirikluse vastu. „Sakala“ kirikuvastaseist avaldustest poleemikas „Ristirahva Pühhapäeva Lehega“ sai ka J. Hurt põhjendusi oma avalikuks lahkulöömiseks Jakobsonist. Juba seegi tõttu, käesoleva teema seisukohalt aga veel rohkem kui oluline osa vaadeldava kohtuprotsessi eelloos väärrib see poleemika ka siinkohal arvestamist.

„Ristirahva Pühhapäeva Leht“ oli „Sakala“ ilmuma hakkamisel küllaltki levinud ja teatavais ringkonnis mõjukas ajaleht. Ja Jakobsonil tuli oma sihikindlas võitluses tagurlikkude pastorite mõju õhnestamiseks juba algusest peale selle häälekandja vastu küllaltki sageli oma teravat sulge tarvitada. Olgu selle kohta siin mõningaid näiteid.

Ühes oma följetonis laseb „Sakala“ kahel külamehel õige kurjasti pilgata „Ristirahva Pühhapäeva Lehe“ saksapärasest eesti keelt, millest jäävat mulje, „nagu äästaks mõni imelik talumees raud äkkega linna kivist uulitsat“. Ühtlasi lisab toimetuse juurde, et ta omalt poolt selle raske keele kohta pikemalt sõna ei võta, „sest et taevariigi tee raske peab olema ja pühapäeva lugejad sellepärast oma hinge õnnistuseks ka natukene keele-piina ära võivad kannatada“³⁹⁾.

Tsiteerides „Ristirahva Pühhapäeva Lehe“ kahtlevalt eitavat suhtumist Pärnu „Endla“ asutamisse, nõokab „Sakala“ tema soovitatud „vaikset tõsist röömu“ „suure seltsi hulgas“ tegutsemise asemel. See olevat vastaspoole arvates nähtavasti selline, „kuigi kaks ehk kolm külamutrikes päev otsa ahju ääres pingi peal istuvad, ja Aafrikamaa vaese missiooni lastele villaseid sukke kudu-

39) Sakala 1878, nr. 17 ja 18 — „Mõni sõna Eestikeele sõna-valajatele“.

vad, ning neljas veerib neile südame kosutuseks „Ristirahva pühapäeva leht“ ette“⁴⁰⁾.

Kui „Sakala“ toon „Ristirahva Pühapäeva Lehe“ vastu esialgu oli üleolevalt irooniline, siis muutus see aga peagi vihaselt sarkastiliseks. Ja seda seoses toimetaja V. Kentmanni välismaal viibimise ajal 1878. a. suvel⁴¹⁾ „Ristirahva Pühapäeva Lehes“ ilmunud ründavate kirjutistega.

„Sakalas“ oli 1878. a. algul ilmunud C. R. Jakobsoni poolt peetud kõne „Kuidas inimene kaua võib elada“⁴²⁾. Selles oli käsitletud tervishoiu tähtsust ja antud selle kohta praktilisi näpunäiteid. Muuseas tõsteti sel puhul kõrgele ka isiku enesevalitsemise ja tahte osa, millega seoses hurjutati „jõledat õpetust, et inimene omast jõuust ühtegi head ei võida teha. See on aga kõige nurjatum õpetus, mis maailmas võib olla, sest kui inimene omast jõuust ühtegi ei võiks, siis ta ka mitte üks Jumala meistritöö ei oleks. Ei, inimene võib väga palju omast jõuust teha, ta võib ka omast jõuust ja siin maailmas õnnis olla“. „Ristirahva Pühapäeva Leht“ aga iseloomustas oma hilinenud vastukirjutises seda sõnavõttu täiesti väänatult: „Seal hakkas kõnneleja avvalikult Jumala sõna ja risti-usku õppetust ühheks pöratseks ja nurjatumaks õppetuseks nimmetama ja teutama, tahhab seläbbi kinnitamata innimeste süddamest usku ärrakustutada“⁴³⁾. Ja edasi järgnes arendus, et „Sakala“ õpetus inimese võimest teha enesega kõik, „mis ta iial tahhab“, olevat pühakirja ja Jumala vastane.

„Sakala“ tõrjus selle kallaletungi tagasi väga teravate sõnadega, jõudes tulemusele, et „see leht mitte väärt ei ole, ennast pühapäeva leheks nimetama, vaid oma laimamiste ja avaliku valede eest pühapäeva nuhtluse samba alla peaks langema“⁴⁴⁾.

Oma nääklemistes „Sakalaga“ oli „Ristirahva Pühapäeva Lehele“ eriti teretulnud juhuseks Hurda avalik lahkulöömine Jakobsonist. Leht sai nüüd autoriteetse liitlase, kes „Sakala“ puhul ütles ju sedasama mis temagi, ja nimelt, „kuida seal viimisel ajal meie kallist ristiusku on teatud ja nurjatumaks õppetuseks laidetud“. Nüüd oli tal muidugi paljugi põhjust soovida „süddamest, et sellegi hea tunnistuse läbbi mitme silmad lahti saaksid, et nemmad... hoiaksid valle prohvetide eest“⁴⁵⁾. „Sa-

40) Sakala 1878, nr. 19.

41) V. Kentmann oli oma ajalehe toimetamistööst eemal 4. juulist 17. septembrini. Vrd. „Ristirahva Pühapäeva Leht“ 1878, nr. 23 ja 38.

42) Sakala Lisaleht 1878, nr. 4 ja 5.

43) Ristirahva Pühapäeva Leht 1878, nr. 24 ja 25.

44) Sakala 1878, nr. 26, juhtkiri: „Mitmesugused tahtmised“.

45) Ristirahva Pühapäeva Leht 1878, nr. 34 — „Hea tunnistus“.

kalal“ oli sellise tema vastu tarvitatud käitumistooni puhul küllalt põhjust kurjustada: „Seesugune laimamine on nii jõle, et meie sõnu ei leia, teda tervelt tähendada. See tegu ei ole mitte enam kitsa aru süü, vaid siin on südame tigidus ja vale vaim tervelt valitsemas“⁴⁶⁾. Hiljem oma tüli juurde „Ristirahva Pühhapäeva Lehega“ tagasi tulles kirjutab „Sakala“ jällegi teravalt: „Meie oleksime „Ristirahva pühapäeva lehe“ väljaandjat selle laimamise eest kohtu kätte ja kohtu nuhtluse alla võinud anda, kui meie aeg seesugust kohtukäimist oleks lubanud. Aga keegi ei või pahaks panna, kui meie oma põlgamist seesuguse jõleda laimaja vasta välja ütleme“⁴⁷⁾.

Järk-järgult tõusnud teravus „Sakala“ poleemikas „Ristirahva Pühhapäeva Lehega“ jõuab aasta lõpuks haripunkti, põhjustades C. R. Jakobsoni järjekordse ajakirjandusliku protsessi. 3. dets. 1878 ilmunud „Ristirahva Pühhapäeva Leht“⁴⁸⁾ tõi teate, et Eestimaa kirikuõpetajad olevat sinodil nõu pidanud, kuidas „Eesti rahvale saaks uus, surem ja parrem kalender tehtud“. Seda kavatsust peeti nimetatud ajalehes väga ajakohaseks, sest et senistes eesti kalendrites leiduvat „vahhel öiete pahha asju, miska luggejaid tahhetakse õigest ussust ärraeksitada ja kurja vihhale ärritada“. Ja lõpuks hoiatati sealsamas, et rahvas ei usuks kõike trükisõnas avaldatut: „Hoidke valle prohvetide eest, kes teie jure tullevad lamba ridis, agga seestpidi on nemad kiskjad hundid“.

„Sakala“ pidas sellist väljendust eesti trükisõna, eriti järgmise aasta jaoks ilmunud kalendrite puhul kuritahtlikuks laimuks, arendades seda üksikasjalisemalt äärmiselt teravas toonis kirjutatud juhtkirjas „Kiskjad hundid“⁴⁹⁾. Selles kurjustati: „Seesugust laimamist kirjutab üks nõnda nimetatud praost Kentmann, seda trükatakse nõnda nimetatud Kentmanni trükimajas ja selle sama Kentmanni trükimajas tuleb vist ka uus „parem kalender“ välja, keda mitte „kiskjad hundid“ kirjutanud ei ole.“ Avaldu sed eesti kalendrite kohta leiti juhtkirjas olevat „selge vale ja üks selge pettuse tunnistus. See laimduse tegu on meie terve kirjan dusele teutuseks ja seda suuremaks teutuseks, et ta mehest tuleb, kes ommeti üks õpetatud mees tahab olla“. Praost Kentmannile pandi ette oma väiteid lähemalt põhjendada. „Kui ta seda mitte ei tee,“ lausus „Sakala“, „siis ärgu pangu ta pahaks, et tema enese tööd meie rahva seas pettuse tööks nimetame, kel-

46) Sakala 1878, nr. 30.

47) Sakala 1878, nr. 38.

48) Ristirahva Pühhapäeva Leht 1878, nr. 49.

49) Sakala 1878, nr. 46/47.

lega mitte õigust taga ei nõuta, vaid üksi rahva taskust raha välja soovitakse kiskuda.“

See „Sakala“ juhtkiri saigi lähtekohaks praost V. Kentmannile kaebuse tõstmiseks C. R. Jakobsoni vastu. Kõigepealt pöördus Kentmann kaitse saamiseks Eestimaa kindralsuperintendendi poole. Viimane astuski vastavaid samme Liivimaa kubernerile ees, leides, et C. R. Jakobson ülalnimetatud kirjutises on esinenud nagu harilikult „rahva agitaatorina, kelleks ta sõna kurjemas mõttes ongi, kuna ta ässitab rahvast mitte ainult saksa mõisaomanikkude ja nende silmapaistva seisukoha vastu maa valitsemises, vaid ka kirikuõpetajate, evangeeliumi kuulutajate ja rahvahariduse juhtide vastu“⁵⁰). Oma väite põhjenduseks tõi kindralsuperintendent „Sakalas“ ilmunud kirjutistest mõningaid tsitaate ja palus lõpuks kubernerile samme astuda, et Jakobson annaks praost Kentmannile vajaliku hüvituse ja et „Sakala“ ässitav tegevus tehtaks edaspidiseks võimatuks, sest see olevat juba senigi liiga kahjulikku vilja kandnud. See Eestimaa kindralsuperintendendi poolt üritatud aktsioon Liivimaa kubernerile juures ei andnud tegelikult mingeid tulemusi⁵¹).

Teise sammuna järgnes V. Kentmanni poolt kohtuliku kaebuse tõstmine C. R. Jakobsoni vastu⁵²). Selle aluseks võttis Kentmann kaks „Sakala“ eespool tsiteeritud kirjutist. Esimene oli selle ajalehe nr. 38 ilmunud kirjutis, milles kõneldi „Ristirahva Pühhapäeva Lehe“ väljaandja võimalikust kohtu alla andmisest „Sakala“ toimetaja poolt. Selles nägi Kentmann oma au haavamist, arvestades seejuures veel eriti oma vaimulikku seisust. Juhtkirjast „Kiskjad hundid“ (Sakala 1878, nr. 46/47) tõstis kaebaja esile rea enda kohta käivaid väljendeid, mida pidas solvavaiks. Sellistena esitati „Ristirahva Pühhapäeva Lehe“ väljaandja kohta tarvitatud ütlused, nagu: „nõnda nimetatud praost“, „seesugust mudast laimamist“, „selge vale ja üks selge pettuse tunnistus“, „seesugust inetumat tegu“, „laimajatel on ise oma trükimaja“, „seda teevad üksi need, kellel õiget põhjust ei ole ja kes pettusest elavad“. Enda kohta käiva laimu haripunktiks pidas Kentmann kirjutise lõpposas avaldatud seisukohta, et kui ta mitte avalikult ei põhjenda oma „kiskjate huntide“ väidet eesti kalendrite puhul, siis ärgu ta pahandagu, kui „tema enese

50) Eestimaa kindralsuperintendent — Liivimaa kubernerile 5. I 1879, nr. 4, LKKA (ERKA), salaosakond, tmk. nr. 23 (1877).

51) Vrd. H. K r u u s, Liivimaa rüütelkonna võitlus eesti rahvusliku trükisõna vastu 1879.—1883. a., „Looming“ 1929, lk. 391 jj.

52) V. Kentmann — Viljandi magistraadile 6. II 1879, PrnMkA, tmk. nr. 179 (1879).

tööd meie rahva seas pettuse tööks“ nimetatakse, millega „üksi rahva taskust raha välja soovitakse kiskuda“. Sellega olevat kaebaja arvates öeldud tema tööd üldiselt, niisiis ka tema tegevus jutlustajana ja hingedarjasena põhinevat üksnes kasupüüdlikkusel ja omakasul, seega inimliku tegutsemise kõige alatumail ajedel. Tingimusi esitatud süüdistus ei muutvat tõika kuidagi.

Lõpuks teatas kaebaja, et „Sakala“ juhtkirja „Kiskjad hundid“ põhjustanud kirjutus „Ristirahva Pühhapäeva Lehes“ (nr. 49) olevat kirjutatud Oleviste kiriku abiõpetaja A. Halleri poolt, kes seda on ka omalt poolt avalikult teatanud⁵³). Andnud küll ruumi sellele kirjutisele, seisvat aga kaebaja isiklikult sellest hoopis eemal. Oma kaebuse ütles Kentmann tõstvat kogu vaimuliku seisuse huvides nuhtluseaduse §§ 1039, 1040 ja 1535 põhjal, mainides peale nende veel §§ 1041 ja 1042 ning nõudes § 1536 alusel endale kohtuliku otsuse avaldamise õigust.

Selle kaebuse põhjal algas Viljandi magistraadis menetlus C. R. Jakobsoni vastu 20. veebr. 1879. Kuid Jakobsoni põhjustatud mitmesuguste viivituste tõttu saadi temalt sisuline vastulause kaebuse kohta alles juunis 1880⁵⁴). Selles pöörduti kõigepealt kaebuses „Sakalast“ võetud väljendite saksakeelse tõlke ja interpretatsiooni vastu, mida nimetati „täiesti omavoliliseks“, „hoopis ebatäpseks“, „päris valeks“, „mõtetmuutval viisil tõlgitaks“, „korrupitseks“ jne. Seetõttu arvas vastulause esitaja endal olevat „täieliku õiguse seda kaebust kui täiesti põhjendamatu, suurest vihast, aga vähesest õigusest dikteeritud, tagasi lükata“.

Vaielnud üksikasjalisemalt kaebuse kõigi punktide vastu, leiab Jakobson, et kogu asja ausa käsituse juures tulevat möönda, et just tema olevat partneri poolt „korduvalt haavatu ja lai-matu“. Ilma vähemagi põhjuseta olevat „Ristirahva Pühhapäeva

53) Vrd. Revalsche Zeitung 1878, nr. 300.

54) C. R. Jakobson — Viljandi magistraadile 12. VI 1880, PrnMkA, tmk. nr. 179 (1879). Viljandi magistraat määras 20. II 1879 Jakobsonile vastulause esitamiseks kahekuuse tähtaja. Sellest kinni pidamata, teatas Jakobson 18. I 1880, et ta suvel ja sügisel olnud haige, mistõttu ei olevat saanud õigeaegselt vastata. Ta asus nüüd seisukohal, et menetlust ei olevat võimalik enne jätkata, kui praost Kentmann pole esitanud oma kaebuse põhjendamiseks vastavat materjali. 3. IV 1880 teatas Jakobson, et ta ei saa kaela- ja peavalu tõttu ilmuda magistraati. Viimase ähvarduse peale, et kui süüdistatav, kes mitmekordseist kutseist hoolimata ei ilmunud ülekuulamisele, ka 15. mail jääb tulemata, siis vaadatavat sellele kui loobumisele edaspidistest seletustest ja saadetavat toimik Pärnu maa-kohtule, alles ilmus Jakobson määratud päevaks magistraati ja sai siin neljanädalase tähtaja vastulause esitamiseks. Vt. PrnMkA, tmk. nr. 179 (1879).

Leht“ esitanud avalikkusele „Sakala“ toimetaja kohta alavääristavaid ja kahtlustavaid süüdistusi, söimates teda jumalasalga-jaks, rahvaeksitajaks, sotsiaaldemokraadiks ja nihilistiks. Nende vastu endakaitseks pidanud Jakobson sule haarama. Vaimulikku seisust, keda kaebaja „hoolsalt püüab asjasse segada“, ei olevat ta rünnanud. Oma vastulause lõpus kirjutab Jakobson kirglikult: „Meie isiklikud vaated eesti rahva edendamise viisi kohta võivad olla erinevad, omalt poolt võin anda pühalikema kindlustuse, et mul on elav huvi natsiooni hüvangu vastu, millesse ma kuulun nii oma sünni kui kutse järgi ihu ja hingega. Kuid „kõik teed viivad Rooma“ — mingi härra V. Kentmann oma teed ja jätku minule minu tee, seda häirimata... Ma võitlen oma lehes õiguse ja tõe eest ning nende eest, kelledega olen solidaarne ja keda pean nägema kannatamas.“

Kogutud juurdlusmaterjalid saatis Viljandi magistraat edasi Pärnu maakohtule, kus asi oli esmakordselt arutusel istungil 18. aug. 1880⁵⁵⁾. Siin seletas C. R. Jakobson kõigepealt, et „Ristirahva Pühhapäeva Leht“ olevat põhjendamatult rünnanud „Sakalat“, süüdistades teda tahtes võõrutada eesti rahvas ristiusust. Seepärast oleks Jakobson küll võinud V. Kentmanni kohtu kätte anda. Kaebuse üksikpunktide puhul tuli Jakobsonil rohkesti vaielda „Sakalast“ võetud väljendite ebatäpse tõlke vastu, kusjuures ta ise neile püüdis leida pehmema nüansiga saksakeelseid vasteid (nii näiteks vaidles ta, arvestades oma konteksti, „vale“ tõlkimise vastu sõnaga „Lüge“, millele olevat sobivam „Unwahrheit“; „pettus“ ei tähendavat ainult „Betrug“, vaid ka „Täuschung“ jne.). Eriti rõhutas Jakobson, et „Ristirahva Pühhapäeva Lehes“ avaldatud süüdistus eesti kalendrite kohta olevat laim. „Pettuse tööks“ olevat ta praost V. Kentmanni tegevust nimetanud ainult sel eeldusel, kui see ei ole suuteline tõestama, kes siis õigupoolest „kiskjad hundid“ on ja missuguses kalendris on tehtud propagandat ristiusu vastu.

Saanud maakohtult neljanädalase tähtaja omapoolsete tõendite esitamiseks, tõi Jakobson selle istungile 15. sept. 1880 mõned „Revalsche Zeitung“i numbrid, milledest selgus, et tüli tekitanud kirjutise autor pastor Haller polnud arvustatud kalendrite all mõelnud ei „Sakala“ ega „Eesti Postimehe“ kalendrit. Et Jakobsoni arvates seega süüdistus võis käia üksnes „Isamaa kalendri“ kohta, mille oli toimetanud üliõp. M. J. Eisen, siis esitas ta asitõendina ka sellest kalendrist ühe eksemplari. Maakohus

55) Pärnu maakohtu protokoll 18. VIII 1880, PrnMkA, tmk. nr. 179 (1879).

otsustas esitatud materjalid lisada asjatoimetuse juurde, kuid leidis, et otsuse tegemine tõstetud kaebuse puhul ei kuulu tema, vaid Liivimaa õuekohtu kompetentsi. Õuekohus aga tegi otsuse selles asjas koos nelja eelmise kohtuprotsessiga.

K u u e s ajakirjanduslik kohtuprotsess C. R. Jakobsoni vastu, millega „pool tosinat täis“ sai, nagu sellest ka „Sakala“ teatas, sai alguse Tõstamaa kõstri Gustav Lorenzsohni kaebusest. Nimelt oli „Sakalas“ 1878, nr. 34/35 ilmunud kodumaiste sõnumite all lühike teade, mis pidi demonstreerima, „et nüüd kirikuid viimasel ajal ilmaliku asjade vaidlemiste kohtadeks tarvitatakse“. Tõstamaa kirikuõpetaja puhkusel olles oli toimetusele saabunud kirja järgi kohalik „köster L. 5. Augustil jutlust pidanud, kus ta näidanud, kuidas „m õ n e d a j a l e h e d“ inimeste hukatajad olla“. Sõnumis avaldati lõpuks pahameelt: „Olgu peale, et kõstri vend ise ka ühe lehe väljaandja on, siis ommeti k i r i k u s tõisa ajalehta sellepärast kardetavaks ei tohi teha. Mõned asjad lähivad meie maal iga päevaga imelikumaks!“

Selle kirjutise puhul esitaski köster G. Lorenzsohn C. R. Jakobsoni peale kaebuse ⁵⁶⁾. Selles püüdis kaebaja kõigepealt näidata, et sõnumis toodud andmed ei vastavat tõsioludele. 5. august ei olevatki olnud pühapäev ja seega polevat ka köster saanud olla kirikus õpetaja asendajaks. Noil kordadel, mil ta viimase ülesandeis siiski esinenud, olevat ta kirikuseaduse ja jumalateenistuse agenda kohaselt kasutanud üksnes kindlaksmääratud tekste, iseseisvat jutlust pidamata. „Sakala“ kahtlustuse puhul, nagu oleks ta seda ajalehte mõistu rünnanud oma venna poolt väljaantava „Perno Postimehe“ huvides, seletas kaebaja, et tema vend, Pärnu köster C. Fr. Lorenzsohn olnud rea aastate jooksul ainult selle häälekandja kindlapalgaline toimetaja, mitte aga väljaandja. Pealegi pannud vend vanaduse tõttu juba käesoleva aasta algul sellegi ameti maha, jäädes küll vastutavaks toimetajaks kuni uue kinnitamiseni. Neil asjaoludel ei saavat ei kaebajal ega ka tema vennal olla erilist huvi teha propagandat „Perno Postimehe“ kasuks. Kaebaja leidis „Sakalas“ ilmunud kirjutises enda kohta olevat avaldatud kuritahtlikku laimu ning solvamist ja palus selle väljaandjat võtta vastutusele nuhtluseaduse § 1535 põhjal.

C. R. Jakobson oma vastulauses ⁵⁷⁾ pidi kõigepealt õiendama, et „Sakala“ sõnumis mainitud jutlus Tõstamaa kõstri poolt leid-

56) G. Lorenzsohn — Viljandi magistraadile 16. XII 1878, Viljandi magistraadi tmk. nr. J. 84 (1878), Viljandi Linnaarhiivis.

57) C. R. Jakobson — Viljandi magistraadile 18. I 1880, sama tmk.

nud aset pühapäeval, 6. augustil. Edasi ironiseeris Jakobson kaebaja väite puhul, et ta ei olewat kirikuõpetaja asendajana pidanud vabas kõnes jutlust. Vaevalt olevat Eesti- ja Liivimaal üldse keegi kõster suuteline seda tegema, samuti ka mitte kaebaja, arvatakse vastulauses. Kirjasaatja andmeist selguvat kõster Lorenzsohni poolt esitatutega siiski olulised vastuolud tema käitumise puhul „Sakala“ suhtes. Nõustumata ilma kohtu otsuseta avaldama Tõstamaa kõstri õiendust, oli Jakobson siiski valmis kohtule välja andma toimetusele saadetud kirja, mis oli kõnesoleva sõnumi aluseks.

See C. R. Jakobsoni vastu alustatud kohtuprotsess lõpetati kaebaja, kõster G. Lorenzsohni surma (25. okt. 1879) tõttu.

Eespool esitatud kohtuprotsesside suhtes tegi Pärnu maakohtus nelja esimese puhul ühise otsuse⁵⁸). Jakobson leiti süüdi olevat selles, et ta kaebuse tõstnud koolivalitsuste (Halliste, Helme ja Paistu) ametialalise tegevuse puhul oli avalikus trükisõnas tarvitanud väljendeid, mis võisid kahjustada nende ametiasutiste au, head nime ja autoriteeti. Rakendades kaebuste puhul nuhtlusseaduse §§ 1035, 1039 ja 1040 ja Läänemere-kubermangude provintsiaalõiguse §§ 283, 152 p. 7 ja 42, otsustas kohus karistada süüdimõistetut 4-kuuse vangistusega ja lisaks sellele 200-rublase rahatrahviga. Ühtlasi määras kohus teha Jakobsonile sunduslikuks oma häälekandjas ära trükida tema kohta käiv süüdimõistev otsus. Viljandi sillakohtu ametniku C. J. Hanseni erakaebuse asjus mõisteti Jakobson õigeks.

Maakohtu süüdimõistvas otsuses rakendatud nuhtlusseaduse paragrahvidest oli kõige raskem § 1035, mis kõneles kehtivate seaduste ja haldus- ning kohtuasutiste korralduste kohta teotavate ja üldist usaldust õonestavate väljendite trükisavaldamisest ning keelatud tegevuse heakskiitmisest ja nägi kõrgeima karistumäärana ette vangistuse 2 kuust 1 aasta ja 4 kuuni ning rahatrahvi 500 rublani.

Maakohtu otsusele koostati ka üksikasjalisem motiveering, milles võeti kokku protsesside käik ja analüüsiti poolte seletusi. Üldiselt ühines kohus enam kaebajate seisukohtadega, eriti „Sakalast“ võetud väljendite tõlke ning interpreteerimise suhtes ja rõhutas rohkesti kõnesolevate kirjutiste tooni taunitavust. Veel pandi kaebalusele süüks ka seda, et ta oma kohtule esitatud vastulausetes oli tarvitanud väljendeid, mis ületavad ametliku autoriteedi vastu lubatud mõõdu.

58) Pärnu maakohtu otsus 12. V 1880, PrnMkA, tmk. nr. 162 (1879).

See Pärnu maakohtu otsus saadeti Liivimaa õuekohtule *ad Jeuterandum* (kinnitamiseks). Õuekohus aga leidis, et kogu asi kuulub tema kui esimese astme kohtu kompetentsi ja otsustas nelja esimese protsessiga liita ka praost V. Kentmanni kaebuse, tehes seega kõigi viie protsessi kohta 13. juulil 1881 ühise otsuse⁵⁹⁾.

Õuekohus mõistis Jakobsoni süüdi Halliste ja Helme kihelkonna-koolivalitsuse ja V. Kentmanni tõstetud kaebuste puhul, kuna Paistu kihelkonna-koolivalitsuse ja C. J. Hanseni kaebuste suhtes oli otsus õigeksmõistev. Otsuses võeti rakendamisele nuhtlusseadusest üksnes §§ 1039 ja 1040, kuna maakohtu otsuses esinenud kõige raskem § 1035 kõrvale jäeti. Karistuseks määrati Jakobsonile kaks kuud vangistust ja 100 rubla rahatrahvi. Seega pehmendati Pärnu maakohtu otsuses ettenähtud karistust õige oluliselt. Ühtlasi määras õuekohus, et C. R. Jakobsoni süüdimõistev otsus tuleb pärast jõustumist „Sakalas“ avaldamisele.

Õuekohtu otsuse motiveering, mis võttis kokku üksikute protsesside käigu ja lähemalt analüüsis poolte väiteid, kujunes õige üksikasjaliseks ning pikaks. Süüdimõistvas osas ja C. J. Hanseni kaebuse suhtes ühines õuekohus oluliselt maakohtu seisukohtadega, võttes need suurelt osalt sõna-sõnalt üle.

V. Kentmanni kaebuse puhul, mille suhtes Pärnu maakohus jättis otsuse tegemata, leidis õuekohus õige üksikasjalises motiveeringus, et kaebelune olevat praost Kentmannile oma ajalehes, ilma et see oleks talle selleks põhjust andnud, kõige jämedamal kombel kallale tunginud, püüdes teda lugejate silmis kahtlustada sihilikus, omakasupüüdlikus eesti kalendrite mahategemises ja alavääristades kaebaja au ning head nime.

Oma õigeksmõistvas otsuses Paistu kihelkonna-koolivalitsuse kaebuse suhtes jõudis õuekohus kõigi andmete üksikasjalise analüüsi järel seisukohale, et Jakobsonil võis antud asjaoludel olla küllaldane põhjus arvata, et kohalike koolmeistreilt tema vastu avalikule tunnistusele allkirjade võtmisel oli teatav sunnimoment juures.

Liivimaa õuekohtu otsus tehti C. R. Jakobsonile Pärnu maakohtus 18. sept. 1881 teatavaks. Süüdimõistetule ei jäänud otsusega rahule ja teatas, et ta annab edasikaebuse senatisse⁶⁰⁾. Seni kui otsus polnud lõplikult jõustunud, polnud Jakobson kohustatud seda oma häälekandjas avaldama. Ent ta teatas sellest siiski

59) Liivimaa õuekohtu otsus 23. VII 1881, PrnMkA, tmk. nr. 162 (1879).

60) PrnMkA, tmk. nr. 162 (1879), leht 86, 89, 99.

lühikese asjaliku sõnumi näol ⁶¹⁾). Jakobsoni edasikaebusel senatisse ei saanud enam olla tegelikke tulemusi. Tema surma tõttu tuli kogu asi lõpetada ⁶²⁾).

Vaadeldud ajakirjanduslikud protsessid C. R. Jakobsoni vastu tekkisid „Sakalas“ selle esimesel ilmumisaastal avaldatud kirjutiste puhul tõstetud kaebustest. Nad moodustasid omal alal n.-ö. esimese ja kohtumenetluse lõppjärgus ka seotud ringi, mida tähistas viimati nende kohta Liivimaa õuekohtus tehtud ühine otsus. — Hiljem algatati Jakobsoni vastu ainult paar sisuliselt vähetähtsat kohtuprotsessi, mille põhjustasid eesti oma tegelaste kaebused.

Esimene neist alustati Helme koolmeistri Mart Jakobsoni kaebusega, mille põhjuseks oli „Sakalas“ 1880. a. ilmunud Nalja Mardi ja Kalja Pärdi veste ⁶³⁾. See oli võrdlemisi süütu dialoog „küla-professoritest“ Helme kihelkonnas. Nalja Mart tähendas: „Küla-professoriteks nimetakse nalja kombel ja pilgates seesugusi küla-koolmeistrisi, kes ennast targema arvavad olevat, kui nad on.“ See „küla-professor“ pidi olema keegi „Helme Mart“. Selle följetoni puhul tõstiski Helme koolmeister Mart Jakobson C. R. Jakobsoni kui „Sakala“ toimetaja vastu kaebuse, arvates pilkelist vestet enda kohta käivaks ⁶⁴⁾. Nähes selles enda avalikku halvustamist, palus kaebaja „Sakala“ toimetajat karistada nuhtlusseaduse §§ 1040 ja 1047 põhjal.

Enne oma vastulause esitamist sarjas C. R. Jakobson oma Maridist nimekaimu kui süüdistaja veel üsna põhjalikult ka „Sakalas“ läbi ⁶⁵⁾. Kaebaja poole pöördudes küsis toimetaja: „Teie ütlete, et see Helme Mart, kellest meie Nalja Mart räägib, Mart Jakobson olla; kust Teie seda teate? Olete Teie meie Kalja Pärdi sõber? Olete Teie see mees, kes ennast targema arvab olevat, kui ta on? Olete Teie oma nime ühe kirja alla pannud, kellest Teie aru ei saa? Vastake siin avalikult nende küsimiste peale! Ütlete Teie nende kohta „ja“, siis Teie olete tõeste see Helme Mart, kellest Nalja Mart mullu rääkis; ütlete aga „ei“, siis võtke kaebus ruttu tagasi.“

61) Sakala 1881, nr. 39.

62) PrnMKA, tmk. nr. 162 (1879), leht 100.

63) Sakala Lisaleht 1880, nr. 23.

64) M. Jakobson — Viljandi magistraadile 20. XII 1880, Viljandi magistraadi tmk. nr. J. 93 (1880), Viljandi Linnaarhiivis. Kaebaja põhjendab kirjutise enda kohta käimist veel ühe kirjutisega „Sakalast“ 1880, nr. 29, milles leidub kõrvallause: „Helme külaproffessoritest veel kuulsam, kes kaugemale ei ole ulatanud, kui ühe aabitsaraamatu väljaandmiseni“. Nimelt oli M. Jakobson ühe sellise raamatu („Koolilapse raamat“) autor.

65) Sakala 1881, nr. 32.

Oma vastulause ⁶⁶⁾ sisulises osas vaidles C. R. Jakobson eriti kaebaja katse vastu identifitseerida end „Sakala“ följetonis „külaprofessorina“ pilgatud „Helme Mardiga“ ja püüdis näidata, et vestes tarvitatud väljendeid ei saa keegi pidada enda kohta solvavaiks.

Mart Jakobsoni kaebuse otsustas Liivimaa õuekohus, kes leidis C. R. Jakobsoni vastu tõstetud süüdistuse olevat põhjendamata ja mõistis „Sakala“ toimetaja kohtulikult õigeks ⁶⁷⁾.

Viimse ajakirjandusliku kohtuprotsessi C. R. Jakobsoni vastu algatas 1881. a. hilissügisel A. Grenzstein. Seoses hari-punkti jõudnud tülidega Eesti Kirjameeste Seltsis oli „Sakalas“ ilmunud rida teravaid väljendeid „Eesti Postimehe“ ja selle tollaegse toimetaja A. Grenzsteini aadressil. Nende puhul esitaski viimane C. R. Jakobsoni vastu kaebuse ⁶⁸⁾, paludes võtta teda vastutusele laimamise ja solvamise pärast nuhtluseaduse §§ 1039 ja 1040 põhjal. Kohtuprotsess jäi pooleli, ilma et Jakobson oleks saanud esitada omapoolset vastulausetki, ja lõpetati süüdistatava surma tõttu.

Esitatud ajakirjanduslikest kohtuprotsessidest oli ulatusliku tähtsusega esimene rühm ja nendest kolme kihelkonnakoolivalitsuse ning praost Kentmanni kaebuste põhjal tekkinud. Nagu juba tähendatud, olid nad osaavaldus sellest võitlusest, mida kohaliku rüütelkonna esindus, aadli- ja kirikutegelased pidasid eesti rahvusliku trükisõna, eriti „Sakala“ vastu ja mis kujunes õige ulatuslikuks ja süstemaatiliseks sõjakäiguks kogu eesti rahvusliku liikumise radikaalse suuna vastu.

Neli mainitud protsessi „Sakala“ algperioodist olid ühtlasi esimesed katsetused saksa aadli- ja kirikutegelaste poolt eesti rahvusliku trükisõna ohjendamiseks kohtu teel. Nad eelnesid rüütelkonna sama ala võitlusele haldusvõimude ees ja andsid mõningaid kogemusi, mõjutades siin saksa tegelaste „Sakala“ vastu suunatud poliitilise võitluse pinguldumist. Tähtsaimaks kogemuseks oli äratundmine, et kohtuprotsesside kaudu ei suudeta saavutada küllalt kiiret ja mõjukat efekti „Sakala“ vastu. Kohtuasutised omalt poolt ajasid neid protsesse küll üsna kiire-

66) C. R. Jakobson — Viljandi magistraadile 31. VIII 1881, Viljandi magistraadi tmk. nr. J. 93 (1880), Viljandi Linnaarhiivis.

67) Liivimaa õuekohtu otsus 21. X 1881, sama tmk.

68) A. Grenzstein — Viljandi magistraadile 14. XI 1881, Viljandi magistraadi tmk. nr. J. 94 (1881), Viljandi Linnaarhiivis. A. Grenzsteini kaebuse aluseks olid „Sakalas“ ilmunud kirjutised „Eesti Postimehe“ ja selle toimetaja vastu: nr. 37, nr. 39, veerg 2, nr. 40, v. 4, nr. 41, v. 4 ja 6, nr. 42, v. 7 ja S. Lisaleht nr. 42 ja nr. 43, v. 4.

tempoliselt. Kuid kehtiv protsessikord ja samal ajal Jakobsoni kui kaebeluse poolt rakendatud viivitamistaktika venitas protsessimise õige pikaks, nii et lõplikud reaalsed tulemused jäid tegelikult saavutamata. See oligi üheks põhjuseks, miks saksa tegelased hiljem polnud kalduvad kasutama „Sakala“ vastu kohtu teed, eelistades tema vastu haldusvõimu mõjutamist, milleks eriti Liivimaa rüütelkond astus energilisi samme ⁶⁹⁾.

„Sakala“ algperioodi kohtuprotsessid olid oluliselt kogemuslikud ka C. R. Jakobsonile. Kõigepealt manitsesid nad teda kui „Sakala“ toimetajat ka omalt poolt vajalikule ettevaatlikkusele. Jakobson oli oma ajalehe toimetamisel algusest peale küllalt teadlik kõigi varitsevate ohtude suhtes. Ilmudes üldiselt üsna soodsais tsensuuritingimuses, tuli „Sakalal“ arvestada võimalikke rünnakuid enda vastu saksa ametivõimude, eriti kirikuõpetajate ja eesti ühiskonna enda mõõdukas-konservatiivse tiiva poolt. Need rünnakud teostusid peagi, kõigepealt avalikus trükisõnas ja algatatud kohtuprotsesside näol. Kuigi viimased oma pikalevenimise tõttu ei saavutanud välist efekti, olid nad ometi kaebelusele raskeks koormaks, nagu see selgub ka käesoleva kirjutise alguses tsiteeritud Jakobsoni erakirjadest. Tal tuli käia ülekuulamistel, koostada vastulauseid, sageli hankida ka täiendavat informatsiooni jne. See kõik oli paljuhääriv ja aegaviitev muude töödega nagunii ülekoormatud toimetajale. Seejuures tuli kaebelusel kohtus üle elada alandavaid olukordi ja viibida kehtvalt teadmatuses protsessitulemuste suhtes ning ärritada põhjendatud kahtlustes kohtute sihilikkuse pärast.

Iseäranis vähe lootis Jakobson erapooletust Pärnu maa-kohtunikult P. de Colonque'ilt. Viimane oli ühe kaebaja, Helme kirikueestseisja F. v. Stryki naisevend ja samal ajal õige tihedalt seotud ka rüütelkonna tegelastega. Kui Liivimaa rüütelkonna esindus hiljem teostas süstemaatilist sõjakäiku eesti rahvusliku trükisõna vastu, kasutati sel puhul eksperdina ka maakohtunik P. de Colonque'i. Tema see oligi, kes koostas rüütelkonna esindusele „Sakala“ kohta 1880. a. pika, üksikasjalise, ühes tõlkelisadega ligemale 60-leheküljelise süstemaatilise, oma laadilt süüdistava ülevaate, milles tunti erilist huvi selle ajalehe igasuguste kallaletungide vastu kohalikele autoriteetidele ⁷⁰⁾. See kirjutis, mida kasutati suure agarusega eesti rahvusliku trükisõna vastu

69) Vrd. H. K r u u s, Liivimaa rüütelkonna võitlus eesti rahvusliku trükisõna vastu 1879.—83. a., „Looming“ 1929, lk. 391 jj., ja H. K r u u s, Liivimaa rüütelkonna rünnak eesti seltside vastu 1881. a., „Ajalooline Ajakiri“ 1930, lk. 196 jj.

70) P. de Colonque'i ülevaade, LRüA, tmk. nr. 260 P. I, lk. 465 jj.

võitlemiseks ⁷¹⁾, on dokument, mis näitab ilmselt, et maakohtunik P. de Colouque'i kui Jakobsoni teadliku ja aktiivse poliitilise vastase suhtes oli põhjendatud kahelda tema kui kohtuniku küllaldases erapooletuses „Sakala“ toimetaja vastu algatatud protsessis.

Erilisi kogemusi pidi C. R. Jakobsonile tema kohtuprotsessidest andma Paistu kihelkonna-koolivalitsuse kaebusega tõstetud protsess. See nõudis kaebealuselt iseäranis suurt valvsust ja takti, kuna siin oli asjasse segatud suur hulk koolmeistreid, kelle poolehoid oli Jakobsonile eriti tähtis. Sellega seoses vajalikkude asjaolude selgitamine kohtuliku juurdluse korras polnud kohtuasutiste sihilikkuse ja koolmeistrite kartlikkuse tõttu sugugi mitte kerge ülesanne, mis nõudis kaebealuselt suurt pingutust. Jakobson suutis siin oma osa etendada silmapaistva osavusega ja suure sündsuse ning väärkusega, nagu seda illustreerib iseäranis kujukalt tema sõnavõtt „Sakala“ vastavas juhtkirjas ⁷²⁾, mis eespool tsiteeritud.

Edasi on Jakobsoni vastu tõstetud kaebuste suhtes tähelepandav ka asjaolu, et nendega seoses rutati suure rühiga ära kasutama ka Hurda avalikku rünnakut „Sakala“ toimetaja vastu. Nii toimiti Halliste kirikueestseisja W. v. Bocki kaebuses, iseäranis ulatuslikult aga Paistu kihelkonna-koolivalitsuse algatatud protsessi eelloos. Nii pakuvad need protsessid omajagu lisaandmestikku ka ärkamisaja suurlõhe algperioodi kohta.

Oma ajakirjanduslikest protsessidest sai Jakobson hoogustust ka oma teatavate poliitiliste nõudmistega suhtes. Kihelkonna-koolivalitsuste kaebustega seotud asjaolud pidid ka omajagu mõjutama nõudma meie rahvakooli vabastamist saksa mõisnikkude ja kirikuõpetajate eestkoste alt, samuti teritama ka nõudmist mõisnikkude patronaadiõiguse kaotamise kohta. Eriti virgutav osa pidi neil kohtuprotsessidel olema kohaliku kohtureformi nõudmisel. Kui need nõudepunktid esinevad olulistena C. R. Jakobsoni poliitilises programmis, nagu see avaldatud ka tema koostatud eesti seltside saadikute märgukirjas keisrile 1881. a. ⁷³⁾, siis oli nende kujunemisel ilmselt osa ka vaadeldud kohtuprotsessides „Sakala“ toimetajal isiklikult saadud kogemustel.

71) Vrd. H. K r u u s, Liivimaa rüütelkonna võitlus eesti rahvusliku trükisõna vastu 1879.—83. a., „Looming“ 1929, lk. 398 jj.

72) Sakala 1878, nr. 44.

73) Vrd. A. K r u u s b e r g, Eesti ajaloo arkiiv. II. Venestamise tulekul. Tartu 1922, lk. 44 jj.

C. R. Jakobsoni ajakirjanduslikud protsessid, mis seni polnud üksikasjalisemalt küllaldaselt tuntud, tõstavad ka omalt poolt „Sakala“ esimese toimetaja suure võitlejakuju valgusse, milles näeme teda avalikus tegevuseski. Ka kasutatud kohtuarhiivide koltunud toimikuist hõõgub vastu visa, murdumatu, jõuline ja osav võitleja, kes ka kitsa ja kinnise ametiasutise foorumi ees kaitses oma kui ka kogu rahva õigusi samasuguse suure väärikusega ja tahtekindlusega, nagu ta seda tegi avalikkuseski.

Hans Kruus.

ALETULE PÕLETAMINE — VANA PULMAKOMME.

Ajakirjas „Inland“ 1844 (nr. 1 ja 2) on ilmunud tundmatu üleskirjutaja poolt Põltsamaa pulmakirjeldus¹⁾, kus muu seas on juttu tule põletamisest peigmehe kodus, pulmamaja ligidal kõigi koosolijate osavõtul. Nimetatud kirjeldus on ühtlasi vanim ülestähendus tuletõrjeme ja sellega seoses olevate kommete kohta pulmas. Seni teadaolevate andmete põhjal on niisugune tulepõletamine, mida hilisemais kirjeldustes nimetatakse „aletuleks“, esinenud ainult Kolga-Jaani kihelkonnas; kui naabrusaladelt ongi andmeid, siis nimetatakse kombe päritolukohana Kolga-Jaani kihelkonda. Et aletule põletamise kui pulmakomme kohta on teateid võrdlemisi vähe, siis olgu kõik teadaolevad tekstid siin kronoloogilises järjekorras esitatud.

1. In einigen Gegenden, namentlich im Kirchspiel Klein St. Johannis, ist es auch Gebrauch, dass sich die junge Frau mit dem ganzen Hochzeitpersonal zu einem zum Verbrennen bestimmten Baume begiebt; dieser wird abgehauen und das Holz angezündet. Lodert nun das Feuer auf, so führt der Peiupois die junge Frau dreimal um dasselbe und stellt sie zwischen die drei Bewaffneten, die unter dem Gesange der Weiber die Degen über ihrem Kopfe zusammenschlagen. Alsdann wirft man einige Münzen ins Feuer, dessen Verlöschen man abwartet, die Münzen aufsucht und in den Stumpf des abgehauenen Baumes einhämmert. Unter Gesang und Musik kehrt die Gesellschaft in die Wohnung zurück²⁾. — Inland 1844, nr. 2, v. 23/24.

1) „Gebräuche der Esthen bei ihren Hochzeiten, wie sie in der Oberpahlenschen Gegend gefeiert werden“. Sama kirjeldus on trükitud L. v. Schroeder'i raamatus „Hochzeitsbräuche der Esten“, lk. 227—232, ja eesti-keelsena koguteoses „Eesti“ VII, Viljandimaa I, lk. 115.

2) Tõlkes: Mõningais maakohtades, nimelt Kolga-Jaani kihelkonnas, on kombeks, et noorik kogu pulmarahvaga läheb põletamiseks määratud puu juurde, mis maha raiutakse ja põlema süüdatakse. Lõõb tuli leegitsema, viib peiupoiss nooriku kolm korda selle ümber ja asetab ta kolme relvastatu [isamees, peiupoiss ja peigmees] vahele, kes naiste laulu saatel mõõku tema pea kohal kokku lõövad. Sellal visatakse mõned

2. On tänulaul [söögi eest] ära tänatud, siis käsivad kaasikud „hale-
tulele“ minna:

Lähme katsma naarismaada,
linamaada leidemaie,
põldu saama põlle täisi,
kuhu ma külvan köömenida,
5 kuhu ma siputan sinepit jne.

Minnakse siis kopli ja painutakse kask kõrge kannu otsast maha. Kannu otsa ja langenud kase pääle tehakse õlgist tuli, mis „hale-
tuleks“ hüütakse, ja hakatakse siis kandu rahaga lõhki ajama. Lüüakse kirvega
ramm kandu ja raha kiiluks sisse. Peiu poolt ja neiu poolt noored mehed
jooksevad lõhkiajamise võitu. Kaasikud äratavad kumbkil pool omasid
agarusele. Ega lõpegi võidujooks enne kui jooksjail ühel pool metallist
raha otsas on. Kumbal kiilusid järele jääb, see on võitjaks jäänud. Kii-
lud saavad neile neidudelle, kes veel tanuta talusse jäävad. — Isamaa
Kalender 1884 (1883), lisa lk. 83.

Teksti juures olev laul esineb täielikumal kujul originaal-
käsikirjas H, K.-Jaani III 133 (101) ja trükituna Hurt, Vana
Kannel II, nr. 214. Esitame siin laulu ka originaalkäsikirja järgi,
kuna trükitekstis on pealegi mõnesuguseid segavaid parandusi.

Halele minnes peiu poolt.

Isäkene, taadikene, emäkene, memmekene, lähme katsma naarismaada, linamaada leidemaie!	20	kannuääred kaapimata, ike jääb inisemaie, rahe jääb ragisemaie, adra-kured kurtemaie.
5 Isäkene, taadikene, anna maada adratäisi, jätä põldu põlletäisi, kus ma külvan köömenida, kus ma siputan sinepit!	25	Isäkene, taadikene, emäkene, memmekene, osta mulle põllekene, põlle alla aiakene, piäle põlle paelakene, sisse siidilindikene!
10 Isäkene, taadikene, kui 'p anna põldu põlletäisi, jätä härja jälje täisi, ära võtan härjapaari, teine tütar teise paari,	30	Oh mu äia, taadikene, oh mu ämmä, memmekene, ma sain põldu põlletäie, kuhu ma siputan sinepit, kuhu külvan köömenida, kuhu pillun piperida.
15 kolmas kõrvi ruunakese — siis jäävad kesäd kündemata, aiaääred kiskumata,		

3. ... K-Jn-s sõna *alē tuli ~ aleduli* [esineb] veel ütlustes *läksid
pulma äl alet teõema, aletuld põlettama, pulmade aõõ põlettadi alet,
aledulel* (müistne pulmakomme, mis seisis kändude põletamises sajadupidus-
tuste aegu). — A. Saareste, Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes
(1924), lk. 140.

4. Pääle söögi algab torupilli ja sarve mäng ja tants, siis minnakse
haleitud põletama. — ERA I 2, 81 < K-Jaani, Võisiku v. — E. Heiberg <
Tiio Allik, s. 1857 (1929).

5. Ka on põletatud pruudi kodus „alet“. Iga nooriku venna ja õe
jaoks saeti puupakk, sinna löödi kirvega täkked sisse, kuhu siis pulmalised
oma kopikuid panid (iga raha jaoks ise täke). Kui kõik pakud läbi olid
käind, võeti raha välja, mis iga paku omanik tasku pani, kuna pakud kodu

metallrahad tulle, mille kustumist ära oodates rahad välja otsitakse ja
maharaiatud puu kännusse taotakse. Laulu ja muusika saatel pöördub
seltskond majja tagasi.

lähedal metsaserval ära põletati. — ERA II 42, 171/2 < K-Jaani, Soosaare v., Vissuvere. — J. Grauberg < Rõõt Grauberg, s. 1852. a. (1931).

6. [Peigmehe kodus, pääle veimede jagamise ja põllelappimise] minti metsa aletuld põletama. Võeti õlekuud ühes, panti mõne puu ümmer, oli siis kask või lepp, ja süüdati tuli otsa. Siis oli noorpaar ja pulmalest kõik sääal mets. Üks miis sis, muidugi talve pulmad räägin kõik, üks miis panni obose adra ette ja kündis lund selle puu ümmert. Kui aod olid kõik põlend, siis raiuti selle puu otst tükk ärä, panti maha, siis panti jälle raha, mõni kaks kopikud, mõni kolm kopikud, sinna paku pääle ja taoti need serviti puu sisse rumpsakusse kokku. Siis pakk võeti selga, viidi kodo ja lüüdi sis mitmes lõhki. Nüüd kukkusid niid rahad vällä, taoti õiges jälle ja läksid maksu alla minema. — ERA II 123, 346/7 < K-Jaani, Vöisiku v., Lalsi k., Käo t. — Linda Kõögardal < Anna Kaup, 68 a. v. (1936).

7. Kui pulma ajal aletulele minti, siis laaleti:

Lähme me aletulele,
lähme otsma odramaada,
lähme katsma kaeramaada,
nisumaada niitemaie.

5 linamaada lunastamaie!
Vennakene noorekene,
ihu sa kirves teravas,
lähme raima rattapuid,
isal härja ikkepuida,
10 vennal ratsu rangipuida,
memmel lehma lüpsikida,

õele kiidukirstu,
mis lähab kinni kiitsudesse,
lahti võttes laksudesse!

Ära tulles lauldi:

Emakene, memmekene,
isakene, taadikene,
anna põldu põlle täita,
anna põldu adra täita,
5 jäta härja jälje täita,
kus ma külin köömenida,
kus ma siputan sinepid!

Aga kui ei anna, siis hakkavad laulma või saagutama, nigu seda nime-tasse.

Kui sa ei anna põldu põlle täita,
kui sa ei anna adra täita,
10 jäta härja jälle täita —
ära viin sul härjapaari,
teene tütar teese paari,
kolmas kõrvi ruunakese.

Siis jäävad kesad kündemata,

15 siis jäävad põllud põimimata,
aia ääred astumata,
kivi ääred kiskumata,
künka ääred kündemata.
Jätan su lehmad lesesse,
20 lammad lauku talledeta.

ERA II 158/60 (9, 10) < K-Jaani, Soosaare v., Vissuvere k. — Joh. Raidla < Rõõt Grauberg, 84 a. v. (1936).

8. Siis oli veel nali — alepõletamine. Minti metsa, pandi kuba õlgi ja kuba kadakid põlema, raiuti haava või männa puu otsast pakud maha, löödi kirvega pragu paku otsa, pandi rahad sisse ja löödi kirvesilmaga rahadele peale, tasaseks. Pakud said pruudi noorema õdedele. — Minu õed läksid mehele. Vanemad mehed õpetasid, et võta pakk ärä, võta ärä — mina varastasingi ärä. Mäletan, vanema õe pulma aegus, libe jää oli, kukkusin maha, ema sai siis paku kätte. Noorema õe pulma aegus, siis olin suurem, siis varastasin kaks pakku ärä, üks vanamees aitas ärä lõhkuda, sain mõni kolmkümmend kopka. Vahest said ka 40 või 80 kopka. — ERA II 259, 12/3 < K-Jaani, Soosaare v., Tassi t. — S. Lätt < Rein Parm, 74 a. v. (1938).

9. Alepõletamisel lauldi:

Lähme otsma odramaada,
lähme katsma kaaramaada!

ERA II 259, 18 < K-Jaani, Soosaare v., Vissuvere k. — S. Lätt < Rõõt Grauberg, s. 1852. a. (1938).

10. Alepõletamine oli pruudi kodus. Ma olen ise ka alepaku saanud, üle viiekümne kopiku oli sees. See oli 1876. aastal.

ERA II 259, 21 < K-Jaani, Soosaare v., Vissuvere k. Kõue t. — S. Lätt < Marie Sepp, 75 a. v. (1938).

11. Kui lõuna söödud saanud, siis on tulnud ale põletamine. Kaasitatud pruudi vennale, kui venda ei olnud, siis sõidu poisile....

Naised kaasitand alet põletama:

Pruudi venda noorekene,
kaasike kaanike
võta kirvesta käiata,
võta taperid tahuda,
lähme tammme raiumaie,
5 kuuski maha kopsimaie!
Tammme kasvis taevaesse,
kuuske kasvis pilvedesse,
ladvad taevast lõhkumaie,
oksad pilvi pildumaie —
10 ei saa enam päike paista,
ega kuu meil kuumentada.
Igav on inimesel olla,
kurb on kalalgi ujuda, | kui ei ole päiksepaistet.
15 Tulge tammme raiumaie,
laiu oksi laastamaie,
latva maha langetama,
siis pääseb päike paistemaie,
kumer kuuke kuumaie,
20 hele tähte taevast paistma!
Teeme tammme pakkudesse,
kus lööme sisse kulda kiilud,
ääre pääle hõbedast kiilud,
vahele saavad vasest kiilud,
25 neid võib pruudi õel siis anda,
ehk ka veiksel vennalegi. |
|--|--|

Nüüd lähvad kõik pulma rahvas selle puu juure, mis tammeks arvatakse, olgu ta siis kuusk ehk kask. Poisid saevad maha ja oksad laasitakse külllest ära, kuna juba tuli tehtud on, kus oksad pääle pannakse. Tüvest saetakse küünra pikkused pakud, nii mitu, kui neid vaea on. Siis võtab üks mees, paneb paku püsti ja lööb kirve paku sisse, siis paneb raha sinna prau vahele ja lööb kirvega kinni. Lööb jälle kirvega ja siis hakkab õiskuma: „Tooge kiila! Tooge kiila!“ Siis viivad kõik pulma rahvas. Esimene pakk saab pruudi vanema õele, teine teise jne. Ka nende ridade kirjutaja on paku saanud, kus 53 kop. raha olli. See olli 1877. a. See pruuk olli vanast olnud ja kestis kaua edasi. Kui pruudil üks õde olli, said teenijad tüdrukud ka pakud. Nüüd ei ole selle 900 saea sees enam seda pruuki.

ERA II 256, 299/301 < K-Jaani, Soosaare v., Kõue t. — Marie Sepp, 75 a. v. (1939).

Nagu esitatud tekstidest 2-a) nähtub, erinevad hilisemad üles tähendused just kombe iseloomustavas osas vanimast teatest (tekst nr. 1). On põhjust arvata, et niisugusel t u l e t e g e m i s e l ja sellega seoses olevail kombeil vanasti oli tugev usundiline alus, mis aga aja jooksul on ununenud ja sisuliselt täiesti muutunud. Just pruudi kolm korda t u l e ü m b e r v i i m i s t ja sellal ohvriannina r a h a t u l l e v i s k a m i s t võib pidada väga vanaks kombeks, mille kohta leiame teatavaid paralleele teistegi rahvaste, nagu vanade roomlaste, germaanlaste, preislaste jt. pulmakombeis. Vanas india pulmas on pruudi tule ümber viimine ja sellal ohvrianni tulle viskamine olnud pulma tähtsaimaks toiminguks 3). Germaanlased on peigmehe kodus pruuti talutanud

2-a) Nendele lisaks on hiljem kätte leitud veel üks tekst (H II 55, 589/93 < K-Jaani, Võisiku v. — J. Reevits, 1896), milles esinevad üldiselt juba tuttavad motiivid: laulmine kaske maha raiudes; tule tegemine kodust kaasatoodud õlekoost, millele lisatakse alepuu oksi; pakkude saagimine nooriku õdedele või sama talu tüdrukule ja neisse rahade löömine; uudiseks on ainult teade: „Peigmehe poolt on alepuu latva ära püütud varastada, aga mis jaoks seda püütud teha, selle kohta ei ole ma mingit selgust saanud.“

3) S c h r o e d e r, Hochzeitsbräuche der Esten, lk. 127—128.

ümber kolde, kui aga kolle ei asetsenud ruumi keskel, siis ümber pajakoogu. Sellega loodeti noorikut kui uustulnukat viia maagilisse kontakti majavaimudega⁴). Slaavlaste juures on pruut ühes saatjaskonnaga peigmehe koju jõudes pruudi rituaalse puhastamise eesmärgiga sõitnud üle väravale põlema süüdatud puuriida⁵). Võimalik, et meil aletule põletamisega pulmas taoteldi vanasti umbes samu eesmärke, s. o., et pruuti viia süm pateetilisse vahekorda uue kodu vaimudega ja teiselt poolt pruudi puhastamist ja kaitsmist kurja eest. Et noorpaar alustas uut majapidamist, siis võidi sellest tseremooniast loota noorpaarile õnnistust põllupidamisel. Ka tule nimetamine aletuleks viitab põlluharimisele, kuna nimetus tõenäoliselt pärineb aletule põletamisest uudismaa loomisel, mida näitab ka sümboolne lume kündmine põletamiseks määratud puu ümber (tekst nr. 6).

Selle kohta, et pruuti oleks meil pulmas ümber tule viidud, pole kahjuks teisi teateid, võib-olla seepärast, et meil pole säilinud eriti vanu pulmakirjeldusi ei trükis ega käsikirjas. Et aga tuli vanas pulmas etendas teatavat usundilist osa, näitab see, et mitmel pool on pulmarongile tehtud teele tuli ette, millest siis üle sõidetud, nagu seda eespool nägime slaavlastegi juures. Tuli esineb meie rahvausundis puhastussümbolina ja nõiduse ja kurja eest kaitsjana. Nii on meil aetud kari ümber jaanitule, et loomi kaitsta õnnetuste eest, ka on jaanitulele minejad ise käinud ümber jaanitule, siis pidanud see aasta hästi õnnestuma⁶). Ka on nõiduse kartusel ja sellest vabanemise lootusel suitsetatud loomi, kalapüüniseid jne. Noorikutki võidi pulmas ümber tule viia nõiduse ja pahade vaimude peletamiseks. Vanasti väga kardeti, et kurjad vaimud kipuvad pruuti kahjustama, mille tõrjumiseks on mitmesuguseid vahendeid. Nii on pulma ametimehed löönud mõõgaga riste ustele, väravaile jne., et kurja eemale peletada⁷). Ka on pulmas pruuti maskeeritud ja teisi tüdrukuid temaga sarnaselt rietatud, eeldades, et pahad vaimud ei leia siis õiget pruuti⁸). See „ebanooriku“-komme on aja jooksul kaotanud pahade vaimude tõrjumise eesmärgi ja muutunud pulmanaljaks, mis lähemaski minevikus Lääne-Eestis ja ka saartel oli tavaliseks pulmalõbustuseks. Samuti on ka kõne all olev aletule põletamine aja kestel muutunud pulmalistele naljaks ünnitavaks

4) Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens VIII, lk. 1315.

5) Zelenin, Russische (Ostslavische) Volkskunde, lk. 309.

6) ERA II 258, 404 (135) < V-Maarja, Vao v. — M. Ross (1939).

7) Vt. Eisen, Pulmamõök (E. Rahva Muuseumi Aastaraamat V).

8) Vt. Eisen, Ebanoorik (E. Rahva Muuseumi Aastaraamat IV).

kombeks, kus peamine toiming on rahakorjamisvõistlus pruudi- ja peigmehe-poolsete pulmaliste vahel.

Raha puusse või pakkudesse löömine on pulmakommetes laiemaltki tuntud, kuid Kolga-Jaanis koos aletule põletamisega elujõulisemalt säilinud. Nii kirjutab dr. O. Kallas Kaarmast: „Pulmadel löödi raha puude (ja palkide) sisse. Kes selle ära julges võtta, sellele kardeti suurt õnnetust tulevat. (Oma nägemise järgi Kaarmal umbes 1880.)“⁹⁾ Siin on ilmne, et raha oli määratud ohvrianniks, kuna selle äravõtmisest kardeti halba. Teine seni silmapuutunud teade on Jõhvist, kus pulmaäi pannud raha pakusse ja pakk viidud pruudile lõhkuda, „et kui lõhki lüeb, saab raha omale. Aga pruut ei akkandki lõhkuma. Mene tia kui vintske pakk ongi ja võib olla kõigest mõned margad sies. Ei akkand enesele äbi tegema“¹⁰⁾. Siin on kombel hilisem — pulmanalja iseloom, kus arvatavasti taheti pruudi jõudu proovida.

Aletulele minek moodustab mingi rongkäigu, millest osa võtavad kõik koosolijad. Sääraseid käike oli pulmas muudki. Nii oli kohati kombeks, et pruuti talutati peigmehe kodus, kas kõigi pulmaliste või ainult naiste saatel elamus ringi, siis veel lauta, aita, kaevule jne., kusjuures pruut pidi panema ande, enamasti vöö või kindad, koldesse, viljasalvele, lehma sarvele, lambalaudale, kaevule jne. Need annid said kas ämmale, peigmehe õdedele või lähematele sugulastele. Nimetatud komme on ka Kolga-Jaani kihelkonnas hästi tuntud. Aletulele minekut võib pidada analoogiliseks protsessiooniks põllule ja metsa.

Vanima teate järgi (tekst nr. 1) on tulepõletamine toimunud peigmehe kodus pärast pruudi tanutamist ja veimede jagamist, samuti ka tekstis nr. 6. Kõigi hilisemate teadete järgi on aletuld põletatud pruudi kodus, pärast seda, kui peigmees koos saatjatega saabus pruudi koju ja kui seal söömine lõpetatud. Tõenäoliselt on vanemal ajal aletuld põletatud peigmehe pool, arvatavasti hakati seda pruudi kodus tegema siis, kui komme oli kaotanud oma puht-usundilise iseloomu.

Kui lähemalt vaadelda tseremoniaalseid laule, mida aletulel on lauldud, siis leiame, et need pole mingid iseseisvad laulutüübid. Nii näiteks on tekst nr. 2 juures esinev laul, välja arvatud 4 esimest sissejuhatavat värssi, kontaminatsioon laulutüüpidest „Neiu põld“ ja „Tütar tahab põlle“, nr. 7 all esinev laul koosneb tüüpidest „Puude raiumine“ ja „Neiu põld“ — ilma esi-

9) E 59455 (8) < Kaarma — Oskar Kallas (1921).

10) ERA II 166, 57/8 (40) < Jõhvi — A. Hallik (1937).

mese viie väršita. Tekst nr. 11 juures olevas laulus on värse tüübist „Suur tamm“, peamiselt algupooles, ülejäänuid võime pidada üleskirjutaja-laulja enda luuletatuiks ¹¹⁾). Enamvähem sarnased väršid nimetatud lauludel on need algväršid, kus räägitakse odra, kaera või linamaa otsima minemisest. Nimetatud väršid võivad aga esineda ja esinevadki sissejuhatavate värssidena väga mitmesuguste laulutüüpide juures ega liitu seega kindlalt ühegi laulutüübiga. Siit järeldub, et need laulud on kommetega liitunud hilisemal ajal, kuna nad pole iseseisvad laulutüübid ja ei iseloomusta tegevust ega ühti sellega. Vanimas ülestähenduses märgitakse, et mõnd tegevust aletulel on saatnud naiste laul, mis-sugused aga need laulud olid, pole meil enam võimalik teada saada. Peale ülaltoodud enamvähem tseremoniaalsete laulude on aletulel võidud laulda muidki laule. Nii on J. Bergmann üles kirjutanud 7 laulu, mis lauldud aletule ääres Liivasaare Leena pulmas 21. VI 1878. Need on kõik trükitud Hurda „Vana Kandle“ II köites, kuid mõnesuguste muudatustega tekstides ja ilma selgitavate andmeteta (vrd. H, K.-Jaani III 1/4 (1—7)): 1) nr. 151 A, 2) nr. 398, 3) nr. 207 B, 4) nr. 390 A (langusid pilgates), 5) 219 A (ära minnes tulelt peiule), 6) nr. 330 (ära minnes peiu poolt) ja 7) nr. 242 (üks vanamees on aletulelt minnes kaasitajaile laulnud). Ainult 5. laul on neist puht-pulmalaul ja sellegi õige koht on mõrvoja ärasaatmisel peigmehe koju. Muidu kuuluvad need sisuliselt tavaliste neiude- ja poistelaulude hulka (Iluaeg, Ilutegija, Meie ja teie poisid, Vares ootab hobuse surma, Ärge naerge neiusid ja Vanapoiss müürile). 7. laul on uuemat laadi ja võib-olla isegi improvisatsioon, milles lauljaid hirmutatakse põrgupiinadega.

Selma Lätt.

EESTI TUJUST JA TUISUST KEELELISELT SEISUKOHALT.

Meie üldtuntud ja -tarvitav sõna *tuju* on selles mõttes isegi tujukas ja eraklik, et temal pole seni teada vasteid sugukeelist, naabreilt laenuks pidada teda ei näi olevat ka mingit põhjust ja niisiis tema algupära paistab olevat täiesti tume. Järgnevais ridades siiski loodetakse leida väljavaateid selle mõistatusliku keelendi päritolu selgitamiseks.

11) Allakirjutanul on olnud rahvaluule kogumisel isiklikke kokkupuuteid ülalnimetatud lauljaga ning võib väita, et värssipitsemisoskus sellel K.-Jaani laulikul ei puudu.

W i e d e m a n n i sõnaraamat annab meile *tuju*, g. *tuju* (*toju*) 'Laune, Einfall, plötzliche Neigung, Aufgelegtheit, Stimmung', *tuju tuleb peale* 'er bekommt seinen Raptus', *paha t.* 'üble Laune', *hullu-t.* 'Raptus', *viha-t.* 'Aerger' jne., lisaks veel mitmesuguseid tuletisi (*tujukas, tujuline, tujulik, tujustama, tujuti*), mis tüvisõna algupära jälgimise seisukohalt ei paku huvi ja võivad siinkohal ligemast vaatlusest kõrvale jääda. Jõepära vadja murdest on T s v e t k o v üles tähendanud *tuju* 'tuju (настроение, расположение духа)', kuid see on arvatavasti eestist laenatud. Sel meie sõnal on Soome Kirjanduse Seltsi arhiivis Suojärve karjala murde käsikirjalises sõnasedelitekogus häälikuliselt täpne vaste (võib-olla leidub ta sääl arhiivis muudestki karjala-aunuse murdeist ülestähendatuna, kuid sõjaolude tõttu pole need materjalid praegu kahjuks allkirjutanule kättesaadavad), mida seni seis trükitud karjala sõnastikes ei leidu. Küsimuses on nimelt Suojärve *tuju*, *tūlen t.* (= kõva tuul), *tujuseä* 'tuulinen t. kovasateinen sää' (= tuuline või kõvasajune ilm). Iseendast see karjala *tuju* on *u*-sufiksiline onomatopoeetilise *tujissa-* (~ *tuhissa-*) verbi teonimi-tuletis (vrd. säälsamas *hiru* verbist *hirišsä* 'vuriseda', *hürü* verbist *hürišsä*, *judu* verbist *judišsä* jne.), milline tuletusviis on vana algsöömeaegne, nagu on näidanud juba A h l q v i s t SKR lk. 23—24 (§ 40, vrd. soome *humu* verbist *humisen*, eesti *joru* — v. *jorisema*, *loru* — v. *lorisema* jne.). Kuigi eestis enam pole selle tuletise põhjaks olnud verbi (vrd. siiski temale häälikuliselt väga lähedast v. *tuhisema* ~ *tuhama* 'sausen, wirbeln, in Bewegung sein' W i e d e m a n n i l), võib tuletustüübi enda vanust, algsöömeaegsust silmas pidades võimalikuks pidada, et meil eestis niisama kui karjalas on tegemist vana verbituletisega, mille tüviverb ise on keelest kadunud. Aga isegi kui pidada ebaoluliseks ja võib-olla kuidagi kaheldavaks neid äsjapuudutatud tuletusküsimusi (on ju meil siin tegemist onomatopoeetilise loodushäälelise verbitüvega, milletaoliste algsöömelisusest rääkides igakord pind pole jalgade all päris kindel), siis eesti ja karjala *tuju*-sõnade päritolulise kokkukuuluvuse küsimus jääb ikkagi tõsiselt päevakorraks. Ka nende näiliselt ülesillutamatu tähenduslik vahekordki, kui võtta arvesse mõned teised samasse tähendustekategooriasse kuuluvad sõnad läänemere-soome keelis, viitab nende eesti ja karjala sõnade etümoloogilisele samasusele. Sest just 'tuult' vms. tähendavad sõnad on piltlikus kõnes võinud saada 'tuju' tähenduse. Kõigepäält tuletagem meelde, et soome keeleski *tuuli* tähendab ka 'tuju', näit. väljendeis *hyvällä tuulella* 'hääs tujus, h. meeleolus', *huonolla tuulella* 'halvas tujus,

h. meeleolus' jm., vrd. L ö n n r o t i sõnarmt-ski soome *tuuli*-sõna kaksiktähendust 'vind, bläst, kultje, väder' ~ 'lynne, humör (mieli, pää)'. Eesti keeles on *tuul*-sõna selles tähenduses tarvitamine haruldasem, kuid W i e d e m a n n i sõnarmt. tunneb siiski ka vastavat väljendit *herra ei ole heas tules* 'der Herr ist nicht bei guter Laune', Maarja-Magdaleenast tunneb allakirjutanu ütlust *iäl tülèl* 'hääs tujus', ning rahvakeeles võib see väljend kaunis laialt mujalgi esineda. Järelikult ka *tuule* tarvitus 'taju' tähenduses pole ealdasa eilispäevane, vaid peaks olema kaunis vana, niisama nagu põlisvana on keelekõneleja kogemus, et tihti inimesil *kust tuul, säält tuju*. Tuju ja tuule, tuisu keelelise vahekorra kohta on huvitavaks, lähedaseks paralleeliks ms. äsja H a k u l i s e poolt „Virittäjäs“ 1939, lk. 491—497, eriti lk. 494—497 käsitletud soome sõna *nuoha*, mille üheks tähendusküljeks on 'lumituisku, lumipyry, myrskysää yleensä' (= lumetuisk, üldse maruilm). Viimasest tähendusvarjundist, nagu H. usutavalt on näidanud, on arenenud 'pahale tujule' väga lähedane tähendusring 'meteli, tora, riita, raivo, suuttumus' (= tüli, pahanus[mürge], riid, raev, vihastumine), kohati ka ilmsesti otse 'paha tuju', nagu Jämsä murde näites *Tuli sellaisen nuohan kanssa kotiin* = 'pahalla päällä' (= tuli sellises pahas, pahuras tujus koju). Niisiis sõna *tuju* kuulub nn. meteoroloogilis-afektiivsete sõnade liiki, mida H. on käsitelnud oma väitekirjas „Über die semasiologische Entwicklung einiger meteorologisch-afektivischen Wortfamilien in den ostseefinn. Sprachen“ (Studia Fennica I₂) ja milledest siinkohal maksab eriti meelde tuletada soome sõna *ahku* ja ta tuletisi tsit. t. lk. 127—147 ning läänemere-soome sõnaperet *vimm(a)*, *viima*, *vihm(a)* jne. säälsamas, lk. 90 jj. Sm. *ahku* tähendab ühelt poolt 'kalter Wind, Sturm, Schneegestöber' jms., teiselt poolt aga afektideväljendajana ms. 'Eifer', 'Lust', 'Begierde' jne., millised tähendusnüansid pole 'tujust' kauged. Läänemere-soome *vimm(a)*, *vimpa*, *vimb*, *viima* jt. evib samuti niihästi tähenduse 'Windzug', 'starker Windhauch', 'kalter Wind' jne. (soome *viima*) kui ka afektiivtähendused 'Raserei', 'Brunst', 'Groll' jne. (soome *vimma*, eesti *vimm* — vrd. eesti *hullu-tuju*, *viha-tuju*), mis lähemalt või kaugemalt kuuluvad 'paha tuju' valdkonda.

Eespool vaadeldud 'tuju' või sellele lähedasi inimafekte väljendavate sõnade juures puutusime kokku juba tähendusnüansiga 'tuisk', vrd. karjala *tujuseä* tähendust 'kovasateinen sää', millega on nähtavasti mõeldud tuiskavalt sadavat ilma, ja soome *ahku*, mis ms. tähendab 'Schneegestöber'. Sellist tähenduslikku paral-

leelsust arvestades tekib kiusatus eesti-karjala sõna *tuju* etümo-
 loogilisse sugulaskonda tõmmata ka eesti *tuisk*, *tuiskama* ja vii-
 maste hõimkond teisis läänemere-soome keelis. Tujukas inimene
 ju *tuiskab* nagu tuisune ilmgi! Võtkem esmalt vaatlusele selle
 sõna esindus läänemere-soome keelis. Eesti k. kohta piisab meile
 siinkohal *W i e d e m a n n i* sõnarmt. andmeist: *tuisk*, g. *tuisu*
 'Gestöber, Unwetter, „Stüm“, *tuisu-mēlega* 'ungestüm' (= tuju-
 kalt märatsev?) jne., verb *tuiskama*, -*skan*, -*sata* 'stöbern, „stü-
 men“, wirbeln, toben, fig. hin und her handeln (mit Gütern),
 schnell fahren', *tē on ära* od. *kinni tuisanud* od. *tuisatud* 'der Weg
 ist „verstümt“, mit Schnee verweht' jne., lisaks vähehuvitavaid
 tuletisi (*tuiskam*, *tuisklema*, *tuisune*, NB siiski eraldi afektiiv-
 tähendusega sõnu *tuiskur* 'ungestümer, tobender Mensch', *tuisa-
 kas* 'heftig, übereilt, jähzornig', jm.). Väärrib meenutada sellele
 lisaks juba *G ö s e k e* grammatikas, *Manuductio* lk. 278, leiduvat
 kõnekäändu [ʒɑɑ rɑhʋɑ tuiʃ / ɔn mɑʃ rɑhʋɑ uʃʃ, mille tõlgi-
 tuna annab ka *W i e d e m a n n* oma töös „Aus dem inneren und
 äusseren Leben der Ehsten“, lk. 160: *saksa-rahva tuisk*, od.
pask (?) *on mā-rahva usk* 'der Deutschen Gestöber, od. Koth (?),
 ist der Ehsten Glaube'. *W i e d e m a n n i* tõlge *tuisk* 'Gestöber'
 tõenäoliselt pole siin täiesti mõttekohane, vaid sõna *tuisk* mõte
 seekord on kindlasti midagi abstraktsemat (= tuju, „tuisu-
 meel[sus]“?) kui 'Gestöber'. Eesti *tuisk*-, *tuiskama*-sõnul on
 täpseid vasteid järgmisis sugukeelis: vadjā (*A h l q v i s t i* järgi)
tuisku 'snöyra', *tuiskān* 'yra (om snön)', (*K e t t u s e j.*) *tuisku*
 'tuisku', pl. *tuizgod* 'tuiskut' (loe: *tuizgod*?), (*T s v e t k o v i j.*)
Jõepära inf. *tuiskama*, *tuizget* 'tuiskama (наносить метель,
 свирепствовать; заносить, швырять jne.)', *tui/sku*, g. sg. -*zgū*
 'tuisk (метелица)', viimase tuletisi *tuizgu/ttemā*, -*tta* 'tuisutama
 (производить, -вести метель)', *tuiskuri* 'tuiskur (вспыльчивый,
 буйный)', soomes (*R e n v a l l i j.*) v. *tuiskin*, *ia* ~ *tuiskaan*, *kata*
 ~ *tuiskuan*, *uta* 'werfend zerstreuen, streuen' või = *tuiskun*, *ua*
 'zerstreut werden, schneien', *tuiskuu kaiken päivän* (= *tuiskab*
 [lund] kogu päev) ja nende mitmesuguseid tuletisi (*tuiskitan*,
taa, *tuiskina*, *an* jne.), noomen *tuisku*, *un* 'etwas Zerstreutes',
lumi-tuisku 'Schneefall, Schneegestöber'. *L ö n n r o t i* soome
 sõnaraamatust leiame samad sõnad enamvähem samade konkreet-
 sete tähendustega ja lisaks hulga muid tuletisi (*tuiskaista*, *tuis-
 kautella* jne.), millel siinkohal pole vajadust peatuda. Ka kar-
 jalas on meid huvitav sõnatüvi tuntud, nimelt (*G e n e t z'i j.*)
tuisku 'tuisku', verbitüvi *tuiskua*- ~ -*uo*-, inf. -*uta* 'tuiskuta',
 (Soome Kirjanduse Seltsi arhiivi andmeil) Suojärvel *tuiskata*

'tuiskata', *tuišku* 'tuisku', *-seä* 'tuiskusää', Rugajärvel *tuišku* id. Aunuse ja vepsa trükitud sõnaloetelud (G e n e t z, A h l q v i s t, K e t t u n e n) seevastu teda ei esita. Liivi keel (vastavate sõnaraamatute — S j ö g r e n - W i e d e m a n n i ja K e t t u s e omade — järgi otsustades) samuti ei tunne käsiteldavat tüve. Nõnda siita ei esine kõikjal läänemere-soome keelis, kuid huvitaval viisil esineb ms. nimelt just neis keelis, kus tuntakse sõna *tuju* (eesti, vadja [? laen], karjala), ja puudub sääl, kus viimast ei leidu (liivi, aunuse, vepsa). Noomen *tuisk(u)* on muidugi *u*-line verbi-tüvetuletis nagu ülemal nähtud *tuju*, karjala *judu* jm.

Meteoroloogilis-afektiivsete sõnade *tuju* ja *tuisk(u)* tähendusliku ühtekuuluvuse võimalus peaks ülemal antud semasioloogiliste arutluste taustalt (vrd. soome *nuoha* ms. 'lumetuisk', samuti *ahku* ms. 'Schneegestöber' tähenduses ühelt ja afektiväljendajatena teiselt poolt, eriti aga karjala *tujuseä* ja eesti *tuju* tähenduslikku suhet) lugejale osutama vastuvõetavaks. Jäeb järele tõestada *tuju-*, *tuij(se)-* ja *tuisk-tüvede* sugulus häälikuliselt seisukohalt. Selleks tarvitseb meelde tuletada W i c h m a n n i kirjutist „Virittäjäs“ 1916, lk. 22—24, milles usutaval viisil on oletatud, et soome *haiska* (*haaska*) 'raibe' ja *raiska* 'vae-seke' (eesti *raiska* 'unbrauchbares, aas', vadja *raiska* 'luder', karjala *raiska* 'raukka, kulu', aunuse *raiška* 'raiska, raukka') ning nendel põhinevad verbid soome *haiskata* (*haaskata*) ja *raiskata* (eesti *raisrama* 'verschwenden, verderben, zu grunde richten', liivi *raiskat* 'verschwenden, verschleudern, prassen, zerstören') on *ska*-sufiksilised (? *iska*-suf.; J. Mg.) *haja-*, *raja*-noomenite edasituletised (vrd. soome *hajalla* 'laiali', *kenkä-raja* 'kingakott, kulunud king'). W. esitatud tõestusmaterjali täienduseks möödamminnes tähendatagu, et Maarja-Magdaleenast tähenduses 'rais-kama' tunneb allakirjutanu ka *sk*-sufiksita verbi *rajama* (näit. *lapsèd rajavad leiBa*), mis selles tähenduses puudub W i e d e m a n n i l ja omalt poolt aitab kinnitada W. sufiksioletust. Nagu **rajiska-*, **hajiska-* algkujudest foneetiliselt hästi mõistetava *j* kao kaudu (vrd. eesti ja soome *veli* < *velji*, *j* häälikuseaduslik kadu homorgaanse *i* ees), nii ka ülemal nähtud tüvi *tuj-* andis *-(i)ska*-sufiksiga edasituletatuna derivaattüve **tujiska(ða)-* ja edasi > **tuiska(ða)-*, kuna kõik muud vaadeldud *sk*-lised verbid ja noomenid (*tuisk[u]*, *tuiskua-* jne.) on viimase põhjal edasi tuletunud. Niisiis *tuju-* ja *tuisk(u)-*, *tuiskama*-sõnade sugulusvahekord paistab häälikulisestki küljest olevat läbipaistev.

Lahtiseks jäägu esialgu küsimus, kas äsjakäsiteldutega etimoloogiliselt kokku kuulub veel järgmine soome sõnapere (R e n-

valli järgi, vasted ka L ö n n r o t i sõnarmt-s): *tujahdan*, *htaa* 'hastig hervorstürzen l. vorbei eilen', deverbaalnoomen *tujahdus* ~ *tujaus* 'hastiges Vorbeieilen', adjektiiv *tujakas*, *kkaan* 'eilig, hastig'. Häälikulisest küljest oleks see kõigiti mõeldav (vrd. *raja* ~ *raisk-*, *haja* ~ *haisk-*, samuti *tuja-* ~ *tuisk-*, *tuju*), ja tähendusõpilisest seisukohast tuleb tähendada, et nn. meteoroloogilis-afektiivseil sõnul, millede hulka kuulub käsiteldav tüvi *tuj-*, on ka seda laadi tähendusharundeid nagu soome sõnul *tujahtaa*, *tujakas*. Võrreldagu ainult soome *ahko* 'emsig, begierig', *ahkera* 'emsig, fleissig', A g r i c o l a l 'heftig, eifrig' ja sama sõnatüve 'kalter Wind, Sturm, Schneegestöber' tähendusega sugulasi (puudutatud juba käesolevas kirjutiseski eespool) ja eesti *agar* 'rasch, munter, fleissig' seletust H a k u l i s e tsit. teoses Studia Fennica I₂, lk. 128 jj. ja 149, 157—158. Soome *tujahtaa* ja *tujakas* on siiski ilmselt nii tugevasti puht-onomatopoeetilised keelendid, et nende kuuluvust ülemalkäsiteldud eesti *tuju* hõimkonda allakirjutanu päris julgesti ei söanda väita. Aga, nagu eespool tähendati, ka eesti *tuju* on kui afektiivsõna ju lähtunud deskriptiivis-onomatopoeetilisist algjuurist. Viimaks tähendatagu, et lüüdi keelenäiteis SUST LXIX, lk. 104, torkab silma Suoju murde onomatopoeetiline sõna (*muo*) *tujäidäy* '(maa kumajaa', 'maa kõmiseb', mis tähenduslikult viitab jällegi eri suunda (kui ta pole ebatäpselt tõlgitud!), kuid sellest hoolimata võib tulla kahtlemisi arvesse kõnealuse deskriptiivis-afektiivse sõnapesakonna sugulusniitide harutamisel.

Sõna *tuju* seletamise ühenduses kõne alla tulnud verbile *tuis-kama* (sm. *tuiskata*) on W i c h m a n n, FUF XI, lk. 281, kaheldes otsinud vastet lapist (lpN *časket* 'percutere' jne.), mis eriti oma sõnaalgulise häälikesinduse tõttu (lmsm. *t-* ~ lp. *č-* ?!) on vaevalt vastuvõetav. Ä i m ä, SUST XLV, lk. 112, rinnastab meie lmsm. verbi lpI vastega *tuškäö* 'holvata, äkkiä viskata jotakin ainetta', mis juba on usutavam võimalus. Kuid see lp. verb võib olla ehk soomest laenatud, kuna lapis on lugematul arvul muidki sm. laene. Niisiis paistab, et ka kaugemaist sugukeelist pole seni kirjanduses esitatud midagi, mis tõsiselt vastu räägiks sellele *tuis-kama*-verbi seletuskatsele, mille allakirj. eespool esitas.

J. Mägiste.

KIRJANDUSE ÜLEVAADE.

Richard Roht: **Kodutalu** (Talulapsed II). Romaan. K.-ü. „Kultuurkoondis“, Tallinn, 1940. 318 lk. Hind 4 kr. 50 s.

„Kodutalus“ kohtame taas kõiki „Talulaste“ tegelasi ja kuuleme, kuidas nende elukäik edasi areneb sealt, kuhu see „Talulastes“ lõppes. Põikpäine ja isemeelne Alli otsib oma õnne pealinnast, satub kaugel agulitänava kehva üürimaja viletsas korteris peost-suhu elavate naiste sekka, näeb välise hiilguse all palju eemaletõukavat ja pettub lühikese aja jooksul õige põhjalikult. Alli ilmavaates ja iseloomus toimub linnakogemuste mõjul sügavaleulatav pööre, ning hoopis teise inimesena sõidab ta kevadel kodutallu tagasi, et seal tööle hakata. Kodus on vahepeal vend Jaan „popsitüdruku“ Salme nainud, vanaperenaine on uue olukorraga leppinud; apteeker Kosenkraniume heatahtlikul toetusel rassib noorpaar talus tööd teha, nii et kõik õitseb ja edeneb. Vana Kosenkranium on vahepeal raskesti haige olnud, ei suuda saadud hoobist enam toibuda, ootab endamisi surma ja vaatab ringi, kellele pärandada oma raha ja vara. Sulane Antu on aina õppinud ja vaimult arenenud, nii et Alli temasse romaani lõpu poole tõsiselt kiindub ja ema suureks kurvastuseks otsustab Antu naiseks saada. Jaanile hakkab talu turbaraba ilusat kasu tootama; Kosenkraniume surma järel selgub, et hea õemees on talle oma testamendis suurema summa raha pärandanud, — romaani käest pannes võime seepärast rahuldusega mõelda, et „kodutalu“ tulevik on igapidi kindlustatud. Tulevane talupärijagi on olemas: Jaani ja Salme pojuke Valdur. Allit-Antut saavad talu aianurka omaette majakese, ja „Vilma pidi siis katusekambri omale saama. Vilma oli ju ka veel noor, väga noor alles. Temagi elu oli kõik alles ees“. „Kodutalu“ on läbi ja läbi positiivne raamat. Kõigil läheb siin hästi — ja täitsa teenitult hästi. On ju tegelased kõik kangesti tublid inimesed — töökad, püüdlikud, arukad ja head. Kõigist neist jääb meeldiv mulje, ja lugeja rõõmutseb siiralt ühes nendega, kui neil hästi läheb. Küllap säärased inimesed hakkama saaksid linnaski, mida Roht jälle kord kirjeldab üsna halvast valguses. Mitte et ta liialdaks — linnas on kaugel rohkemgi häda ja viletsust, kui Alli juhtub nägema oma lühiajalisel sealviibimisel. Ennem ehk liialdab autor maa hüvesid kirjeldades — pole ig a talu noorperemehel rikat õemeest aitajaks ega ole ig a talu piirides oma turbaraba, millest tootab saada kullaauk. Olnuks ehk parem, kui Nõmmesoo tublid elanikud omadega hakkama saanuksid ainult omal jõul, ilma Kosenkraniume rahata ja turbarabata; muidugi võtnuks haljale oksale jõudmine siis rohkem aega...

„Kodutalu“ on raamat, mida on kerge ja mõnus lugeda, — natuke liiga kerge ja mõnus. Kindlasti meeldib see väga paljudele, kindlasti jätab see lugejaisse hea mulje, — aga kas see neid ka mõtlema paneb, kas see nende vaimu-sügavusi riivab, kas see neisse painavaid rahufuseidusi külvab?... Vist mitte. „Elutee“ tasemeni see kahjuks ei ulatu; see kirjeldab ainult inimeste välist elu, mitte nende hinge. Või kui ehk paiguti, siis ikka pinnaliselt, ilma seda kõige olulisemat puudutamata.

Ent kuigi „Kodutalu“ pole tippsaavutuseks autori toodangus, kuulub see ometi tema õnnestunumate raamatute sekka oma ladusa ja sorava jutulaadiga ja selgeltjoonistatud kujudega.

M. Sillaots.

Thomas Mann: **Võlumägi**. Romaan kahes köites. Kirjastuse „Tapper“ maailmakirjanduse väärtromaane I. Tartu, 1937. Tõlkinud M. Sillaots. I köide 549 lk. II köide 603 lk.

Oma kahekõitelise suurromaani tegevuspaigaks on autor selles teoses valinud mägedes asetseva kopsuhaigete sanatooriumi, selle juhtiva personaali ja rahvusvahelisest haigete seltskonnast enamvähem väljapaistvad isiksused. Haigus on valitud selleks geeniuuseks, kes loob ja räägib inimestes, taoti väga vaimukalt ja sädelevalt.

Teose keskseks kujukaks on kõigiti sümpaatne noormees hollandlane Hans Castorp, kes on sõitnud sanatooriumi oma nõbu Joachim Ziemsenit vaatama ja külastama, kuid kelles kliimaatiliste tingimuste vahetamine kutsub esile kopsuhaiguse sümptoome ja kelles oletatavasti pesitised haiguse algidud juba kodumaalgi. Arstide nõuandel jääb ta siia pisut viibima, esialgu mõneks tühiseks nädalaks, millele aga järgnevad kuud ja aastadki.

Hans Castorpi kuju kesksus oleneb suuresti sellest, et tema viibib sanatooriumis teatava pika vaatlusaluse ajavahemiku ja et ta on vajalik autorile teose ehituslikust seisukohast tingituna, et fikseerida nähtud ja arutluste kaudu tasakaalustada nende kõrvalkujude mõtetekäiku, mis tihtigi küünib äärmustesse. Hans Castorpi enesega juhtub vaevalt midagi erilist. Ta on ainult kaasa kistud vaatama ja nägema seda elu, mis siin hargneb. Juba asukoht ja selle miljöö üksi põhjustavad mõtlemist ja arutlemist esialgu enesest ja oma haigusest, hiljem aga kõigest, mis hakkab avarduma ettekujutusel.

Ja ajas, selles „üldsusele kuulvas jumalikus sisseseades“, veereb elu „vateeritud vaikuses“. Castorp näeb, kuidas Haigus alkoholina tõstab inimestes esile nende põhilisemad iseloomujooned, mida nad haigetena nagu eesõigustatute seisukorras unustavad varjata, ning on peagi näha, kas purjusolija (haige) on isiksus või väike mees.

Inimestes sünnib nagu tahte kasvatamine mõtlemise kaudu ja mõtlejate sädelevamaiks esindajaiks on kõrvalkujud Settembrini ja Naphta. Tervikusse on nad nii hästi sissemonteeritud lülid, et nad tunduvad tähtsamatena, kui nad seda sündmustiku arengus üldiselt ongi. Nende mõttekäikude kontrastsus ja püüded koguda oma maailmavaatele mõistvat ja pooldavat kogudust seab nad vastastikku võitlejate asendisse, millest pikkamisi on haaratud lugejadki.

Antud kujud peavad oma iseloomujoont. Siin on rikkalikku karakterite materjali, kuid kõige isikupärasemana tundub küll hollandlane Peeperkorn, kelle kujuga ühenduses olevad peatükid on teose elavamateks osadeks. Temas on liha ja verd. Tema suur üleolek ja jõulisus, tema huumor, olgu see siis kas või ainult kirjaniku fantaasiagi saavutus, on õnnestunuim. Teised kujud elavad rohkem oma intellektuaalsuse kaudu.

Selle teose üldhaaravaks motoks jääb aga kõige kuuluvus mullale, teadvus sellest. See teadvus kiirustabki elama kõike võimalikku, sest surm ise pole ju surijale elamuseks. Tegelikult olevat üksikute suremine rohkem edasielavate asi. Seni, kui veel ollakse, pole olemas surma, ja kui surm on olemas, siis pole meid. Seda, mis käib surma eel, ei saa arvata surma juurde.

Peale keskusekirjelduse võime siin jälgida peene hingeeluga inimeste mõtetekäiku ja nende tegutsemisi, kuivõrd see nendel veel võimalik on. Ja nad elavadki rohkem mõtetes kui tegudes. Mõistvat lugejat juhib siin autori tahe sel määral, et ei taha leida hästi mahtigi teose ülesehitusest haarava mulje saamiseks. Rõhk näib seisvat üksiknähtustel ja arutlustel. Kõik räägivad, kuid nad räägivad rohkem, kui nad ütlevad, ja sedagi tuleb tabada.

Alles lõpu eel hakkab kogu vaatlusalune keskkond närvitsema, nagu mõjutaks neid inimesi päikese plekid. Joachim Ziemssen deserteerib lipu alla, igatsetud sõjaväeteenistusse, et pöörduda sanatooriumi tagasi juba surmaidudega ja hääbuda siin vaikselt. Võrdlemisi tasakaalukad Settembrini ja Naphta satuvad tülili, millest teisedki tunnevad endid

kaasakistuna ja näeksid meeleldi selle tüli verist lõppu duellis. Iga-sugused alatud kuulujutud levivad vastastikku haigete vahel. Jagatakse kõrvahoope, kiristatakse hambaid ja kakeldakse turris juustega. Naphta ja Peeperkorn lõpetavad enesetapmisega. Ja see kõik sünnib kuidagi järsku, nagu puhkes raevgi nendes inimestes, kelledest ei võidud seda kuidagi arvata. Ning näib, et see kõik oli puhkeva Maailmasõja eelaim ja eelmäng. Sõtta sööstub Hans Castorpi ning lahingumõllu näemegi teda kadumas, millega teos ka lõpeb.

Suurekspaisutatud detailid või õigemini tihe ja ühtlaselt sügav vaatlus, peaaegu uurimuslik vaatlus teeb selle teose ainult peenemaitse-lisele asjatundjale huvitavaks, ja sääranegi saaks teost vahest mõttega ja paremini lugeda paarikümne lehekülje võrra korraga, et vältida loe-tava mittemõistmist ja selle vaimse naudingu kaotamist, mis selle teose lugemine annab. Ajaviitelektüüri harrastaja võib tunda teosest pettumust. Ometi igavust selles pole, vaid liiga palju ajule, kes pole harjunud end koormama. Kõige selle pakutava vastuvõtmine, lugeja oma seisukohtade revideerimine ja kõrvutamine ning antud situatsioo-nides orienteerumine mõjub siiski väsitavalt.

„Tapri“ maailmakirjanduse väärtroomaanide toimetaja Aug. Pill ütleb oma järelsõnas tõlke kohta märkmeid, milledega võib ühineda. Nii ulatusliku töö puhul poleks tõesti tänuväärne peatuda tõlke ja originaali võrdlemise juures, kuna palju olulisem on selle teose kättesaadavus eesti keeles.

A. Saarna.

Kaks elutarkuse raamatut.

A. Schopenhauer: Elutarkus. Tõlkinud L. Anvelt. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1940. 278 lk. Hind 3 kr. 50 s.

Lord Averbury: Elu rõõmud. Tõlkinud A. Vahter. „Kin-nika“ kirjastus Lihulas. 1940. 217 lk. Hind 2 kr.

Et oma elust meistriteost teha, selleks pole vähem eeldusi tarvis kui andekale skulptorile kaju raiumiseks. Peale pärilike eelduste on veel vajalik arendav kasvatus ja ümbruskonna hea kliima, eriti noorus-es. Harva on need tegurid lapse ja noore inimese arengut kooskõla-liselt mõjutamas, mispärast ka harva inimesi leidub, kelle elu võiks vaa-data kui suure kunstniku käe alt tulnud meistriteost.

Väga suur hulk pärib juba sündides küllalt kalduvusi, mis arengut ei soodusta, mis seda häirivad; kasvatus on tavaliselt küllalt puudulik, kool suurte klassikomplektide tõttu enam massiprodukti valmistamiseks kui individuaalseks arendamiseks; ümbruskond pakub enam halba kui head eeskuju. Abiks peab siin tulema enesekasvatus, mille järele noor inimene haarabki, kui tal on vähegi tungi millekski saada, midagi olla, midagi korda saata, kuhugi jõuda. Talle on teretulnud nende juhatused ja õpetused, kellel elus olnud edu, kes midagi korda saatnud, kes oma rikastest kogemustest mõistnud õpetlikke järeldusi teha, või kes teiste kogemuste tulemusi ja õpetlikke sõnu kogunud ja süstematiseerinud. Smiles, Marden, Emerson, Carlyle, Foerster jt. on noortele ja mitte ainult neile meelsasti loetavad. Neist leitakse juhiseid eluks, neist omandatakse elutarkust, mis on ju lõpuks tähtsam kõigest muust tar-kusest. Mitte ainult selleks, et inimene oskaks nõnda elada, et tema käsi hästi käiks ja ta kaua elaks siin maa peal, vaid et ta ühtlasi oleks kasulik ühiskonna liige.

Peaaegu ühel ajal on ilmunud kahe rahvuse tähtsa esindaja elutar-kuse raamatu tõlked ja neid kõrvutades on huvitav üleearune kord tõdeda, kui relatiivne on inimese tunnetus, kui erinev tema ellusuhtumus. Scho-penhauer ütleb küll, et „kõikide aegade targad ikka sedasama öelnud“ („Elutarkus“, lk. 6—7) ja ainult rumalad, s. o. „kõigi aegade mõistmatu

enamus“, ümberpöörduvalt arvab; aga lugedes õigusega teda kui suurt mõtlejat tarkade hulka ja inglise kuulsat ning mitmekülgset loodus-teadlast lord Averburyt sinnasamasse, leiame, et nende kummagi põhi-vaated kui ka elunähtuste hinnangud ja neist tehtud konsekventsid kau-gelt lahku lähevad. Schopenhauer arvab, et „kogu meie olelu on midagi, mida parem ei oleks ja mille eitamine ning tagasilükkamine on suurim tarkus“ (sealsamas, lk. 138). Lord Averbury aga hüüab: „Elu on suur and“, või jälle: „Elu on kauneim pärand“ („Elu rõõmud“, lk. 15). Schopen-hauer peab taht, mis väljendub kogu kosmoses, elavate olendite ja elutute esemete eksisteerimistungis, maailma „igiõnnetuseks“. Önn on tema meelest „fatamorgaana, mis ainult kaugusest nähtav“ („Elutarkus“, lk. 137). Ainult „kannatus ning valu omavad reaalteeti, esindavad otse-selt iseenast ega vaja mingit illusiooni ega ootust“.

„Önnelikult elamise“ sõna all tuleb Schopenhaueri arvates ainult mõista „vähem õnnetut“ — seega talutavat elamist. Ta ütleb: „On tõepoolest suurim vastuoksus tahta muuta seda viletsuse näitelava lõbu-paigaks ja oma eesmärgiks seada valutuse võimalikult kõrge astme ase-mele naudingud ning rõõmud, nagu seda nii paljud teevad. Palju vähem eksib see, kes vaatab sellele maailmale kui teatud laadi põrgule ja see-pärast püüab selles endale ainult tulekindlat tuba hankida“ (seal-samas, lk. 134). Kogu tema elutarkus ongi siis suunatud selle poole, kui-das elu talutavalt, vähemate kannatustega elada, kuidas arukalt ja ennast piirates nõnda elada, et mitte oma rumaluse ja oma süü pärast lausa õnnetu olla.

Kuna Schopenhauer ei häbene seda maailma põrguiks nimetamast, võtab lord Averbury omaks Lutheri ütluse „Paradiis võiks olla kogu maailma nimetus“ ja küsib: „On's meil veel midagi soovida?“ Sellele vastab ta oma kaasmaalase Gregi sõnadega: „Igat liiki kaunidusi on pillavalt jagatud meie kodudele — kaunidused, mis hurmavad igat meelt, kaunidused, mis rahuldavad igat maitset, kõige õilsamad ja armsamad vormid, kõige uhkemad ja kõige õrnemad, kõige magusamad ja kõige peenemad lõhnad...“ („Elu rõõmud“, lk. 26). Ülistussõnadel ei taha siin lõppu tulla. Kui maailm on paradiis ja kodu on nii rikas kauni-dustest, siis enesestki mõista võib inimene siin väga õnnelik, väga õnnelikult elada. Kui ta seda ei mõista, siis õpetab teda selleks lord Averbury oma raamatus; kui ta seda ei taha, siis tuletab see õnnelik lord talle meelde „kohustust“ õnnele. Muidugi on „kohustus õnnele“ *contradictio in adjecto*, sest önn on olukord, elamus, milles igaüks vaba-tahtlikult viibida ihkab; kui teda aga selleks k o h u s t a m a, s. o. sun-dima peab, siis ei ole see enam önn.

Schopenhauer on pessimist ja ta on oma maailmavaadet veenvalt põhjendanud, eriti suurteoses „Maailm kui tahe ja kujutus“. Lord Averbury on optimist ja kuigi tema optimism pole vahest nii usutavalt tõestatud, on selle kinnituseks „Elu rõõmudes“ toodud loendamatu arv tähtsate ja vähemtähtsate meeste ütlusi. (Suurem osa tema raamatust koosnebki tsitaatidest, mida vaid autori mõtteavaldused täiendavad.) Ta jagab Epiktetose arvamust, et Jumal on kõik inimesed õnnelikuks loonud, ja et kui keegi on õnnetu, siis pole kahtlust, et see on tema enese süü.

Omaval ajal ütles filosoof Leibniz, et olev maailm on parim kõigest võimalikest. Seda naeruvääristas Voltaire vaimukalt ja mürgiselt oma „Candide's“. Voltaire'i näitlikud argumendid pole suutnud hilise-maidki optimiste kaineitada. Osalt tuleb lord Averbury vaateid ja ellu-suhtumust sellega seletada, et ta jõukast perekonnast pärit olles puu-tus vähe kokku nn. alama rahvaga, kelle eluraskused näivad talle üsna võõrad olevat. Muidu poleks ta läinud sajandi viimasel veerandil või-nud kirjutada: „Kunagi ei ole olnud aega, kus mõte olnuks vabam, ehk kus paras töö ja kannatlik virkus leidnud kindlama tasu“ („Elu rõõmud“,

lk. 32—33). Me teame ometi, et inglise tööline on sest ajast saadik mitu korda võidelnud „parajama“ töö ja tasu eest, ja meile pole teadmata, et seal põllumees-rentnik oma virkuse eest kaugeltki rahuldavat tasu pole saanud.

Lord Averbury peab tööd õnne lätteks. Sellega võib päri olla õige tugevate reservatsioonidega. Meie optimistlik autor arvab nimelt, et just „raske töö“ võib põhjustada õnne. Oma seisukoha tõenduseks toob ta Gray värsid töölise kohta:

„Tööst saab ta meele kerguse,
tööst tuleb rahuline öö;
töö rikkust, jõukust talle toob,
ja taevast vara — tervist loob.“ (Sealsamas, lk. 180.)

Autor lisab: „See käib eriti nende kohta, kes töötavad väljadel ja töökodades.“ Kes meist omal ajal, kui veel masinad polnud tarvitusel, väljal vähegi töötanud, see teab, et selle juures polnud erilist „meele kergust“. Ja et töökojas töötamine töölisele „taevast (peaks vist olema „taevalikku“) vara“, tervist tooks, see on lapsik arvamus. „Rikkust“ ei too aga töö ei väljal ega töökojas, vähemalt töölisele mitte. „Hoolitse vaid, et töötad, ja siis ei jää sa tasuta.“ (Sealsamas, lk. 181.) Aga ometi tuleb veel tänapäevalgi töölistel ametiasutuste abil oma töötasu nõuda!

Et inimese tegevustungi tuleb võimetekohase tööga rahuldada, seda ei eita ka Schopenhauer. „Mida õilsamat laadi on teos, seda kõrgem on nauding,“ ütleb ta. „Kõige õnnelikumad selles suhtes on kõrgeandlised inimesed, kes on teadlikud omas võimes luua tähtsaid, suuri ning seoseis olevaid teoseid.“ („Elutarkus“, lk. 181.)

Stabiilsetel, rahulikkudel ajajärkudel leiab uskumist rahvasõna „Igaüks on oma õnne sepp“. Selle all mõeldakse eriti välist edu. Revolutsioonid ja sõjad peaksid küll tugevasti selle targa sõna kehtivust kõigutama. Arvatavasti ei ole aga õnnelik ja optimistlik lord Averbury mõelnud sääraسته aegadele, nagu seda on näiteks olevik, mis paiskab segi kümnete miljonite elutöö, viib sajad tuhandet enneaegsesse surma või teeb nad vigaseks ja sandiks, kõnelemata töö ning vaevaga kogutud varanduste hävingust. Siin ei saa me kuidagi „Elu rõõmude“ esimese peatüki motoks valitud sõnadega täiesti päri olla: „Kui inimene on õnnetu, peab see küll olema ta enda süü.“ Või me peaksime seda „süüd“ otsima kuskil metafüüsilises sügavuses. Pigemini nõustume Schopenhaueriga, kelle arvates saatus õpetab, et „meile ei kuulu midagi, vaid kõik temale, sest tal on vaieldamatu õigus mitte ainult kogu meie valdusele ning teenistusele ja naisele ning lapsele, vaid isegi käele ning jalale, silmale ning kõrvale“ („Elutarkus“, lk. 136). „Inimene peaks olema saatus peremees,“ ütleb „Elu rõõmude“ autor. „Elutarkuse“ autor aga arvab: „Saatus segab kaardid ja meie mängime.“ Või jälle: „Elus on nagu malemängus, me koostame küll kava, aga see jääb sellest tingituks, mida malemängus suvatseb teha vastane — saatus“ (sealsamas, lk. 224).

Pessimistlik saksa filosoof ei usu, et me oleme „peaaegu iseendi loojad“, nagu ütleb optimistlik inglise teadlane, vaid arvab, et igaüks meist on oma teatud kaasasündinud konkreetset põhialused ja need pole kuigi palju mõjutatavad ega muudetavad. Mis meie võimuses seisab, on see, „et me antud isiksust võimalikult kasulikult tarvitame, ainult temale kohaseid püüdlusi seirame ja hoolt kanname seda liiki harimise eest, mis talle just sobiv, igast teisest aga hoidume“ (sealsamas, lk. 15). Mis aga inimest laseb end õnnelikuna tunda, see ei olene nõnda palju väliseist tingimustest kui elumahladest, nagu nüüd öeldakse — hormoonidest. „On inimene rõõmsameelne, siis on ükspuha, kas ta on noor või vana, sirge või küürus, vaene või rikas — ta on õnnelik,“ ütleb Scho-

penhauer (sealsamas, lk. 21). Ja nõnda see on. Kohustada aga kedagi rõõmus olema, kes rõõmus ei ole, see on kohustada simuleerima, mängima võõrast osa.

Lord Averbury usub inimkonna edusse. Selleks annavad talle põhjust loodusteaduste areng, s. o. „aine omaduste ja loodusnähtuste tundmaõppimine“, ja teiseks „kasvatuse areng ja hariduse leving ning hüvenemine, teaduse ja kunsti kasvatav mõju, luule, muusika, kirjandus ja usund ja kõik muud jõud, mis suunavad hea poole“ („Elu rõõmud“, lk. 197).

Just nagu ette nähes, missuguseid võimalusi loodusteaduste areng tsiviliseeritud rahvastele üksteise hävitamiseks avab ja kui vähe seejuures „kasvatuse areng ja hariduse leving“, samuti ka „teaduse, kunsti kasvatav mõju“ ürgseid vallutus- ja hävitusinstinkte pidurdada suudab, lausub Schopenhauer ühes Voltaire'iga: „Meie jätame selle maailma maha niisama rumalana ja niisama kurjana, nagu me ta siia tulles eest leidsime“ („Elutarkus“, lk. 7). Tänapäeva sündmused kipuvad seda kinnitama.

Oleme toonud siin kõrvuti saksa ja inglise targa mehe vaateid, mis erinevad või koguni diametraalselt teineteisele vastu käivad. Aga paljudes praktilise elu küsimustes kõnelevad nad enamvähem ühte ja sedasama.

On huvitav, et loodusteadlane lord Averbury saab uskuda isegi hauatagust elu. Schopenhauer omas pessimismis ei saa uskuda Jumalat ega elu pärast surma, nii paradiislik kui see ka oleks. Ta on determinist. „Kõik, mis toimub suurimast vähimani, toimub paratamatult,“ ütleb ta ja lisab oma credo pooldajatele lohutuseks: „Sest vältimatult paratamatusega oskab inimene varsti harjuda“ („Elutarkus“, lk. 232). Ta peab julgust suureks vooruseks ja ütleb: „Nagu ilma pärast ei tohi meelt heita, kuni on veel olemas üks sinine laik taevas, nii ei tohi mõelda kõhkluusele, vaid ainult vastupanule, seni kui on mingi ohtliku asja lõpp kas või ainult kaheldav“ (sealsamas, lk. 234).

Schopenhauer kirjutab kui kaine mõtleja, lord Averbury kui entusiast. „Elutarkus“ sobib enam täiskasvanuile ja vanemale põlvele, „Elu rõõmud“ enam noortele. Schopenhauerit maksab lugeda juba tema stiiliväärtuste pärast. Peetakse teda ju üheks paremaks saksa stilistikks. Ta on saksa filosoofide peres üks väga vähestest, kes kirjutab haruldaselt selget keelt ja kes arvab, et seda kõike, mida inimene mõelda suudab, ka selgesti võidakse väljendada. Muidugi on tema heast stiilist tõlkes kaduma läinud, mis seejuures paratamatult kaduma peab. Aga tõlge näib olevat kõigiti korralik. Mis puutub aga lord Averbury „Elu rõõmude“ tõlkesse, siis tekib seal lugedes paiguti kahtlusi. Ei olnud originaali käepärast, et võrrelda. Miks kirjutatakse seal roomlase Antoniuuse nimi Anthony? Kas rahvaraamatus — ja seda on „Elu rõõmud“ — sobib tarvitada vähetuntud sõnu, nagu: tüsiline, aasakas, lüül jts.?

Ed. Hubel.

E. d. L o o g a: **Maa-noor.** Õpik-käsiraamat. E. K.-Ü. „Postimees“, Tartu, 1940. 195 lk. Hind 2 kr. 20 s.

Õpik-käsiraamat „Maanoor“ on välja kasvanud praktilisest vajadusest. Selles kirjutavad maanoorte instruktorid, agronoomid, maanoorteringide vanemad ja muud asjastuhuvitatud. Raamatus käsitellakse maanoorte liikumise sihtjooni, õpingulist tööd maanoorteringides, üksikute organite ülesandeid maanoorte organisatsioones, tööproduktiivsuse tõstmist, maanoorteringide vahelisi võistlusi, koduümbruse kaunistamist ja korrastamist, suvipäevade, õppelaagrite ja ekskursioonide korraldamist, kõneoskust, ilu- ja muu kirjanduse lugemist, ühislaulu, loomakaitset jne.

Kõigi nende küsimuste käsitlemisel rõhutatakse noorte isetegevuse ja töötahte tähtsust, virgutatakse noori oma elu sisustama ja mõtestama, sellele kindlat suunda leidma. Enamasti tehakse seda asjalikult, ilma ülearuse sõnakõlksutamiset ja paatoseta, nagu praktilises käsiraamatus kohane. Ka lugejalt nõuab „Maanoor“ asjalikku suhtumist; see pole raamat põgusaks lehitsemiseks ja sirvimiseks, vaid sagelitarvitatav töökaaslane. Kuigi „Maanoor“ esmajoones on organiseeritud noortele määratud, võib see kasulik olla ka organiseerimatuile, ja mitte ainult maal, vaid ehk linnadeski. Raamat peaks teed leidma niihästi koolikui ka kõigisse avalikesse raamatukogudesse, kus see kättesaadav oleks igale noorele, keda huvitavad kas mitmesugused noortekohased tööalad või aga noorte seltskondlikku tegevusse puutuvad küsimused. Loomulikult tuleks „Maanoorega“ tutvuda ka algkooliõpetajail — peamiselt muidugi maa-alkgoolide juhatajail ja õpetajail.

M. Sillaots.

Paul Ariste: Eesti keele hääldamine. Elav Teadus nr. 92. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1939. 96 lk. Hind 1 kr.

Keele, rahvusliku põlisaarde hindamine ja hea rakendamisoskus on oluline kultuurrahaile, sest rahva vaimsus elab peamiselt keeles ning otsib arenemismorme keele kaudu.

Rahvuslike teaduste reas on meie õpetlased võimaluste piires viljelnud ka eesti keele alasil. Rahvamurdeliste sugemete väärtuslikud kogud kõnelevad mesilaslikust töösünusest ning talletamishoolest. Need kogud nõuavad teaduslikku töötlemist, mis vajab palju aega, vaeva ja — tegevuskapitali. Kuid ka keeleteaduse küsimuste populaarteaduslik käsitlus ning üllitus on praktiliselt väga tähtis. Seepärast on kiiduväärt, et Eesti Kirjanduse Selts oma populaarteaduslike raamatute sarja ja võtnud ka meie keele probleeme käsitleva teose. Kõnesolev „Eesti keele hääldamine“ on väärtuslik eriti seetõttu, et seda ala pole meil seni kuigi ulatuslikult käsitletud.

P. Ariste raamat on heaks võtmeks häälduslike võõrõppude ning muude ebakohtade avastamisel. Keeletarvitaja harilikult ei aimagi, kui võõrõppuline ning võõrapärane võib olla tema hääldus, mis ümbruse ja harjumuse tõttu on loomulikult eestipärasest hääldusest mõnikord üsna kaugel. Autor näitab hoiatavalt neid mõjusid, rõhutades eriti saksa ja vene keele mõju eesti ühiskeele hääldamisele. Et ühiskeeltele seguneb alatasa elemente murdeist, seepärast on tähtis siin ka murrete mõju tundma õppida. Seda teeb autor suhteliselt parajas ulatuses. Pärast mainitud üldiste mõjuulatuste fikseerimist ja autori normiseisukohtade avaldamist käsitletakse üksikuid spetsiaalseid hääldamisprobleeme: sõnaalgulist *h-d*, palatalisatsiooni, nasalisatsiooni, sõna lõppu ja algust, kvantiteeti, intonatsiooni ja rõhku.

Nagu eelnenus vihjamisi juba märgitud, ei esita autor mitte ainult deskriptiivset ülevaadet meie ühiskeele kujunevast hääldamisest, vaid ta innustub juhtivalt ning normivalt kaasa aitama meie hääldamise põhiliste puuduste parandamiseks ja eestipärase hääldamise reguleerimiseks. Individuaalse tööga ei suudeta kõiki normimisülesandeid detailideni veenvalt täita, mispärast tuleb raamatu tarvitajal autori mõningaid juhatusi asjatundlike hoiatustena ja isikupärase näpunäidetena lugeda. Lisatagu aga otsekohe, et P. Ariste on oma juhtivad hoiatussõnad esitanud väga veenvas valguses, kuid probleemide laad ei võimalda mõningaid raskepäraseid üksikasju nii kergesti lõplikult lahendada. Järgnevas lubatagu mõned detailid, millele allakirjutanu ei sõanda ühineda autori seisukohtadega.

Autor lubab „argosõnades, mille foneetiline külg on üldiselt lahku-minev muust normist“, tarvitada *šp-d* ja *št-d*, näit. *špikerdama* (lk. 24).

Tõsi see ju on, et argoosõnastik on vabam mitte ainult foneetiliselt, vaid ka morfoloogiliselt ja semasioloogiliselt, kuid kui argoosõna kandub ühiskeeelde, peaks see alistuma ühiskeelee sõnavara hääldusreeglikele. Kui Ariste eelistab saksa algupäraga perekonnanime hääldamist muu sõnavara hääldamisviisi kohaselt (*Steinberg* pro *Šteinberg*), siis tuleks ka argoolisi üldnimesid ühiskeeles kasutades hääldada eestipärasemalt (*spikerdama*, nagu see „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatus“ eelistatuna esinebki).

Kahtlust äratav lauluisa Kreutzwaldi nime eestipärasesse hääldamisse suunamine (lk. 31). Nimede hääldamise kui ka käänamise puhul tuleks arvestada muude kriteeriumide kõrval ka omaaegset tava. Võimalikuna esitatud hääldus *Kreutsvald* (miks mitte — *Kreutsvalt*?) on kaugel omaaegsest ning traditsioonilisest hääldusest, mistõttu see nagu nime „uuen-dusena“ või muutmisenä tundub. Et posthuumselt nime (ka häälduskuju) põhimõtteliselt muuta ei saaks, seepärast ei saa pooldada ka seda hääldamisettepanekut.

Võõrhäälikute mõju miinimumini kahandada püüdes taotleb autor eestipäraselt hääldust algupäraselt heliliste meediaklusiilide asemel. Võime leppida, et „*daam istub baaris*“ on meie häälduses „*taam istub paaris*“ (lk. 38), kuid ei saa nõustuda sellega, et *džamper*, *džaul*, *džentlmen* jne. hääldatakse soovitatavalt „palataliseerimatu *tš-ga*“ (*tšamper* jne., lk. 39). Autor väidab, et need sõnad oma „sõnaalgulise *dž-ga*“ (lk. 39) häälduslikult väga võõrad kogu eesti keele foneetilisele süsteemile“ (lk. 39). Seepärast mõndakse: „Et sõnaalguline *dž* hääldatakse *tš-ks*, on kõigiti eestipärase joon, mida võib soovitada.“ Peame siiski märkima, et võõrsõnades me ei saa kõiki võõrhäälikuid eesti hääldusele täiesti redutseerida. See avaldub ka kõnesolevavis näiteis, sest *tš-ühend* on ilmne võõrelement, mille „lihtsustatud“ kujuga võõrsõnade hääldamine meie ühiskeeles nimetamisväärselt ei võida.

Autor ei pea vigaseks ühiskeeles kuulnud hääldusviisi *tugeftama*, *mugaftama*, *vägeftuma* (lk. 45), sest *vd-ühend* on eesti keelele fonoloogiliselt tundmatu ja seepärast see asendatakse ka *ft-ga* või *Vt-ga*. Isiklikult pean eesti keelele mitteomase *vd-ühendi* asendamist võõra *ft-ga* tarbeks kenitsemiseks ja arvan, et iga teadlik keeletarvitaja on suuteline neis uudistuletistes hääldama *Vt-* või isegi *VD-ühendit* (*tugeVtama* või *tugeVDama*).

Eesti keele hääldamise kardinaalsemaid küsimusi on sõnaalguline *h*. Mõned meie juhtivad keeleteadlased ei ühine P. Ariste resolutsuse eitusga sõnaalgulise *h* hääldamise suhtes. Allakirjutanu pole sõnaalgulise *h* õige hääldamise ees püüu veendunud vastane ega mitte selle kõlalelemendi ignoreerimise põhimõtteline pooldaja. Kõnesoleva raamatu autori kindlat seisukohta kaitsevad raskused, mis selle ühiskeeles kaduva sõnaalgulise hääliku elustamisel esinevad. Samuti on meie nimekate keelemeeste seas väga autoriteetseid sõnaalgulise *h* hääldamise vastaseid. Arvestades *h-* elujõudu ühiskeeles ja meie keelekorraldajate seisukohti, võib lugeda tõenäoliseks, et tulevikus selle hääliku (sõnaalgulises asendis) elustamiseks energiat ei kulutata. Küsimus on aga siiski seda väärt, et asjaomastes ringkondades seda kollektiivselt veel kaalutaks, enne kui otsus lõplikult sanktsioneeritakse. Ametlik kinnitus on sellele küsimusele vajalik, sest keeletarvitajail peab olema selge, kas korrektses kõnekeeles tuleb taotella sõnaalgulise *h* hääldamist või mitte. Üldkehtiv norm kõrvaldaks viljatu kõikumise kahtlustes. Kuigi see otsus vaistselt on *h-* (esialgu hääldamise) surmaotsus, mis mõnegi isiklikku seisukohta riivab, harjutakse sellega eelduste kohaselt kiiresti. Kui täna tundub olevat veel nagu võõristav ütelda: „Midagi elendab, elgib ja uikab“, siis tulevikus võib ka seda kirjanipilti väga omaseks ning sobivaks pidada.

Palatalisatsioon nõuab meie sõnavaras senisest täpsustatumat reeglistamist. Autor kritiseerib „Väikeses õigekeelsus-sõnaraamatus“ raken-

datud palatalisatsiooni-põhimõtteid, milledega ta täiesti ei ühine, ja esineb omapoolsete lisaettepanekutega. Neis ettepanekuis ühelt poolt suurendatakse palataliseeritud sõnade piirkonda (*pi'l't, pi'llima, kin'ni* jne., lk. 72), teiselt poolt aga eelistatakse ametlikult nõutava palatalisatsiooni piiramist tremulandi *r* alal või nõutakse vähemalt paralleelset esinemist (*kurg — kur'g*). „Praegusele noorsoole kuuluvad *Mar't, kur'g, pur'k, kor'v* jne. enamvähem arhaismidena,“ kinnitab autor põhjendatult (lk. 72). Olen oma ametikohuste täitmisel kogenud, kuidas tunniandja õigekeelsus-sõnaraamatute nõuete kohaselt sõna *vor'm* hääldades kutsus õpilastes (progümnaasiumi V klassis) esile teatava muige ning erimaigulise jäljendushäälduse (*vor'm!?*).

Allakirjutanu võib autori kõigi palatalisatsiooni-seisukohtadega heakskiitvalt ühineda, välja arvatud mõni üksikasi võõrsõnade palatalisatsiooni nõudeis. Nagu muudelgi aladel, taotellakse siingi võimalikult eestipärasemat hääldamist. Ometi kõigest omasusest hoolimata tundub sõnades *fon'd, fron't — fron'di, gal'l* jmm. teatavate häälikute palataliseeritud hääldamine veidi „võõrana“.

Raamatu lõpuossa paigutatud küsimusi käsitletakse tagasihoidlikumas ulatuses. Nii on häälikute kvaliteedi käsitlesega võrreldes kvantiteedi käsitus napisõnaline. Huvitavaid lisaväärtusi teosele oleks andnud näitlik selgitus, kuidas vältel on eesti keele omapära kohaselt „täita olulisi leksikaalseid ja morfoloogilisi ülesandeid“. Kuid me teame, et raamatu ulatusel ses sarjas on oma „ametlikud“ piirid, mispärast kõikide hääldamisprobleemide põhjalik lahendus ei saa kõnesolevas teoses teostuda. Siiski on autor püüdnud ka vältel küsimustes anda väärtuslikke näpunäiteid ning pakkunud veel hinnatavat lisa eesti rahvalaulu loomulikest resitueerimisviisist (osaliselt toetudes H. Tampere vastavaile väitele).

Eesti sõnarõhku käsitledes esitab autor huvitava positiivse detailina sõnalõpu (vormitunnuse) rõhutamise võimaluse. Vormitunnuse sisulise funktsiooni esiletõstmiseks on seda tarvis mõnel puhul rõhutada, nagu Ariste seda vastavate näidetega põhjendades kinnitab.

Olen selles lühikäsitluses vihjanud mõnd kõnesoleva teose sisulist seika, mis mõnesuguseid mõttemõlgutusi — osaliselt ka autori seisukohtadele vastakaid — esile on kutsunud. Aga kuipalju väärtuslikke hääldamise instruksioone see teos sisaldab, sellest ei võimalda lühivaatlus kõnelda. Seda kõike leiab lugeja ise vahetult sellest väikesest, kuid sisukast raamatust. Seda huvitavat ja kõigiti tarvilikku raamatut võib soovitada igale eesti teadlikumale keeletarvitajale, kaasa arvatud ka õppiv noorsugu keskkoolist alates. Eriti hinnatav peaks olema „Eesti keele hääldamine“ neile, kes sõnaga ning suuga oma rahvast teenivad.

A. Vaigla.

Paar märkust P. Ariste „Eesti keele hääldamise“ puhul.

Lubatagu paar mõtteavaldust äsjailmunud huvitava ning laiemate hulkade tähelepanu vääriva raamatu puhul.

1) On vist veidi liialdatud, kui autor paneb saksa keele mõju arvele mõned nähtused, mis loomulikult seletuvad meie oma keelele (eriti murdekeelele) omaste tendentsidega. Nii näit. lk. 28 mainitud kalduvus hääldada „kiileteadus“ (pro keeleteadus) ei vaja seletuseks saksa keele mõju. Tegelikult esinevad ju paljud mainitud väärhääldamised just nende kõnelejate juures, kes kas saksa keelt üldse ei tunne või kes seda räägivad õige tunduva „maakeelse“ aktsendiga. Siin on kaasa arvatud ka paljud „puhastverd kadakad“.

2) Rääkides vene keele mõjust mõnede vokaaliseikade suhtes (lk. 33/34) mainib autor vene sõna „стихийный“, Minu teada on vastav vene sõna „стихийный“.

3) Veidi eksitav on, kui lk. 29 mainitakse sakslaste tavalist viisi edasi anda inglise keele „kesk-a ja neutraalse vokaali ə“ hääldust ö-ga, kus aga toodud näidete (*verbluffen, Trust*) hulgas ei ole ainustki „neutraalse ə“ juhtumit.

4) Samuti ei ole inglise sõnas „first“ tegemist „indiferentse vokaaliga“ (lk. 78/79), küll aga teisena antud näites „idea“.

5) Lõpuks julgen esitada märkuse eesti keelele nii iseloomustava vokaali õ kohta. Lk. 49 loeme: „Oraalselt (suuliselt) artikuleeritakse õ-d nõnda, et keeleselg tõuseb keskosas (mediodorsumiga) kõva suulae taga-osa suunas umbes samale kõrgusele nagu e-d artikuleerides. Keeleselja esiosa suundub kõva suulae esiosa poole. Huuled on mõlema vokaali moodustamisel õige kitsa piluga. Pilu on pikk ning huultenurgad on tõmbunud tahapoole.“ Edasi seletatakse huulteartikulatsiooni erinevust e ja õ puhul. Kogu antud seletusest võib välja lugeda, nagu oleks e ja õ hääldamisel keeleasend kas täiesti või vähemalt ligikaudu seesama. Selle väite ebatäpsuses on kerge veenduda. Tarvitseb ainult hääldada õ — e, sealjuures sõrmeotsaga oma keelt puudutades. On selgesti tunda, kuidas keele asend muutub (keel nihkub ettepoole ja kerkib suulae lähemale). Teine asi on aga, kui hääldame õ — u. Siin keel ei liigu põrmugi, liiguvad ainult huuled. Ma ei tea, kas keegi on sellele varem tähelepanu juhtinud, kuid juba paarteistkümmend aastat tagasi, katsudes ühele inglasest keeleteadlasele seletada eesti õ-hääliku hääldamist, tegin ma selle avastuse, et (vähemalt minu isiklikus hääldamises, mida mul on vist õigus pidada üsna normaalseks) õ ja u puhul on keeleasend täpselt sama. Seevastu hääldades õ — i jääb huulteasend muutmatuks, liigub ainult keel. Seda lihtsat tõsiasi, et õ hääldamisel keele asend on samane u omaga ja huuled on i-asendis, võiks minu arvates kasutada selle hääliku kirjeldamisel ja võib-olla ka tegelikul õpetamisel neile, kellele see häälik on võõras. Kokkuvõttes saame niisiis eesti keeles kolm vokaalipaari, kus sama keeleartikulatsiooni juures saame erinevad vokaalid, muutes huulteartikulatsiooni. Need paarid on: i — ü; e — õ; õ — u. Esimese kahe paari suhtes on see vahekord antud igas tuntud foneetikaõpetuses, kuna aga mulle ei ole silma puutunud, et keegi oleks seni seadnud eesti häälikud õ ja u samasse vahekorda.

J. Silvet.

Eduard Laugaste: Eesti kirjandus karikatuuris. Akadeemilise Kirjandusühingu kirjastus, Tartu, 1939. 292 lk. Hind 3 kr. 75 s.

Ed. Laugaste uurimus, mis kannab pealkirja „Eesti kirjandus karikatuuris“, on omapärasemaid teoseid Akadeemilise Kirjandusühingu toimetiste sarjas ja ainulaadseid üldse kogu eesti kirjandusteaduslikus kirjanduses. See omapära on tingitud käsitletava aine laadist, mis juba isendast on kaugel sellest, mida me tavaliselt nimetame puht-teaduslikuks ja seega — „kuivaks“. Käsitletav aine on siinpuhul niisugune, mis nimetatud teost lugema asudes paneb eeldama, et saame siit midagi lõbusat, ja a priori arvad, et see materjal tingib subjektiivsust ning on seega elavam kui hariliku teadusliku uurimuse oma. Nii see mõningal määral ongi, kuid autori rangelt teaduslik suhtumisviis ainesse annab meile väga objektiivse, jah, isegi kuivalt registreeriva andmestiku kõige kohta, mis kunagi on öeldud eesti kirjanduse kohta karikatuuri vahendusel. Niisugune objektiivsus läheb isegi igavaks, kuna nii mõnigi kord tahaks, et autor valgustaks isikupärasemalt kõiki neid nähtusi, mis on välja kutsunud teravaid karikatuure, ning et ta asuks arvustavalt ka nende arvamuste ette, mida need karikatuurid peegeldasid.

v a d. Ed. Laugaste aga ei astu välja sellest, mis talle „antud“, ta registreerib kõike täpselt-täpselt, võttes omaks käsitledava ajajärgu suhtumistaadi, või õigemini: konstateerides seda, kuidas see sel ja sel ajajärgul oli. Sest seega pole tähetud öelda, nagu puuduksid autoril oma d seisukohad, ta ainult jätab nad teadlikult ja tahtlikult siin targu omateada, soovides jääda võimalikult objektiivseks. Lugeja aga, vähemalt allakirjutanuga oli see nii, ootab asjata isikupärast „kokkuvõtet“, hinnangut, mis kogu selle mahuka andmetekogu viiks objektiivsest analüüsist isikupärase sünteesini.

Mis puutub teose sobiva süsteemi leidmisse, siis on sellega niisuguses suures ja küllaltki eri seisukohtadelt lähtuvas materjalis kahtlemata raskusi. Siin on autor valinud ajaloolis-geneetilise teose esimeses osas, mis kahtlemata on otstarbekohane ja õigustatud mitmelgi kaalutlusel: ta võimaldab anda pidevat kirjanduslugu, mis ei saagi nii lünklik, nagu võiks arvata, kuna iga vähegi tähtsama kirjandusliku sündmuse või nähtuse puhul on oma sõna öelnud ka karikaturistid; teiselt poolt väldib seesugune meetod kordamised, mis iga teise esituslaadi puhul oluksid möödapääsmatud. Ja kohe, kui autor teose teisel poolel asub esitama karikatuure üksikkirjanike kaupa, tulebki kordamisi, mida ei saa ära hoida, kuna sündmused ajas ja neid kandvate isikute suhtes jäävad samaks. Iseküsimus aga on, kas poleks teose ühtlusele kasuks tulnud, kui autor oleks esitanud kogu materjali ühe süsteemi alusel.

Kogu selle suure materjalihulga koondamisega ja süstematiseerimisega on autor teinud otse kohutava töo. Kui veel lisada, et raamatu lõpul leidub täielik bibliograafia kogu käsitledud materjali kohta ning isikunimede register, siis paneb otse imestama, et niisuguse aeganõudva tööga on toime tulnud tavalise jooksva töö kõrval.

Ed. Laugaste „Eesti kirjanduse karikatuuris“ on peale muu ka esimesi teoseid kujutava kunsti ja kirjanduse ühisaladelt, kus on oma osa nii pildil kui sõnal. Seepärast pole üleliigne ühe varem sõna võtnud arvustaja soov, et oleks enam tähelepanu pühendatud ka karikatuuride kunstilisele küljele. Karikatuuri taseme arengule, nagu ka karikaturisti sisulise suhtumise laadi muutumisele pole aga kõnealuses teoses nimetamisväärselt tähelepanu juhitud, kuna siin üldse h i n d a v suhtumine on kõrvale jäetud.

Pildimaterjali valiku kohta võiks öelda niipalju, et see võinuks olla veelgi rikkalikum. Kui aga see pole täielikult autori otsustada, siis avaldatud piltide valik langeb ometi tema „arvele“. Seda võib pidada enamikus õnnestunuks, eriti et Laugaste teose vahendusel pääsevad laiemale lugejaskonna ette meie vanemasse kirjandusajalukku kuuluvad ja raskesti kättesaadavad sellelaadilised katsed. Küll aga ei tahaks nõus olla, kui läheneda asjale kunstiväärtuse põhimõttel (ja ega tal ole sisulistki õigustust), et näit. lk. 202 võtab peagu tervenisti enda alla sisult mittemidagiütlev ja kunstiliselt labane karikatuur Jakobsonist ja Metsanurgast. Niisuguseid, nagu öeldud, pole aga palju.

Laugaste teose peaväärtuseks jääb, kui katsuda eelöeldut kokku võtta, selle rohke ja laialipaisatud materjali koondamine ning süstematiseerimine ja selle objektiivne toomine lugeja ette. Arvustamine ja hindamine jääb tuleviku teha.

Eevi Lassen.

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1940 ASUTATUD 1906. XXXIV

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus:

P. ARISTE (rahvaluule), H. KRUS (ajalugu), F. LINNUS (rahvateadus), A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsitõrjate tagasisaatmiseks lisatagu postmargid. Avaldatud käsitõrjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetust jätab enesele õiguse avaldada käsitõrja lühendatud kujul.

Toimetust ja talitust: Eesti Kirjanduse Seltsi büroo, Aia 19 Tartus, telefon 43-00, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti. Aastakäik umb. 800 lk.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläinud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapärasest ilmumisaega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroo, Aia 19, tel. 43-00.
Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 20-63.
„Noor-Eesti Kirjastus“ o/ü., Rüütli 11, tel. 38-22.
K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 22-50.

„Pressa“, ajakirjand. keskladu, Rüütli 11, tel. 29-58.
Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. 428-83.
„ „ „ S.-Karja 23, tel. 446-11 ja 479-25.
K/ü. „Rahvaülikool“, Pärnu m. 10, tel. 446-66 ja 446-67.
„ „ „ Harju 48, tel. 444-37 ja 444-39.
A. Keisermann, Kinga 6, tel. 414-51.
O/ü. J. G. Krüger, Pikk 9, tel. 429-46.

Kuulutused teksti järel: lehekülge 75 kr., pool lehekülge 40 kr., veerand lehekülge 20 kr.

Varasemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXXII (1930—1939) hinnaga à 6 kr., nahkk. 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Aia 19, Tartu, tel. 43-00, posti jooksev arve 20-36.

KAKSIKNUMBRI HIND 1 KR.